

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KAYSERİ MÜFTÜSÜ MESUD EFENDİ’NİN MİR’ÂT-I
MECELLE’SİNDE “KİTÂBÜ’D- DA‘VÂ”NİN KAYNAKLARININ
TESPİTİ**

Hazırlayan

Bekir Sıtkı KARAZEHİR

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Nazım BÜYÜKBAŞ

TOKAT – 2020

Bilimsel Etik Sayfası

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Nazım BÜYÜKBAŞ danışmanlığında hazırlamış olduğum “**KAYSERİ MÜFTÜSÜ MESUD EFENDİ’NİN MİR’ÂT-I MECELLE’SİNDE KİTÂBÜ’D-DA‘VÂ’NIN KAYNAKLARININ TESBİTİ**” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Bekir Sıtkı KARAZEHİR

İmza

**KAYSERİ MÜFTÜSÜ MESUD EFENDİ'NİN MİR'ÂT-I MECELLE'SİNDE
"KİTÂBÜ'D- DA'VÂ" NİN KAYNAKLARININ TESPİTİ**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 08 / 09 / 2020

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Ahmet İNANIR

Üye : Doç. Dr. Halis DEMİR

Üye : Doç. Dr. Nazım BÜYÜKBAŞ

İmzası

(Handwritten signatures in blue ink)
H. Demir
Nazım

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 31.../03.../2020 tarih ve 19...-01 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: ..... Dr.Öğr.Üyesi Yavuz ACUNGİL
Enstitü Müdür V.

Önsöz

Allahu Teâlâ yeryüzüne halife olarak gönderdiği insanların dünyada ve ahirette mesut olmaları ve istikamet üzere yaşamaları için pek çok peygamber göndermiştir. İnsanlar yaratılışları gereği birbirlerine muhtaçtırlar ve yaşadıkları toplum içerisinde birbirleri ile etkileşim halindedirler. İnsanların, hayatlarını idame ettirirken birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyecek bir düzene ihtiyaçları vardır. İşte insanların bu ihtiyaçlarını karşılayan düzen, hukuk olarak ifade edilebilir.

Altı asrı aşkın bir süre yeryüzünde İslamiyet'in bayraktarlığını yapmış ve İslam hukuku ile tebaasını yönetmiş olan Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'nin son dönemlerinde bir ilim heyetine hazırlanmış *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, klasik fihkın kanunlaştırılmış halidir. Yazıldığı dönemden itibaren üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Klasik usulle eserler kaleme alınması ve halen akademik usulle çalışmalar yapılıyor olması da eserin ehemmiyetini kanıtlar niteliktedir. Bizler de bu kıymetli eser üzerine yapılmış çalışmaları tetkik ederken Kayseri Müftüsü Mesud Efendi'nin (ö. 1894) *Mir'ât-ı Mecelle* isimli Arapça bir eserinin olduğunu gördük. Bu eserle ilgili bir makale dışında ilmî bir çalışmanın olmadığını farkettilik. Eser, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin Arapça olarak yazılan şerhlerinin en önemlilerindedir. Çalışmamızda müellif Müftü Mesud Efendi'nin "Kitâbü'd-Da'va" bölümünde kaynak olarak zikrettiği eserlerin ilgili kısımlarının cilt ve sayfa numaralarını tespit etmeğe ve mezkûr eserleri kısaca tanıtmaya çalıştık. Bu çalışmamızın *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserin gün yüzüne çıkarılması ve *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* üzerine yapılacak olan yeni çalışmalara bir ışık olması ümidi içerisindeyiz.

Bu çalışmamızda desteklerini bizden esirgemeyen danışman Doç. Dr. Nazım Büyükbaş hocama ve bölümdeki diğer hocalarıma teşekkür ediyorum. Dualarıyla bizleri mesrur eden, bizlere güç veren ve her daim destekleriyle yanımda olan âileme, üzerimde emeği olan hocalarıma da şükranlarımı arz ediyorum.

Gayret bizden, tevfiik Allahu Teâlâ'dandır.

13. 01. 2020

ANKARA

Bekir Sıtkı KARAZEHİR

Özet

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hazırlanmış olan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İslam hukuk tarihinde önemli bir mevkiye haizdir. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin kaynaklarını tespit eden Kayseri Müftüsü Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserinin “Kitabü'd- Da'vâ” kısmında zikrettiği kaynakların ilgili kısımlarının cilt ve sayfa numaralarını tespit etmeğe çalıştık.

Tezimiz üç ana bölümden müteşekkildir. Çalışmamızın giriş kısmında Müftü Mesud Efendi'nin emeğinin ve eserinin daha iyi anlaşılması adına İslam Hukukunda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin yeri ve hususiyetlerine değinilmiş, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* hakkında malumat verilmiştir. İlk bölümde Müftü Mesud Efendi'nin Hayatı ve *Mir'ât-ı Mecelle* tanıtılmaya çalışılmış, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'de geçen “Kitabü'd- Da'vâ” bölümündeki fikhî terimler tanımlanmıştır. İkinci bölüm ise, Hanefî tabakat kitaplarından ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nden istifade edilerek hazırladığımız Müftü Mesud Efendi'nin “Kitabü'd- Da'vâ” kısmında kaynak olarak zikrettiği eserler ve müellifleri hakkındaki açıklamalardan meydana gelmektedir. Tezimizin üçüncü kısmında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin “Kitabü'd- Da'vâ” kısmı Osmanlı Türkçesi olarak, *Mir'ât-ı Mecelle* “Kitabü'd- Da'vâ” kısmı da Arabça olarak aktarılmış, kaynak olarak gösterilmiş eserlerin cilt ve sayfa numaraları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler;

İslam Hukuku, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, *Mir'ât-ı Mecelle*, Müftü Mesud Efendi, Dâva.

Abstract

“*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*”, which was prepared in the last period of the Ottoman Empire, has a great importance in the history of Islamic law. Since the day it was prepared on “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*”, many annotations have been made in the classical way and hundreds of articles and dozens of theses have been written in the academic way. In this study, we have tried to reach the relevant parts of the sources mentioned in the “Kitabü’ d- Da’vâ” section of “*Mir’ât-ı Mecelle*” of our compatriot Kayseri Mufti Mesud Efendi, who tried to determine the sources of “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*”.

Our thesis consists of five main chapters. In the introduction of our work , the place and characteristics of “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” in Islamic Law is mentioned in order to better understand the value of the work of Mufti Mesud Efendi and his work and information is given about Mecelle. In the first part, the life of Mufti Mesud Efendi and “*Mir’ât-ı Mecelle*” are tried to be introduced. And some important technical terms of fihiyyah in the “Kitabü’ d- Da’vâ” section in “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” are briefly described. In the second chapter, Hanefi tabakat books and the Islamic Encyclope DİA of Religious Affairs are used, and Mufti Mesud Efendi’s “Kitabü’ d- Da’vâ” is mentioned as a source and the explanations about the authors. In the third part of our thesis, the “Kitabü’ d- Da’vâ” part of “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” was written in Ottoman Turkish letters and the “*Mir’ât-ı Mecelle*” “Kitabü’ d- Da’vâ” part was transferred as Arabic and the books that were shown as references are shown in the relevant page, numbers have been tried to be determined.

Keywords:

İslam Law, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Mir’ât-ı Mecelle, Mufti Mesud Efendi, Case.

İçindekiler

Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Önsöz	ii
Özet.....	iii
Abstract	iv
İçindekiler.....	v
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Konusu ve Sınırları.....	1
Çalışmanın Önemi ve Amacı	1
Çalışmanın Kaynakları.....	2
Çalışmanın Metodu.....	3
1. İSLAM HUKUK TARİHİNDE MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE’NİN YERİ VE HUSÛSİYETLERİ	4
1.1. Mecelle Öncesindeki Hukuk Bakımından Genel Durum ve Kanun Teşebbüsleri.....	5
1.2. Mecelle ve Önemi	13

1.3. Mecelle’yi Ortaya Çıkaran Etkenler	14
1.3.1. Yeni Mahkemelerin Kurulması	15
1.3.2. Hakimlerin Yetersizliği.....	16
1.3.3. Hukûkî, Sosyal ve İktisâdî Değişimler	18
1.3.4. Hanefî Mezhebindeki Farklı Görüşlerin Mevcudiyeti.....	18
1.3.5. Batı’daki İktisâdî Gelişmeler ve Sanayi Devrimi.....	19
1.3.6. Batılı Devletlerin Baskısı	20
1.4. Mecellenin Hazırlanışı ve Özellikleri	21
1.4.1. Mecelle Cemiyeti’nin Teşekkülü ve Mecelle’nin Hazırlanışı	21
1.4.2. Mecelle’nin Özellikleri.....	23
1.4.3. Mecelle Üzerine Yapılan Çalışmalar	27
1.5. Mecelle Ta’dil Komisyonları Ve Yürürlükten Kaldırılışı.....	29

**BÖLÜM 1: MÜFTÜ MESUD EFENDİ’NİN HAYATI VE MİR’ÂT-I
MECELLE’NİN TANITIMI VE DÂVA KİTABINDA GEÇEN BAZI FIKHÎ
İSTİLAHLARIN İZAHI **31

1.1. Müftü Mesud Efendi’nin Hayatı	31
1.2. Mir’ât-ı Mecelle’nin Tanıtımı.....	31
1.3. Yargılama Hukuku Hakkında Genel Bilgiler	34

1.4.	“Kitâbü’-d-Da’va” Bölümünde Geçen Bazı Fikhî İstılahların İzahı	35
1.4.1.	Dâva	35
1.4.2.	Müddeî	36
1.4.3.	Müddeâ Aleyh	36
1.4.4.	Müddeâ	37
1.4.5.	Def-i Dâva	37
1.4.6.	Husûmet	38
1.4.7.	Tenâkuz	38
1.4.8.	Mürûr-i Zaman	38
1.4.9.	Beyyine	39
1.4.10.	Nükûl	39

**BÖLÜM 2: MİR’ÂT-I MECELLE İSİMLİ ESERİN “KİTÂBU’D-DA’VÂ”
BÖLÜMÜNDE ZİKREDİLEN KAYNAKLARIN TANITIMI.....40**

2.1.	KLASİK USULLE YAZILMIŞ FURU’ ESERLER.....	40
2.1.1.	El-Câmiu’s-Sağir	40
2.1.2.	El-Kâfî.....	41
2.1.3.	Hizânetu’l-Ekmele.....	41
2.1.4.	Bedâi’u’s-Sanâi’	42

2.1.5.	El-Muhîtu'l-Burhânî	42
2.1.6.	El-Havi'z-Zâhidî.....	43
2.1.7.	El-Fusûlu'l-Îmâdiyye.....	43
2.1.8.	Kenzü'd-Dekâik	43
2.1.9.	En-Nihâye	44
2.1.10.	Hizânetu'l-Müftîn	44
2.1.11.	Tebyînü'l-Hakâik	45
2.1.12.	El-Cevheretu'n-Neyyire	45
2.1.13.	Câmiu'l-Füsûleyn.....	46
2.1.14.	Lisânu'l-Hukkâm fi Ma'rifeti'l-Ahkâm	46
2.1.15.	Dürer ve Ğürer	47
2.1.16.	Mülteka'l-Ebhur.....	48
2.1.17.	El-Bahru'r-Râik	49
2.1.18.	Tenvîru'l-Ebsâr	49
2.1.19.	Abdülhalîm Haşiyetu li'd-Dürer	50
2.1.20.	Ed-Dürü'l-Muhtâr	50
2.1.21.	Hamevî	51
2.1.22.	Hadîkatu'n-Nediyye	51

2.1.23.	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr	51
2.2.	FETVÂ USULÜYLE YAZILAN ESERLERİ	52
2.2.1.	El-Velvâliciyye.....	52
2.2.2.	Hulâsâtu'l-Fetâvâ.....	53
2.2.3.	Fetâvâ-yı Kâdîhan.....	53
2.2.4.	Zahîratu'l-Fetâvâ	54
2.2.5.	Ez-Zahîriyye.....	54
2.2.6.	El-Fetâvâ't-Tatarhâniyye	54
2.2.7.	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye.....	55
2.2.8.	Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi	55
2.2.9.	Fetâvâ-yı Ankaravî	57
2.2.10.	Fetâvâ-yı Ali Efendi.....	57
2.2.11.	Fetâvâ-yı Feyziyye	58
2.2.12.	El-Fetâvâ'l-Hindiyye.....	58
2.2.13.	Fetâvâ-yı Atâullah.....	59
2.2.14.	Behçetu'l-Fetâvâ	59
2.2.15.	Tenkîh-i Hâmidî.....	59

BÖLÜM 3: MESUD EFENDİ’NİN MİR’ÂT-I MECELLE İSİMLİ ESERİNİN “KİTÂBÜ’D-DA’VÂ” BÖLÜMÜNDE ZİKRETTİĞİ KAYNAKLARIN TESBİTİ	61
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	109
EKLER	121
ÖZGEÇMİŞ	124

KISALTMALAR

age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale/Madde
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çevirmen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Ens.	: Enstitüsü
h.	: Hicrî
hzl.	: Hazırlayan/lar
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
Sy.	: Sayı
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Dünya hukuk tarihinde iz bırakan devletlerden birisi de hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'dir. 622 sene ayakta kalmış bu devletin pek çok alanda insanlığa miras bıraktığı sayısız ve eşsiz pek çok muazzam eser vardır. Devlet-i Âliye'nin hukuk kodunu oluşturan Hanefi hukuk geleneğinden meydana getirilen bir hukuk şâheseri diyebileceğimiz *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de bu muazzam eserlerden bir tanesidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu'da yürürlükten kaldırılmasından sonra bile Irak, İran, Suriye, Ürdün ve Filistin gibi o güne kadar Osmanlı toprağı olarak kalmış ülkelerde belli bir müddet daha yürürlükte kalmıştır. Bütün bunlar *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin Müslümanların hukuki meselelerine çözüm bulma hususunda önemli bir yer teşkil ettiğine delalet etmektedir.

Çalışmanın Konusu ve Sınırları

Hazırladığımız bu tezde, Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserinin "Kitâbü'd-Da'vâ" (1613. – 1675. maddeler) kısmında kaynak olarak zikrettiği eserlerin ilgili cilt ve sayfa numaralarının tespit edilmesi ve bu eserlerin tanıtımı yapılmışa çalışılmıştır. Çalışma "Kitâbü'd- Da'vâ" bâbı ile sınırlıdır. Giriş bölümünde İslam Hukuk tarihinde kanunlaştırma çalışmaları muhtasar olarak ifade edilmiş ve İslam Hukûku'nda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin yerine ve hususiyetlerine yer verilmiştir. Birinci kısımda Mesud Efendi'nin hayatı ve *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eseri tanıtılmış, "Kitâbü'd-Da'vâ" kısmında geçen bazı fikhî terimlerin tanımı yapılmıştır.

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Çalışmamız, Mesud Efendi'nin "Da'vâ" konusunda Mecelle'nin faydalandığı eserleri zikrettiği kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıracağını umduğumuz için önem arz etmektedir. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin önemli şerhlerinden olan *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserin yönteminin tespit edilmesi de ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.

Bu çalışmada Mesud Efendi'nin eserinde takip ettiği metodu tesbit etmek ve eseri günümüze taşıyarak muhakeme hukuku alanında yapılacak çalışmalara fayda ve araştırmacılara kolaylık sağlama gayesi güdülmüştür.

Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızda kullanılan bazı terimlerin tanımlanmasında Arapça, Osmanlıca ve Türkçe lügatlerden faydalanılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde *Mecelle-i Ahkâmı Adliye* tanıtılırken ilk olarak Mecelle'nin başında zikredilen “Esbâb-ı Mucibe Mazbatası”ndan ve Mecelle'nin önemli şerhleri olan *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*'dan, Ahmet Cevdet Paşa hususunda otorite kabul edilen son devrin İslam hukukuçularından Ebu'l Ula Mardin'in *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa* isimli eserinden ve Mecelle hakkında yazılmış birçok eser ve makaleden yararlanılmıştır.

Mesud Efendi'nin hayatı ve *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eseri tanıtılırken Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle* sonunda verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Aynı zamanda Mehmed Süreyya Bey'in *Sicilli Osmânî*'sinden, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* eserinden ve TDV İslam Ansiklopedisi'nde Ferhat Koca'nın yazdığı “Mesud Efendi” maddesinden istifade edilmiştir.

Mesud Efendi'nin “Kitâbü'd-Da'vâ”da kaynak olarak gösterdiği eserler tanıtılırken; İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*'sinden, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn*'undan, Abdulhay Leknevî'nin (ö. 1886) *el-Fevâhidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'sinden, Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* eserinden, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* eserinden, Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der Arabischen Litteratur*'ünden, Fuat Sezgin'in (ö. 2018) *Târîhu't-Türâssi'l-Arabî*'sinden, Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkah Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* eserinden ve TDV İslam Ansiklopedisi maddelerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın Metodu

Tezimize başlamadan evvel *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* hakkında yapılan çalışmaları inceleyerek, bundan sonraki Mecelle üzerine yapılacak çalışmalara nasıl katkı sağlayabiliriz suâlinin cevabını aradık. Yapılan çalışmaların, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin en meşhur şârihi olan Ali Haydar Efendi'nin *Düreru'l-Hükkâm fî Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm* isimli eseri üzerinde yoğunlaşmış durumda olduğunu gördük. İncelemelerimiz neticesinde Kayseri Müftülüğü yapmış olan Hocazade Mesud Efendi'nin *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin kaynakları üzerine bir eser kaleme aldığını öğrendik. Müftü Mesud Efendi eserine *Mir'ât-ı Mecelle* ismini vermiş. Bu eser üzerine yapılan tek çalışma olarak, Kemal Yıldız ve Tayyip Nacar beylerin kaleme aldığı, eserde zikredilen Hanefî mezhebine ait fıkıh kitapları ve müelliflerinin toplandığı ve kullanım sıklığı doğrultusunda bazı rakamların zikredildiği bir makalenin bulunduğunu tespit ettik. Müftü Mesud Efendi'nin bu kıymetli eserini çalışmaya karar verdik.

İlk olarak *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* hakkında yazılmış şerhleri, eserleri ve makaleleri tespit ettik. Bu eserlerden ulaşabildiklerimizden istifade ederek tezin birinci kısmını yazdık. Çalışmanın kaynaklarını belirtirken ifade ettiğimiz gibi birinci kısımda Mesud Efendi'nin hayatı ve *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserini tanıtmaya çalıştık. “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmında geçen bazı fikhî terimleri lügatlerden faydalanarak kısaca tanımladık.

İkinci bölümde ise Hanefî tabakat kitapları ve TDV İslam Ansiklopedisi'nden faydalanarak “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmında zikredilen eserler hakkında bilgi verdik. Bu eserleri müelliflerin vefat tarihlerini esas alarak sıraladık. Müellif ve eser isimleri yazılırken TDV İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır. Dipnotlardaki sıralama vefat tarihlerine, kaynakçadaki sıralama ise alfabetik sıralamaya göre yapılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmı Osmanlı Türkçesi olarak, *Mir'ât-ı Mecelle*'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmı da Arabça olarak aktarılmıştır. Mesud Efendi'nin kaynak olarak gösterdiği eserlerin, ilgili cilt ve sayfa numaraları tespit edilmeye çalışılmış, tesbit edilen sayfa numaraları dipnot olarak gösterilmiştir. Zikredilen eserlerden tamamına yakınına ulaşılmış lakin bazı eserler

bulunamamıştır. Bulunan eserler arasında da müellifin zikrettiği kısımlardan bazı yerler tespit edilememiştir.

1. İSLAM HUKUK TARİHİNDE MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE’NİN YERİ VE HUSÛSİYETLERİ

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye İslam hukuk tarihinde kanunlaştırma faaliyetleri bakımından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Mecelle’nin hususiyetlerine geçmeden önce kanunlaştırma kavramını kısaca ele almak isabetli olacaktır.

Kanunlaştırma genellikle iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda kanunlaştırma, kanun yapma faaliyeti¹, hukuk kurallarının yazılı bir şekilde tespit edilmesi olarak tarif edilmektedir. Bu tarife göre her yazılı hukuk kuralının hazırlanması ve çıkarılması bir kanunlaştırma sayılabilir². Özel anlamda kanunlaştırma ise, dağınık bir halde bulunan yazılı veya yazısız tüm hukuk kurallarının devlet gibi bir otorite tarafından sistemli olarak bir araya getirilme faaliyeti olarak tarif edilmiştir³.

Kanunlaştırmanın Fransızca ve İngilizce karşılığı olan “codification” kelimesinin Türkçe’ye “kodifikasyon” olarak geçmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Arapça’da ise kanunlaştırma manası “taknin”⁴ ve “tedvin”⁵ kelimeleri ile ifade edilmektedir⁶.

---

¹ Muhammed Tayyib Kılıç, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, Ankara Niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 36; Hasan Ellek, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, Gümüşhane 2014, s. 120.

² Mehmet Gayretli, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 5.

³ Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 36; Mehmet Gayretli, *age*, s. 5; Hasan Ellek, *agm*, s. 120.

⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, b. 5, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, s. 541.

⁵ *age*, s. 556.

⁶ Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 36; Mehmet Gayretli, *age*, s. 7.

1.1. Mecelle Öncesindeki Hukuk Bakımından Genel Durum ve Kanun Teşebbüsleri

Geniş anlamdaki kanunlaştırma faaliyetlerini, Hz. Peygamber dönemine kadar götürülen ve o dönemden itibaren yapılan bazı yazılı metinleri Hamidullah gibi bazı hukukçular taknin çalışması olarak değerlendirmektedirler. Hazret-i Peygamber'in Medine döneminde teşekkül eden devlet nizamının akabinde bazı yazılı hukuki düzenlemeler teşri faaliyetleri hakkında ehemmiyet arz etmektedir. Hazret-i Peygamber'in Medineli kabile reisleriyle yaptığı Medine Sözleşmesi muhtevası dikkate anılarak anayasa olarak isimlendirilmiştir⁷.

İslam hukuk tarihinde başlangıç devrinde herhangi bir meselenin çözümünde önce Kur'ân-ı Kerîm'e, sonra da Hazret-i Peygambere başvulacağı bilinen ve uygulanan bir husustu. Hazret-i Peygamber bizzat kendisi dâva dinleyip hüküm verdiği gibi, kadılar da tayin etmiştir. Hulefâ-i Râşidîn hazerâtı da Hazret-i Peygamber'den sonra kadı tayinlerinde bulunmuşlar ve hukukî meseleleri çözüme kavuşturmuşlardır⁸.

Hiz. Peygamber'in vefatından Emevilere kadar kanunlaştırma faaliyetleri açısından bir çalışma bulunmamaktadır. Sahâbe-i kirâm devrinde artık doğrudan vahyin muhatabı olan ve hükümleri açıklayan Peygamber aleyhisselam yoktu. İslam hukukunun temel kaynakları olan Kitap ve Sünnet Hazret-i Peygamber'in hayatında ikmal edilmiş ve vefatıyla son bulmuştur. Ortaya çıkan meseleleri hükme bağlama konusunda bu iki kaynağa müracaat edilerek içtihatlarda bulunulmuş bazen de icma'ya başvurulmuştur⁹.

Tabiin devrinde üstat, muhit ve malumat farklılıklarına dayalı Irak (ehl-i rey) ve Hicaz (ehl-i hadis, eserci) adıyla iki fıkıh anlayışı belirginleşmişti. Mezheplerin teşekkülü öncesi olan bu dönemlerde kadı ve müftülerin içtihat ehliyetine sahip müçtehitler olması

⁷ Mehmet Gayretli, *age*, s. 35; Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *DİA*, Ek II, TDV, İstanbul 2016, 212.

⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, b. 2, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017, 26-27.

⁹ Mehmet Gayretli, *age*, s. 41-42.

esasî benimsendiğinden mahkemelerde ve fetvalarda serbest şekilde kendi içtihatlarına dayanıyorlardı¹⁰.

Emeviler dönemine kanunlaştırma faaliyetlerinden en önemli olanı Ömer b. Abdilazîz'in (ö. 101/720) hadisleri tedvin ettirmesidir¹¹. Hadislerin tedvin edilişi dini ilimlerde en çok fikhî etkilemiştir. Fikhin konuları hadislerden önce tasnif edilerek dah sonraki fikhî çalışmalara zemin hazırlanılmıştır¹².

Abbâsîler dönemi İslam medeniyetinin hemen hemen her alanında altın çağ olarak değerlendirilmekle birlikte kanunlaştırma alanında bazı teşebbüslerin ve uygulamaların dışında ciddi bir faaliyet yoktur. Abbasi Devleti'nin ilk evresinde (h. 232/334) içtihat ruhu zayıflamış, mezhepler oluşmuş ve kadılar hükümlerini mezheplere göre vermeye başlamıştır. Halife Mansur ve halife Harun Reşit, kanunlaştırma hareketi olarak İmam Mâlik'e, Muvatta' isimli kitabını kanunlaştırmayı teklif etseler de İmam Mâlik bunu eserinin tüm hadis malzemesini ihtiva etmemesi, inhisarcılık ve içtihat hürriyetine aykırılık gibi gerekçelerle kabul etmemiştir¹³.

Abdullah b. el-Mukaffa' (v. 142/759) da Halife Mansur'a *Risâletü's-sahâbe fî tâ'ati's-sultân* isimli bir arîza sunmuştur. Buradaki sahabe kavramı, devlet başkanının etrafında bulunan müsteşarları ve yardımcılarını ifade etmektedir, literatürdeki sahabe kavramı ile karıştırılmamalıdır. İbn-i Mukaffa' bu mektubunda siyâsî, idarî, asker ve malî problemleri ve bu sıkıntıların nasıl çözüleceği hakkındaki görüş ve tavsiyelerini, halifenin vezir, vali ve emirleri seçerken dikkat etmesi gereken hususları ve halkın saraydan beklentilerini ifade etmiştir¹⁴. Ülkedeki içtihadî farklılıkları zikrederek bu duruma bir sınır koymak üzere bütün ülkede uygulanacak kanunlar oluşturulmasını teklif etmiştir.

---

¹⁰ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, b. 11, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 150-155.

¹¹ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdilazîz", *DİA*, XXXIV, TDV, İstanbul 2007, s. 54.

¹² Mehmet Gayretli, *age*, s. 43.

¹³ Karaman, *age*, s. 178-179; Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 136; Mehmet Gayretli, *age*, s. 44.

¹⁴ Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 131.

Yani tek bir mezhebi ülkenin resmi mezhebi olarak kabul ettirmek istediye de muvaffak olamamıştır.¹⁵

Harun Reşit zamanında “kâdı’l-kudât”lık (bugünkü anlamıyla Adalet bakanı denilebilir) ihdas edilmiş İmam Ebû Yusuf ilk “kâdı’l-kudât” olarak tayin edilmiştir¹⁶. İmam Ebû Yusuf “kâdı’l-kudât” olması yargı ve eğitim alanında Hanefi mezhebinin yayılmasında âmil olmuştur¹⁷.

Selçuklu sultanı Melikşah, veziri Nizamülmülk’ün tavsiyesiyle devrinin önde gelen fakihlerini toplamış, zamanındaki önemli hukuki meseleler hakkında kat’i hükümler ihtiva eden bir mecelle hazırlanmasını ve ülkesinde tatbik edilmesini emretmiştir. *Mesâil-i Melikşah fil-kavâid-i şer’iyye* ismiyle bilinen hukuk metni Moğol istilasına kadar Selçuklu Devleti’nde yürürlükte kalmıştır. *Mesâil-i Melikşah*’da Muvâzaalı akitler, gayrimenkullerin alım satımı, nikahta kadınlar aleyhinde şahitlik ve borçlunun temerrüdü gibi meseleler ele alınmıştır. Bu kanunname de günümüze ulaşmamıştır.¹⁸

Hindistan’nın Müslüman Türk sultanlarından Âlemgir Şah, hiçbir masraftan kaçınmayıp, 1664-1672 tarihleri arasında geniş bir fukaha heyetine, hüküm verecek kadınlara, fetva verecek müftülere, fıkıh ilmi tahsil edeceklerine ve halka bir başvuru kaynağı olarak Hanefi mezhebinin kaidelerini ve içtihatlarını *Fetâvâ-yı Hindiyye* isimli bir çalışmada toplatmıştır. Kanun oluşturma çabası diyebileceğimiz bu eser İngiliz

---

¹⁵ Subhi Mahmasânî, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), “İslam Hukuku’nun Tedvini”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, 318-319; Mehmet Akif Aydın, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1989, IX, 31-32; Karaman, *age*, s. 104.

¹⁶ Salim Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, TDV, İstanbul 1994, s. 261.

¹⁷ Karaman, *age*, s. 229; Salim Ögüt, *DİA*, X, s. 264.

¹⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuk Tarihi*, b. 2, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2015, s. 147; Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 150-151; Mehmet Gayretli, *age*, s. 45.

hâkimiyetine kadar Hindistan mahkemelerin başvuru kaynağı olmuştur. Eser her ne kadar fetâvâ diye anılsa da klasik fıkıh kitaplarındaki usul ile yazılmıştır.¹⁹

İslam hukukunda kanunlaştırma faaliyetleri incelenirken Osmanlı kanunnamelerine de değinmek isabetli olacaktır. Osmanlı kanunnamelerini tamamen şer'î olarak görmemeli, şer'î ve örfî hukuktan istifade edilerek o zamanda bulunan toplumun hukukî ve idârî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılan kanun düzenlemeleri olarak görmelidir. Çıkarılan kanunnameler ile bir yandan hukûkî istikrar sağlanırken diğer taraftan merkezî yönetimin istikrarı sağlanmıştır²⁰.

Osmanlı kanunnamelerini, padişah hükümleri şeklindeki kanunnameler, sancak kanunnameleri, belirli gruplarla ilgili kanunnameler, devlet teşkilatıyla ilgili kanunnameler ve genel kanunnameler olarak çıkarılış şekilleri bakımından 5 gruba ayırmak mümkündür²¹. Osmanlı kanunnameleri denildiğinde hatıra ilk gelen Fatih kanunnamesi diye meşhur olmuş, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed Han tarafından meydana getirilmiş, devlet teşkilatı ile alakalı olan kanunname'dir. Bu kanunname ile Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden beri, o vakte kadar konulan idari nitelik taşıyan kaideler tasnif edilerek bir tek kanun içerisinde tedvin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed Han (*Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur; evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar.*) ifadesiyle kendinden öncekileri tasdik ettiği gibi kendinden sonra gelenleri de bu kanunlara bağlayıcı olmalarını istemiştir²².

Osmanlı Devleti'nde öne çıkan bir diğer kanunname ise Kânûnî ünvanı ile dünyaca meşhur olmuş Kanuni Sultan Süleyman Han'ın çıkardığı kanunnamelerdir²³.

---

¹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuk Tarihi*, 148; Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 48-49; Mehmet Gayretli, *age*, s. 46; Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", *DİA*, II, TDV, Ankara 1989, s. 365-366.

²⁰ Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s.175.

²¹ Halil İnalçık, "Kanunname", *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, s. 334-335; Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s.176-177.

²² *age*, s. 179.

²³ *age*, s. 180.

Kanunnâme-i Âl-i Osmân ismiyle hazırlanan metinlerde Kanuni Sultan Süleyman Han'a devrin büyük âlimlerinden olan Kemalpaşazade ve Ebussuud efendiler yardımcı olmuşlardır. Kanunnameye belirtilen ahkâmın tamamı İslam hukukundan alınarak, Hanefî Mezhebine göre düzenlenmiş, fethedilen beldelerdeki örfî hukuk ve evvelki idarelerden kalan kanunlar İslam hukukuna uygun olması şartıyla kanunnameye alınmıştır²⁴.

İslam dinine mensup halkların yaşadığı bütün memleketlerde tarih boyunca tatbik edilen fıkıh ahkâmı, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler ile müçtehitlerin oluşturduğu kaide ve usullerden meydana gelmektedir. Nassın sahih anlamını beyan için müçtehit imamlar tarafından sistemleştirilen istinbât metotları ve kaideler, fıkıh kitaplarıyla ve oluşan ekollere bağlı hukukçuların eğitim, fetva ve yargı gibi faaliyetleri vesilesiyle varlığını sürdürmüştür²⁵. Bu kitaplardan Hanefî mezhebinde yazılmış olan Kudûrî'nin (ö. 428/1037), *el-Muhtasar*'ı, Burhaneddin el-Merğinanî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidaye*'si, Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî'nin (ö. 638/1284), *el-Muhtar*'ı, Muzafferuddin İbnu's-Sââtî'nin (ö. 694/1295), *Mecmâü'l-Bahreyn*'i, Ebu'l-Berekat en-Nesefî'nin (ö. 710/1310), *Kenzü'd-Dekâik*'ı ve Tacu's-Şeria el-Mahbûbî'nin (ö. 673/1274) *Vikayetü'r-Rivâye*'si Hanefî mezhebinin yaygın olduğu diğer memleketlerde meşhur ve muteber eserlerdir²⁶.

Bütün İslam devletlerinde ahkâm-ı islamiyye'nin ana kaynağı, edille-i şeriyye olarak bilinen; Kitap, sünnet, icma ve kıyas ile bunlara bağlı olarak ortaya çıkarılan fer'î delillerin teşkil ettiği fıkıh ilmidir²⁷. Müçtehit âlimlerin yetiştirdiği hicrî dördüncü asra kadar etkin konumdaki müçtehitler, ortaya çıkan dini meseleleri içtihatla bulunarak çözüme

---

²⁴ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Tarih Kayı IV Ufukların Padişahı: Kanuni*, b. 3, KTB Yayınları, İstanbul 2011, s. 304-305.

²⁵ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, b. 2, KTB Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 49.

²⁶ Muhammed Tayyib Kılıç, *age*, s. 155; Mehmet Gayretli, *age*, s. 47; Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI., TDV, Ankara 1997, s. 22; Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrahim b. Muhammed", *DİA*, XV, TDV, Ankara 1997, s. 232.

²⁷ Ali Bardakoğlu, "Delil", *DİA*, IX., TDV, Ankara 1994, s. 139.

kavuşturmuşlardır. Bu asırdan itibaren kurucu içtihat faaliyeti tabii süreç içinde kendiliğinden tamamlanmış, yeni bir içtihat sistemi meydana gelmemiş, sadece dört büyük müçtehit imamın içtihat ve usulleri kaydedilmeye başlanmış, furû-ı fıkıh ve usûl-i fıkıh kitapları tedvin edilmiştir. Fıkıh mezheplerinin teşekkülünden sonra da hukukî istikrar ve bütünlüğü korumak gibi gerekçelerin de etkisiyle sorulan sualler bu kitaplarda geçen mezhep içindeki müçtehit imamların görüşleriyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır²⁸.

Zamanla fıkıh âlimlerinin meselelere verdikleri cevaplar kendileri yahut talebeleri tarafından toplanarak fetva kitapları yazılmıştır. Bunların yanında, devlet başkanı olan sultan tarafından emirler, fermanlar ve kanunnameler de çıkarılmıştır. Bunlar da ortaya çıkan olayları çözüme kavuşturan hükümler özelliği taşımaktadır. Sultanların bu nev'i hüküm verebilmelerini dayanağı yine İslam hukukudur. İslam hukuku, gerektiğinde sultana nassa aykırı olmamak kaydıyla halkın maslahatına uygun hüküm verme yetkisi vermiştir. Nitekim Kur'ân-ı kerîm'de ve hadis-i şeriflerde, Allah'a ve Peygambere mutlak itaatten sonra ulü'l-emre itaat emredilmiştir²⁹. Bu yüzden sultanlar, halkın menfaati (kamu yararı) ve devlet işlerinin aksamaması için muhtelif alanlarda pek çok kanun koymuşlardır³⁰.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte pek çok alanda batılılaşma eğilimiyle yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Adli yargı alanında da bu yenilikler kaçınılmaz olmuştur. İleride Mecelle'nin hazırlanmasına tesir eden sebepler ele alınırken hukuk alanında yapılan bu yeniliklere değinilecektir.

---

²⁸ Heyet, *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, IV, İhlas Yayıncılık, İstanbul tarihsiz, s. 80.

²⁹ “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ, 59.

³⁰ Heyet, *age*, IV, s. 80.

Mecelle hazırlanmadan evvel hukuk alanındaki gelişmelere bakıldığında 1850 yılında Fransız Ticaret Kanunu örnek alınarak Kanunname-i Ticaret hazırlanmıştır³¹. Deniz Ticaret Kanunu, İcrâ ve Usûl Kanunları da batılı devletlerden iktibasla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir³².

Mecelle'den önce bir de *Metn-i Metin* isimli bir kanun tedvin üzere Meclîs-i Âli-i Tanzimat'ta bir komisyon kuruldu. Ahmet Cevdet Paşa da bu komisyonda bulunuyor ve yazı işleri ile ilgileniyordu³³. Ahmet Cevdet Paşa, bu hususu şöyle anlatmaktadır. “Avrupalıların Kırım muharebesi münasebetiyle Osmanlı topraklarına gelmeleri günden güne artmaktadır. Dersâdet'te meydana gelen ticari dâvaları mevcut ticari mahkemeler idare edemez oldular. Ecnebler şer'i mahkemelere gitmek istemezler. Müslim aleyhinde gayr-i müslimin ve zimmî aleyhinde müste'menin şahitliği şer'an dâvada dinlenmemesi durumu, Avrupalılar için büyük bir sorun teşkil ettiğinden Hristiyanların şer'i mahkemelerde yargılanmalarına itiraz etmeğe başladılar. Bundan dolayı bazı zatlar Fransa kanunları Türkçeye tercüme edilerek Nizamiye mahkemelerinde onlar ile hükmedilmesi fikrine kapıldılar. Hâlbuki bir milletin esas kanunlarını böyle değiştirmek o milleti imha etmek olacağından böyle bir yol izlemek ulema tarafından uygun görülmemiş, böyle düşünen kimseler tekfir edilmiştir. Frenkler dahi “*Kanunumuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teba'amıza bildirelim.*” derlerdi”³⁴.

---

³¹ Beşir Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 287; Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, s. 34.

³² Hulusi Yavuz, “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 281; Beşir Gözübenli, *agm*, 288; Mehmet Akman, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989), s. 10.

³³ Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 46; Ahmet Akgündüz, “Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 338; Hulusi Yavuz, *agm*, s. 283.

³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, I, s. 63-64; Ebul'ula Mardin, *age*, 47.

Bunun üzerine Meclîs-i Âl-i Tanzimat dairesinde Rüşdü Molla Efendi'nin başkanlığında bir ilm-i cemiyet oluşturulmuştur. Cemiyette İstanbul kadısı Tahir Efendi ve Meclîs-i Meârif âzâsından Hüsam Efendi ve Ali Ratıp Bey ile Ahmet Cevdet Paşa bulunuyordu. Fıkıhın muamelat kısmına dâir Türkçe *Metn-i Metin* ismiyle ve herkesin anlayabileceği açık ibareler ile bir kitap hazırlanması istendi. Fıkıh kitapları tedkik edilerek uzun uğraşlar sonucunda “Kitâbu'l-Buyu” hazırlandı ancak cemiyet çalışmasını tamamlayamadan dağıldı³⁵.

Yapılacak idarî ve adlî reformu hazırlamak üzere Gülhane hattından evvel 1837 de Meclîsi Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye adıyla yüksek bir heyet kuruldu. Bu heyet yeni kanun ve nizamnameleri hazırlayacak ve bunların tatbikine nezaret edecekti³⁶.

1868 yılında Meclîs-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye lağvedilerek yerine Şûrâ-i Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başına da Ahmet Cevdet Paşa getirilmiş ve yeni mahkemelerde uygulanmak üzere bir medeni kanun hazırlamak için bir komisyon tertip etmesi istenmiştir³⁷.

Ahmet Cevdet Paşa Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşunu “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâsının teşekkülü için Fuâd Paşanın ihtar ve teklifi üzerine ulemâdan Kara Halil Efendi ve Ahmed Hilmi Efendi gibi ilm-i fıkhıta en ziyade mahir olanlar ve ricâl-i devletten dahi güzide zâtlar Divân-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığına tayin kılındı.³⁸” diyerek anlatmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın tertip edeceği cemiyet ileride Mecelle'yi hazırlayacaktır.

---

³⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, I, s. 63-64; Ebul'ula Mardin, *age*, 48-49.

³⁶ Sami Onar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm Hukuku'nun Bir Kısmının Codification'u Mecelle”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XX, 1954, s. 60.

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 204-205.

³⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, (Cavit Baysun hzl.), seri. II, No. 22, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 84.

1.2. Mecelle ve Önemi

Mecelle lügatte, kitap³⁹, mecmua, dergi anlamlarına gelmektedir⁴⁰. Terim olarak, Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebi esas alınarak, bu mezhep müçtehitlerinin ihtiyaca ve zamana uygun olan içtihatlarının, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında, dönemin ileri gelen fukahası tarafından tedvin edilmesi⁴¹ sonucu ortaya çıkan medeni kanundur.

Mecelle'yi bir medeni kanun olarak görmeyenler⁴² olsa da çoğunluk tarafından benimsenen görüşe göre bir medeni kanundur. Hatta mecelleyi İslam âleminin ilk medeni kanunu olarak görenler bile vardır⁴³.

Mecelle'nin kıymetini ifade eden değerlendirmelerden bazılarını değinecek olursak son devrin meşhur hukukçularından Ebul'ula Mardin Bey "*Mecelle, tahrir bakımından eşi yazılamayacak kuvvette bir şaheserdir*⁴⁴" demektedir. Yine kendisi Ömer Lütfi Barkan'ın "*Bizde Tanzimattan sonra başlayan kanunlaştırma hareketlerinin*

³⁹ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 560.

⁴⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, b. 32, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 687.

⁴¹ Temel Şen, *Ahmet Paşa ve Mecelle* (On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1991), s. 69-70.

⁴² Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, XXXVIII, TDV, Ankara 2003, s. 233; Cihan Osmanağaoğlu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi bakımından Önemi", *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 29, Ankara 2011, s. 104.

⁴³ Gülnaz Genç, *Ali Haydar Efendi'nin "Dürerü'l-Hükkâm" Şerh-İ Mecelleti'l Ahkâm Adh Eserinin "Hacr" Konusunun Kaynaklarının Tespiti (941 – 949, 957-1007. Maddeleri)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019, s. 9; Şahban Yıldırım, "Mecelle'ye Yöneltilen Tenkitler ve Bu Tenkitlerin Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 2, Sivas 2012, s. 441; Serkan Çelikan, "Mecelle'de Yer Alan Örfün Hukukî Değeri İle İlgili Fıkıh Kâidelerinin Hadislerdeki Temelleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. XI, sy. 55, 984; Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 33; Hulusi Yavuz, *agm*, s. 279; Kemal Yıldız ve Tayyip Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2012, s. 88.

⁴⁴ Ebul'ula Mardin, *age*, 171.

şüphesiz ki en büyük eseri Mecelle'dir" dediğini nakletmektedir⁴⁵. Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle Mecelle, İslam hukukunun ilk codification'u olması hasebiyle sadece Türkiye için değil, bütün İslam memleketleri için çok önemli bir olaydır⁴⁶. Onu medeni kanun olarak görmeyenler görüşlerini, Mecelle'nin tam bir medeni kanun mahiyetine haiz bulunmamasını, medeni hukukun en önemli konularını oluşturan şahıs, aile ve miras maddelerine yer vermediğini söyleyerek açıklamaya çalışmışlardır⁴⁷.

Mecelle'nin tam adı, adliyyeye ilişkin hükümler mecmuası anlamına gelen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Mecelle-i Ahkâmı Adliye tabiri ise adli hükümler mecmuası manasına gelmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi geçmişte İslam hukukunun medeni hukuk kısmına dair ahkâmın kanunlaştırılmasına teşebbüs edilmiş lakin mümkün olmamıştır⁴⁸.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Halife Mansur'la bir teşebbüs olarak başlayan, Ebu's-suûd Efendi döneminde kısmen hayata geçirilen İslam hukukunun kanun hukukuna dönüşmesinin son önemli halkalarından birini teşkil etmektedir. Böylece Osmanlı hukukunda şer'î hukuka ait bir alanda hukukçularının içtihatlarıyla oluşan bir hükümler mecmuası ilk defa padişahın "mucibince amel olunsun" diye emretmesiyle resmi bir metin, bir kanun haline dönüştürülmüştür. Bu ölçüde büyük bir kanunlaştırma faaliyeti İslam hukuk tarihi için bir ilktir⁴⁹.

1.3. Mecelle'yi Ortaya Çıkaran Etkenler

Mecelle'nin ilanına etki eden çeşitli gerekçeler, esbabı mucibe mazbatasında Mecelle'nin giriş bölümünde zikredilmiştir. Bu zamana kadar Mecelle üzerine yapılan

---

⁴⁵ *age*, 202.

⁴⁶ Şahban Yıldırım, *agm*, s. 422.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, b. 6, VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 173.

⁴⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, b. 1, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008, s. 567.

⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2006, s. 20.

pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda Mecelle’yi doğuran sebepler, Mecelle’nin hazırlanmasında etkin olan nedenler, Mecelle’yi ortaya çıkaran âmiller⁵⁰ , Mecelle’ye giden yol⁵¹ gibi pek çok başlık altında Mecelle’nin öncesi ve ortaya çıkışı incelenmiştir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin hazırlanıp kanunlaştırılmasını sağlayan hukuki, iktisadi, askeri, siyasi ve dini sebepler tasnifi⁵² ve iç ve dış âmilleri gibi tasniflerde mevcuttur⁵³.

Tanzimat Fermanı’yla Osmanlı Devleti’nde oluşan kanunlaştırma çalışmalarından medenî hukuku da etkilenmiştir. Sosyal, iktisadî ve siyasî ortamın karmaşıklaşması medeni hukukta da yeni düzenlemeler yapmayı gerektirmiştir⁵⁴. Bu durumu fark eden Osmanlı Devleti’nin tecrübeli bürokratları gerekli çalışmalara başlamışlar⁵⁵ ve çeşitli komisyonlar kurmuşlardır. Bu komisyonlardan birisi de Mecelle’yi hazırlamıştır⁵⁶.

1.3.1. Yeni Mahkemelerin Kurulması

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti’nin tek hukuk kaynağı örfi hukuku da içerisinde barındıran şer’î hukuktur. Ancak Tanzimat’la birlikte Batı’dan, özellikle de Fransa’dan alınan kanunlarla yeni bir kanun sistemi oluşmaya başlamıştır. Yeni oluşan bu kanun sistemine göre hüküm verecek olan mahkemelerin kurulması da zorunluluk olmuş ve böylece şer’î mahkemelerin dışında birçok mahkeme de ortaya çıkmıştır⁵⁷. Tanzimat

---

⁵⁰ Yusuf Çiftçi, “*Ali Haydar Efendi Örneğinde Mecelle’nin Fıkah Usulüne Yansımaları*” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010), s. 37-38.

⁵¹ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 49.

⁵² Mehmet Akif Aydın, “*agm*”, 231; Temel Şen, *age*, s. 70.

⁵³ Hayrettin Karaman, *age*, s. 309; Abdullah Tuzcu, “*Kur’ân-ı Kerîm Açısından Mecelle’nin Külli Kaideleri*” (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s. 6-8.

⁵⁴ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 49.

⁵⁵ Musa Gümüş, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 14, İzmir 2013, s. 173.

⁵⁶ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 49.

⁵⁷ Yusuf Çiftçi, *age*, s. 37.

döneminde tek hakimli ve tek dereceli Osmanlı mahkeme sistemi terkedilerek toplu hakimli ve çok dereceli yeni bir adli teşkilat ihdas edilmiştir. Bu alandaki ilk teşebbüs Ticaret Nezaretine bağlı olarak Ticaret Meclisi (mahkemesi) kurulmasıyla başlamıştır. Ticaret mahkemelerinin yanısıra 1281/1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile kaza, sancak ve vilayetlerde bidayet ve istinaf mahkemeleri kurulmaya başlandı⁵⁸.

Zamanın ihtiyaçlarıyla⁵⁹ ve batılı devletlerin baskısıyla şer’iyye mahkemelerinin yanına daha çok Fransa örnek alınarak Nizamiye mahkemeleri kurulmuştu. Nizamiye mahkemeleri, şer’î dâvalara, gayri müslimlerin hususi dâvalarına, cinayete dair cinayet mahallerinde tahkikatla alakalı hususlara ve ticaret ile alakalı olan dâvalar haricinde kalan dâvalara bakmakla görevliydi⁶⁰. 1868’de bu mahkemelerin temyiz mercii olarak da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye kurularak başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa getirildi. Bu mahkemelerde vazifeli olan hâkimler verecekleri hükümlere hukuki müktesebatları yeterli gelmediğinde kadim fıkıh kitaplarına bakmakta ya da müftülere başvuruyordu⁶¹.

İşte Tanzimat’tan sonra kurulmuş olan, ticaret ve özellikle hukuk dâvalarına bakmakla yükümlü Nizamiye mahkemelerinin acilen bir medeni kanuna ihtiyaçları vardı. Nizamiye mahkemelerinin başkanları dışındaki üyelerin tamamı zamanın şartları gereği hukukçu olmayan kimselerden oluşmaktaydı. Ticaret mahkemelerindeki hukukçu olmayan üyelerinin de yürürlükte olan İslam hukukunun ahkâmını fıkıh kitaplarından hareketle dâvalara uygulaması adeta imkansızdı⁶².

1.3.2. Hakimlerin Yetersizliği

Osmanlı’nın son dönemlerinde medreselerden İslam hukukuna vâkıf hakimlerin yetiştiğini söylemek oldukça güçtür. Yürürlükte bulunan İslam ahkâmının mevcut fıkhi

---

⁵⁸ Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 35-36.

⁵⁹ Hayrettin Karaman, *age*, s. 310.

⁶⁰ Macit Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *DİA*, XXXIII, TDV, Ankara 2007, s. 185-186.

⁶¹ Hayrettin Karaman, *age*, s. 310.

⁶² Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 36.

külliyattan istifade ederek dâvalara tatbik etmek ciddi bir fıkıh birikimi gerektirmektedir. Tanzimat döneminde ise bu müktesebata haiz hukukçuların sayısı oldukça azdır⁶³.

Bu husus esbâb-ı mucîbe mazbatası'nda şöyle ifade ediliyordu. Şimdi her tarafta şer'î ilimlerde maharetli zatlar azaldığından Nizamiye mahkemelerinde icabında fıkıh kitaplarına müracaatla şüphelerini halledebilecek âza bulundurmamak şöyle dursun şer'îye mahkemelerine hâkim bulmakta bile güçlük çekilmektedir.⁶⁴

İşte Mecelle'nin hazırlanmasının ikinci önemli sebebi olarak Nizamiye mahkemesi hakimlerinin klasik hukuk kaynaklarını kullanmaktaki bu yetersizlikleridir. İtalyan Ansiklopedisinin Mecelle'nin hazırlanma sebebi olarak Nizamiye mahkemelerinin hakimlerine yardım maksadını güdüdüğünü belirtmesi bu bakımdan yerinde bir tesbit olmaktadır⁶⁵.

Fıkıh ilmi çok geniş bir ilim olup ucu bucağı gözükmeyen bir deniz gibidir. İslamiyet'te bir müçtehidin içtihadı ile diğer bir müçtehidin içtihadı bozulmadığı yani yürürlükten kaldırılmadığı için, müçtehit âlimlerin meseleler hakkındaki içtihatları geniş bir müktesebat oluşturmuştur. İşte bunca farklı görüşler içinde, gereken görüşü ayırt edip hadiselere tatbikte büyük zorluk vardır⁶⁶. Bu yüzden düzenli ve kolay anlaşılır bir hukuk metnine ihtiyaç doğmuştur. Geçmişteki gibi çok sayıda ehliyet sahibi kimseler de yetişmez olduğundan hukuki bir metne ihtiyaç kaçılmaz hale gelmiştir⁶⁷.

---

⁶³ Gülnaz Genç, *age*, s. 10; Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 37.

⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyyeti, *Mecelle-i Âhkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul h. 1300, s. 6.

⁶⁵ Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 38-39.

⁶⁶ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyyeti, *age*, 4-5.

⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyyeti, *age*, 6; Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 49; Ekinci, *age*, s. 567.

1.3.3. Hukûkî, Sosyal ve İktisâdî Değişimler

Sosyal ve iktisâdî hayattaki yaşanan değişiklikler ve gelişmeler hukûkî alanda da birtakım değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. Mecelle'nin 39. maddesinde “*Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.*” kaidesi ile bu hakikat dile getirilmiştir⁶⁸. Esbâb-ı mucibe mazbatasında ise asırların değişmesiyle örf ve adete dayanan fikhî meseleler de değişiklik gösterir⁶⁹. Yaşanan bu gelişmeler bir medeni kanun ihtiyacını tetiklemiş ve Mecelle ile bu ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır⁷⁰.

1.3.4. Hanefi Mezhebindeki Farklı Görüşlerin Mevcudiyeti

Hanefi mezhebi İslam mezhepleri arasında benimseyenlerin sayısı itibarıyla en büyük fikhî mezhebidir⁷¹. Osmanlı Devleti'nde de resmi mezhep olarak kabul edilmiştir. Diğer mezheplere nazaran yayılması ve gelişmesi sebebiyle geniş bir literatüre sahiptir. Furu ahkâma dair yazılan eserlerin çokluğu ve mezhep içerisindeki müçtehitlerin içtihatlarının çeşitliliği sebebiyle aynı meseler için farklı hükümler meydana gelmiştir. Tanzimat evvelinde hukuki istikrârı korumak maksadıyla bu görüşlerden en muteberi (esahh-ı akvâl) uygulaması getirilmiştir. Lakin her zaman en muteber kavli tespit etmek mümkün olmamıştır⁷².

Bu husus esbâb-ı mucibe mazbatasında şöyle ifade edilmiştir. Bilhassa Hanefi Mezhebi üzere muhtelif devirlerde pek çok müçtehitler gelip, pek çok ihtilaf ortaya çıkmış ve Hanefi fikhî Şâfiî fikhî gibi işlenmeyip pek geniş ve dağınık olmuştur. İşte birbirinden farklı bu kadar sözler içerisinde sahit olanı ayırarak hadiseler tatbik etmekte

---

⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 28.

⁶⁹ *age*, 4-5.

⁷⁰ Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 43.

⁷¹ Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, b. 14, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, 91.

⁷² Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 41.

büyük zorluklar vardır⁷³. Bundan dolayı ihtilaftan âzâde ve yalnız en muteber görüşleri ihtiva eden fikhî muamelelere dâir anlaşılması kolay bir kitap yapılırsa herkes kolaylıkla okuyarak muamelelerini ona tatbik ve böyle mazbut bir kitap olduğu halde hâkim efendilere büyük faydası olur⁷⁴.

1.3.5. Batı'daki İktisâdi Gelişmeler ve Sanayi Devrimi

Mecelle'nin hazırlanmasında dış sebeplerin birincisi, sanayi devrimidir ve bunun neticesinde gelişen sömürgecilik ve dış ticaret ilişkileridir. Batıda gerçekleşen sanayi devrimi ile oluşan üretim fazlasıyla Batılılar hem sömürgelerini genişletip ucuz hammadde kaynağı ve pazar yeri olarak kullanırken diğer yönden de kolonileştiremedikleri büyük pazarlara sahip olan Osmanlı Devleti topraklarında kendi mamullerine yer açmaya çalışmışlardır. Bu sebeple pek çok Avrupalı tüccar, Osmanlı ülkesine gelip gitmeye hatta yerleşmeye başlamış ve bu durum ticari pek çok sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Avrupa'dan gelen bol ve ucuz mallar, Osmanlı Devleti'nin mühim bir pazar haline gelmesini sağlamış ve dış ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır⁷⁵.

Fransız medeni kanunu Code Civil'e karşı gösterilen tepki ve duruşta din faktörü göze çarpmaktadır. Dini temsil eden ulema kısmı bu kanunun iktibasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Hatta yukarıda zikredildiği gibi tekfir ediyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa bu hususu anlatırken ulemanın dayandığı herhangi bir nass'dan bahsetmemesine rağmen, onların Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükümlenmesine dâir olan âyet-i kerimeleri esas aldığı tahmin edilmesi çok da zor olmayan bir hakikattir⁷⁶.

---

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 4.

⁷⁴ *age*, s. 6-7.

⁷⁵ Hulusi Yavuz, *agm*, s. 283; Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 40; Tuzcu, *age*, s. 8; Cihan Osmanağaoğlu, "agm", s. 95.

⁷⁶ Temel Şen, *age*, s. 78-79.

1.3.6. Batılı Devletlerin Baskısı

Tanzimat fermanı ile ikili görüşmeler esnasında Batılılar, Osmanlı devlet adamlarından bazı paşalarına batılılaşma fikrini şırınga etmişler devlet kademeleri ve sosyal alandaki birçok reformu kendilerinin arzu ettiği şekilde gerçekleştirmeleri hususunda paşalara baskı yapmışlardır. Batılı devletler Osmanlı Devleti'ne yaptırmak istedikleri hukuki reformlara sebep olarak; mevcut bir medeni kanunun bulunmamasını, batılı tacirlerin ve azınlıkların şer'î mahkemelerde muhakeme edilmek istememelerini ileri sürerek şikâyetle bulunmuşlardır. Bu hususların çözümünün batıdan kanun iktibas edilmesinde, medeni kanun olan Code Civil'in tercüme edilerek uygulamaya alınmasında ve şer'î mahkemelerin haricinde yeni mahkemelerin kurulmasında olduğunu iddia etmişlerdir⁷⁷. Mecelle'den önce Fransız Ticaret Kanunundan istifade edilerek hazırlanan 1850 tarihli Ticaret Kanununun kabul edilmesi, kamu hukuku alanında gayrimüslim azınlıklara sağlanan yeni hak ve imtiyazların kabulü, 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın ilan edilişi ve yeni Ticaret ve Nizamiye mahkemelerinin kurulması, bu baskıların sonucu ortaya çıkmıştır⁷⁸.

Yukarıda zikredilen sebepler artık bir medeni hukuka yönelik kanun çalışması yapılması gerektiğini göstermekteydi. Yapılacak olan kanun çalışmasının nasıl olması gerektiği hususunda fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu anlaşmazlıklar ciddi tartışmalara sebep oluyor hatta gizli açık hazırlıklara kadar varıyordu. Ali, Fuad ve Kabûlî Paşalar Fransa'dan medeni kanun tercüme edilerek iktibası düşünürken, Şirvânîzâde Rüşdü ve Ahmet Cevdet Paşalar da ahkâm-ı islâmiyye'den yararlanılarak bir kanun yapılmasını gerektiğini ifade ediyorlardı⁷⁹.

---

⁷⁷ Enver Ziya Karal, *age*, VII, s. 164; Hulusi Yavuz, *agm*, s. 283; Ayşegül Çoban, *Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008), s. 1.

⁷⁸ Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 40;

⁷⁹ Enver Ziya Karal, *age*, VII, s. 164-165; Hayrettin Karaman, *age*, s. 310.

Ahmet Cevdet Paşa kanun yapılırken fikir ayrılıklarının iki grupta toplandığını ifade etmektedir. Bir kısım ulema ilm-i fikhın muamelat kısmından zamanın ihtiyaçları gözetilerek bu ihtiyaçlara çözüm getirecek dini hükümleri ihtiva eden bir kitabın tedvin edilmesi görüşündeydiler. Cevdet Paşa diğer grubun, Fransız Kanunnamesi'ni tercüme etmek suretiyle yeni kurulacak olan mahkemelerde tatbik edilmesi görüşünde olduğunu ifade etmiştir⁸⁰.

1.4. Mecellenin Hazırlanışı ve Özellikleri

1.4.1. Mecelle Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Mecelle'nin Hazırlanışı

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında zamanın ilim sahiplerinden oluşan bir heyet oluşturulmuştur. Ahmet Cevdet Paşa bu evreyi şöyle anlatır. “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye nezaretinde başkanlığı ile görevlendirildiğim ilmi bir cemiyet oluşturuldu. Hanefi imamların arasında muhtelefun-fih meselelerde insanlar için en yumuşak ve maslahata en uygun olan kaviller tercih edilmek suretiyle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ismiyle bir eser telif edildi⁸¹”.

Mecelle 18 Zilhicce 1284- 9 Zilkade 1292 (1 Nisan 1869-26 Kasım 1876) tarihleri arasında kapsayan bir süreçte hazırlanmıştır⁸². Mecelleyi Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki; “Filibeli Halil Efendi, Seyfeddin İsmail Efendi, Şirvanzade İsmail Efendi, Ahmed Hilmi Efendi Bağdatlı Muhammed Emin Efendi, İbn-i Abidinzeade Alaaddin Efendi, Gerdankıran Ömer Hulusî Efendi, Kara Halil Efendi, İsa Ruhi Efendi, Yunus Vehbi Efendi, Abdüllatif Şükrü Efendi, Ahmed Halid Efendi, Karınabadizade Ömer Hilmi Efendi, Abdüssettar Efendi”den meydana gelen bir cemiyet hazırlamıştır⁸³. On dört azadan ikisi (Seyfettin İsmail Efendi ve Ahmet Hilmi Efendi) Mecellenin tüm kitaplarının

⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzât*, (Yusuf Halaçoğlu hzl.), Çağrı Yayınları, Ankara 1980, s. 200.

⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, s. 63-64; Hulusi Yavuz, *agm*, s. 279.

⁸² Beşir Gözübenli, *agm*, s. 288.

⁸³ Osman Keskiöğlü, “Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1966, XIV, s. 230; Gülnaz Genç, *age*, s. 13-16; Ayşegül Çoban, *age*, s. 1; Mehmet Akif Aydın, *agm*, IX, s. 50.

tedvininde, diğerkleri ise muhtelif kitapların tedvininde hazır bulunmuşlardır⁸⁴. Ebul’ula Mardin, Ahmet Cevdet Paşa’nın Mecelle cemiyeti’ndeki fakih arkadaşları hakkında geniş bilgi vermektedir⁸⁵.

Mecelle’nin temelinde “sağlam metin” anlamına gelen “*Metn-i Metin*” vardır. Dağınık ve karışık bir şekilde bulunan fetvalar, konulara göre tasnif edilerek “sağlam metin” yani bir kitap tedvin edilmek istenmiştir. Hazırlanan metin mahkemelere dağıtılarak hakimlerin bir hukuk kaynağına sahip olmaları hedeflenmektedir. Bu gayret hukuk birliğinin teşekkül etmesi için çok mühimdir⁸⁶.

Mecelle cemiyeti belirli günlerde toplanarak, yazılacak konuların tertip ve tahriri görüşülür, heyetten birisi kaleme almakla vazifelendirilirdi. Belirlenen mevzular kaleme alındıktan sonra da tekrar maddeler üzerinde konuşulurdu. Her madde kabul olunduğu şekliyle yazılışı bakımından, heyet başkanı Cevdet Paşa’nın tashihinden geçerd⁸⁷.

Mecelle heyeti ilk olarak “Kavâid-i Külliye” ismiyle bilinen ilm-i fikhın muamelat kısmının önemli bir bölümünü teşkil eden 100 maddeyi hazırladı. Birinci maddede fikh ilmi tarif ediliyordu. Kavâid-i Külliye’nin akabinde 303 maddeden oluşan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin ilk kitabı olan “Kitab’ul-Buyu’” hazırlandı. Hazırlanan bu kısım şeyhülislamlığın tedkikine sunuldu. Meydana gelen eser yapılan değerlendirmeler neticesinde bazı düzenlemeler yapılarak, Mecelle’nin tedvininin lüzumu ile ilgili hususlardan ve tedvinde takip edilen usulden bahseden 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869) tarihli bir “Esbâb-ı Mucibe Mazbatası”yla birlikte padişaha arz edildi. Sadaret tarafından 7 Muharrem 1286’da (19 Nisan 1869) onaylanarak yürürlüğe girdi⁸⁸.

---

⁸⁴ Temel Şen, *age*, s. 81.

⁸⁵ Ebul’ula Mardin, *age*, 160-167.

⁸⁶ Taha Akyol, *agm*, s. 52.

⁸⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 568.

⁸⁸ Gülnaz Genç, *age*, s. 12; Mehmet Akif Aydın, “*agm*”, *DİA*, XXVIII, s. 232.

Mecelle heyeti çalışmalarına aynı usulle devam ederek diğer kitapları da hazırlayarak gerekli makamlara sunmuştur. Mecelle'nin son kitabı olan (16. kitap) "Kitabü'l-Kazâ" da 15 Recep 1293 (6 Ağustos 1876) tarihinde II. Abdülhamid Han'a arz edilmiş ve 26 Şaban 1293 (16 Eylül 1876) tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸⁹.

1.4.2. Mecelle'nin Özellikleri

Mecelle'de, buyu' (satım), icâre (kira), kefalet, havale, rehin ve vedia, emânât, hibe (bağışlama), gasp ve itlaf (haksız fiiller), hacr, ikrah ve şuf'a, şirket, vekalet, sulh ve ibrâ, ikrar, dâva, beyinat ve tahlif (deliller) ve kazâ gibi akitleri ve hukukî müesseseleri düzenleyen toplam on altı kitap vardır. Ayrıca her kitabın başında bir mukaddime ile o kısımda geçen ıstılahlar tarif edilmiştir. Bu usul ile hükümleri anlama kolaylaştırılmış ve kavramlar üzerinde ihtilafa mahal bırakılmamıştır⁹⁰. Her kitabın sonunda da o kitabı hazırlayan üyelerin isimlerine yer verilmiştir. Bu on altı kitap, iki makale, 73 bâb⁹¹ ve 1851 maddeden müteşekkildir. Bunlardan 400 tanesi yargılama usulü, 200 tanesi ticaret, 1100 tanesi eşya ve borçlar hukukuna dair olup, 99 tanesi de külli kaide denilen umumî hukuk prensipleridir⁹².

Külli kaideler bazı hadis-i şeriflerden ve Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Te'sîsü'n-Nazar*'ı, İbn-i Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i ve Ebû Said el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *Mecâmiu'l-Hakâik* isimli eserindeki kaidelerden iktibas edilmiştir⁹³. Ebul'ula Mardin mezkûr kaidelerin arapçalarını ve iktibas edildiği eserlerin

⁸⁹ Temel Şen, *age*, s. 93; Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 54.

⁹⁰ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 66; Şen, *age*, s. 97; Mehmet Akif Aydın, "agm", *DİA*, XXVIII, 233.

⁹¹ Sami Erdem, "Türkçede Mecelle Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy.5, III, İstanbul 2005, 674; Şen, *age*, s. 95.

⁹² Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 569.

⁹³ Ebul'ula Mardin, *age*, 179; A. Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, b. 3, Sebil Yayınevi, İstanbul 1993, s.107; Ali Şafak, "Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle'ye Bir Bakış", *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 265.

isimlerini zikretmektedir⁹⁴. Bu kaidelerin dışında pek çok külli kaide mevcuttur. Mecelle’de 100 tanesine yer verilmiştir. Külli kaidelerde farklı mahiyette olan birinci madde hariç tutulursa, doksan dokuz madde kalmaktadır ki, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’yi hazırlayan heyetteki kimselerin Allahu Teâlâ’nın 99 güzel isminden (esmâ-i hüsnâ) teberrük ettiklerini söylemek mümkündür⁹⁵.

Mecelle’nin külli kaideleri üzerine bir çalışma yapan hukukçu A. Refik Gür külli kaideleri, “*Hayatın akışına, hukukun inkişafına tabii mecra vazifesi gören belagat ve fesahat harikası*” sıfatlarıyla vasıflandırmaktadır⁹⁶.

Külli kaideler, anlaşılması kolay bir şekilde âdeta mısra-i berceste gibi tedvin edilmiştir. Bu kaideler yalnızca Mecelle’nin konu edindiği alanlarda değil, kapsamı dışında kalan kamu ve özel hukuk ilişkileri hakkında da maddeler içermektedir. Bu maddelerden bazıları hal-i hazırda geçerliğini sürdürmektedir. Mesela dördüncü “Şek ile yakîn zâil olmaz.” ve sekizinci “Berâet-i zimmet asıldır.” maddeleri bugünkü ceza hukukunda ve tazminat hukukunda aynen geçerlidir⁹⁷.

Mecelle cemiyeti âzalarından Abdüssettâr Efendi (ö. 1304/1886) tarafından Mecelle’nin ilk yüz maddesine *Teşrihü’l-kavâidü’l-külliyeye fî ahkâmi’l-fer‘iyeti’l ameliye* isimli şerh yazılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa da bu şerhe arapça bir önsöz kaleme almış ve Mecelle’nin kaynaklarından mühim olanlarına işaretlerde bulunmuştur⁹⁸.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin 16 kitabı, kitaplardaki bâblar ve maddeler numaraları şu şekilde sıralanabilir:

---

⁹⁴ Ebul’ula Mardin, *age*, 179-186.

⁹⁵ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 73; Mustafa Baktır, “Mecelle’nin Külli Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 318.

⁹⁶ A. Refik Gür, *age*, s.107.

⁹⁷ Ali Şafak, *agm*, s. 264.

⁹⁸ Ebul’ula Mardin, *age*, 169-170; Mustafa Baktır, *agm*, 319-320.

- “Kitâbü’l-Büyu’, bir mukaddime ve yedi bâb (101 - 403. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-İcârât, bir mukaddime ve sekiz bâb (404 - 611. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Kefale, bir mukaddime ve üç bâb (612 - 672. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Havale, bir mukaddime ve iki bâb (673 - 700. Maddeler)”
- “Kitâbü’r-Rehn, bir mukaddime ve dört bâb (701 - 761. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Emânât, bir mukaddime ve üç bâb (762 - 832. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Hibe, bir mukaddime ve iki bâb (833 - 880. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Gasb ve’l-İtlâf, bir mukaddime ve iki bâb (881 - 940. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Hacr ve’l-İkrah ve’ş-Şüfa, bir mukaddime ve üç bâb (941 - 1044. Maddeler)”
- “Kitâbü’ş-Şirket, bir mukaddime ve sekiz bâb (1045 - 1448. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Vekâle, bir mukaddime ve üç bâb (1449 - 1530. Maddeler)”
- “Kitâbü’s-Sulh ve’l-İbra, bir mukaddime ve dört bâb (151 - 1571. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-İkrar, dört bâb (1572 - 1612. Maddeler)”
- “Kitâbü’d-Da‘vâ, bir mukaddime ve iki bâb (1613 - 1675. Maddeler)”
- “Kitâbü’l-Beyyinât ve’t-Tahlîf, bir mukaddime ve dört bâb (1676 - 1783. Maddeler)”

- “Kitâbü’l-Kaza, bir mukaddime ve dört bâbdan oluşmaktadır (1784 - 1851. Maddeler) 99”

Mecelle Hanefi mezhebinde müftâ bih olan görüşler esas alınarak hazırlanmış ve diğer üç mezhepteki görüşlere de başvurulmamıştır¹⁰⁰. Bu husus, esbâb-ı mucibe’de şöyle dile getirilir: “Hülâsa bu Mecellede Hanefi mezhebinin dışına çıkılmayıp içerisindeki maddelerinin çoğu halen fetvâhan de muteber ve tatbik edilir olduğu cihetle bunlar hakkında bahse lüzum görülmez. Fakat yine Hanefi fakihlerinden bazı büyük imamların muteber sözleri, halkın ve günün ihtiyaçlarına uygun olması dolayısıyla tercih olduğundan bunların muteber kaynakları ve mucip sebepleri aşağıda beyan olunur.¹⁰¹”

Mecelle tedvin edilirken başvuru fıkıh kitaplarını tespit hususunda en kıymetli çalışma Müftü Mesud Efendi’nin *Mir’ât-ı Mecelle* isimli eseridir. Mecelle maddelerinin istifa edilen eserlerdeki meselelerden hangilerine değinildiğini görmek için, Mecelle cemiyeti tarafından da tedkik ve takdir edilmiş olan Mesud Efendi’nin *Mir’ât-ı Mecelle*’sine müracaat edilebilir¹⁰². Ebul’ula Mardin Bey Mecelle’nin tedvininde istifa edilen 180 eserin isimlerini bir liste şeklinde aktarmaktadır¹⁰³.

Kanunlar genellikle iki metot takip edilerek tedvin edilmektedir. Bu metotlardan ilki kazuistik (meseleci) metot, ikincisi ise mücerret (soyut) metot olarak isimlendirilmektedir. Mecelle meseleci yöntem kullanılarak hazırlanmıştır¹⁰⁴. Meseleci

---

⁹⁹ Cihan Osmanağaoğlu, “*agm*”, s. 103.

¹⁰⁰ Ebul’ula Mardin, *age*, 171; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 569; Kemal Yıldız ve Tayyip Nacar, “*agm*”, s. 88.

¹⁰¹ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 12.

¹⁰² Ebul’ula Mardin, *age*, 169; A. Refik Gür, *age*, s. 98; Mustafa Baktır, *agm*, s. 320.

¹⁰³ *age*, 167-169.

¹⁰⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 570; Hayrettin Karaman, *age*, s. 313.

metoda göre her muhtemel hadise için ve her mesele için müstakil kanunlar hazırlanırken, mücerret yönetime göre hazırlanan kanunlar umumi kaideler konularak oluşturulur¹⁰⁵.

Meseleci metodun tercih edilmesinin bazı sebepleri vardır. Birinci sebep Mecelle'nin kaynakları olan Hanefi fıkıh kitaplarında da aynı usul takip edilmiştir¹⁰⁶. Başka bir sebep, mücerret metodun o dönemde yeni ortaya çıkmış olmasıdır. Esbâb-ı mucibe'de müfta bih görüşler tercih edilerek ihtilaflardan uzak bir kanun hazırlanmaya çalışıldığı da zikredilmiştir¹⁰⁷. Bu sebeplerle Mecelle tedvin edilirken meseleci metot takip edilmiş, hâkimlere de çok fazla bir takdir alanı bırakılmamıştır¹⁰⁸.

Mecelle'nin dili dönemine göre sade ve ifadesi düzgündür¹⁰⁹. Son devrin büyük hukukçularından Ebul'ula Mardin *Mecelle, tahrir bakımından eşi yazılamayacak kuvvette bir şaheserdir*¹¹⁰ demiştir. Pek çok maddede kaide niteliğindeki ilk kısmı, mevzuyu izah eden misaller kısmı takip etmektedir. Kaidelerin misallerle izah edilmesinin kanun tekniğine uygun olmadığı söylene de Nizamiye Mahkemeleri'ndeki hâkimlerin hukuki müktesebatları nazarı dikkate alındığında bu usulün gayet uygun olduğunu ifade etmek mümkündür¹¹¹.

1.4.3. Mecelle Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mecelle'nin hazırlanmasından günümüze kadar bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar farklı şekillerde tasnif edilebilir. Bazı çalışmalarda Mecelle'nin tamamını şerh edilmiş, bazılarında belli bölümlere şerhler yazılmıştır. Çalışmaların

---

¹⁰⁵ Ayşegül Çoban, *age*, s. 4; Şen, *age*, s. 99.

¹⁰⁶ Ebul'ula Mardin, *age*, 171.

¹⁰⁷ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 6.

¹⁰⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 570; Mehmet Akif Aydın, "agm", *DİA*, XXVIII, s. 233.

¹⁰⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 570

¹¹⁰ Ebul'ula Mardin, *age*, 171

¹¹¹ Ebul'ula Mardin, *age*, 171; Mehmet Akif Aydın, "agm", *DİA*, XXVIII, s. 233.

yoğunlaştığı kısım ise Mecelle'nin ilk yüz maddesinden oluşan "Küllî kâideler" kısmı olmuştur.

Mecelle üzerine şerhlerden başka yakın dönemde birçok müstakil eser, makale yazılmış ve akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar Mehmet Malkaç tarafından "*Ana Hatlarıyla Mecelle ve Mecelle İle İlgili Bibliyografik Çalışma*" isimli bir tezde detaylı olarak ele alınmıştır¹¹².

Mecelle'nin en önemli şerhlerinden bazıları şunlardır:

Ali Haydar Efenfi'nin *Dürrü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*'ı ve *Mirkatu'l-Mecelle*'sinin Medrese-i Hukuk Tefrika Kısmı,

Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle*'si,

Salim Rüstem Baz'ın *Şerhu'l-Mecelle*'si,

Hacı Reşit Paşa'nın *Ruhu'l-Mecelle*'si,

Abdusettâr Efendi'nin *Teşrihu Kavâidi'l-Küllîye*'si sayılabilir.

Mecelle üzerine yapılan müstakil kitap çalışmalarını şöyle zikredebiliriz.

Ali Himmet Berki'nin *Açıklamalı Mecelle*'si,

Refik Gür'ün, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*'si,

Ebu'l Ula Mardin'in *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'sı*,

Osman Kaşıkçı'nın *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*'si,

---

¹¹² Yusuf Çiftçi, *age*, 52.

Osman Öztürk'ün *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*'si söylenebilir.

Mecelle üzerine akademik olarak yapılan çalışmalara bakıldığında yöktez'de 26 adet tez bulunmaktadır. Uluslararası sempozyumlarda sunulan tebliğler ve muhtelif dergilerde yayınlanan makaleler ve ansiklopedi maddeleri de ele alındığında Mecelle hakkında yapılan çalışmalar, Mecelle'nin İslam hukuk tarihinde önemli bir yer teşkil ettiğini göstermektedir.

1.5. Mecelle Ta'dil Komisyonları Ve Yürürlükten Kaldırılışı

Mecelle Hanefi mezhebi esas alınarak hazırlanmıştır. Mecelle'ye diğer mezheplerin görüşlerinden faydalanılmadığı, tam bir medeni kanunu yansıtmadığı, aile ve miras hukukuna ait hükümler içermediği gibi eleştiriler yöneltmiştir. Bunların neticesinde Mecelle'nin diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilerek genişletilmesine ve Batılı devletlere ait hukuk sistemlerinden uygun olan kanunların iktibas edilmesine karar verilmiştir¹¹³. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla Mecelle Cemiyeti bazı çalışmalar yaptıysa da istenilenleri yerine getiremediği düşünülerek II. Abdülhamid han tarafından gerektiğinde tekrar toplanmasını kaydını düşerek 1889'da lağvedilmiştir¹¹⁴.

Ta'dil çalışmalarını yürütmek için Adliye Vekâleti'nce 9 Mayıs 1916 tarihinde Mecelle Ta'dil Komisyonu adı altında Kanun-u Medenî ve Hukûk-u Aile isimleriyle iki komisyon kurulmuştur. Daha sonra Ukûd ve Vâcibât ismiyle alt komisyonu oluşturulmuş ve birtakım çalışmalar yapmışlarsa da istenilen hedefe ulaşılammıştır¹¹⁵.

1923 ve 1924 yıllarında Ahkâm-ı Şahsiyye, Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye ve Şer'iyye, Ticâret-i Bahriye ve Berriye, Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiyye ve Kânûn-u Cezâ

---

¹¹³ Ahmet Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 32; Yusuf Çiftçi, *age*, s. 49; Mehmet Akif Aydın, *agm*, XXVIII, s. 234.

¹¹⁴ Ahmet Akgündüz, *age*, 32; Yusuf Çiftçi, *age*, 47.

¹¹⁵ Ahmet Akgündüz, *age*, 32-33; Yusuf Çiftçi, *age*, 49. Mehmet Akif Aydın, *agm*, XXVIII, s. 234.

isimlerinde muhtelif komisyonlar kurulmuştur¹¹⁶. Bu komisyonlar da birtakım çalışmalarda bulunarak istekleri karşılamaya çalışmışlar lakin bir netice elde edilememiştir¹¹⁷.

Lozan görüşmelerinde adli kapitülasyonların kaldırılması, azınlıklarla alakalı olarak ahvâl-i şahsiyye sahasındaki hukuki sıkıntıların çözüme kavuşturulamaması ve Batılı devletlerin baskısı gibi sebepler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukuki yapısının tamamıyla Avrupa hukuk sistemine dayandırılması fikrinin doğmasına etki etmiştir¹¹⁸.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Adliye Bakanı Mahmud Esad'ın emriyle tüm komisyonlar ilga edilmiş ve İsviçre Medeni Kânunu'nun iktibas edilmesine karar verilmiştir. İsviçre Medeni Kânunu 26 kişilik bir komisyon tarafından tercüme edilerek 17 Şubat 1926 tarihinde bütün olarak kabul edilmiştir. İsviçre Medeni Kânunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte 57 yıl yürürlükte kalan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 4 Ekim 1926 tarihinde tamamen yürürlükten kaldırılmıştır¹¹⁹.

---

¹¹⁶ Ahmet Akgündüz, *age*, 35-36; Yusuf Çiftçi, *age*, 50.

¹¹⁷ Mehmet Akif Aydın, *agm*, XXVIII, s. 234.

¹¹⁸ Yusuf Çiftçi, *age*, 50; Mehmet Akif Aydın, *agm*, XXVIII, s. 234.

¹¹⁹ Ahmet Akgündüz, *age*, 32; Yusuf Çiftçi, *age*, 50; Gülnaz Genç, *age*, s. 21-22; Mehmet Akif Aydın, *agm*, XXVIII, s. 234.

BÖLÜM 1: MÜFTÜ MESUD EFENDİ’NİN HAYATI VE MİR’ÂT-I MECELLE’NİN TANITIMI VE DÂVA KİTABINDA GEÇEN BAZI FIKHÎ İSTİLAHLARIN İZAHI

1.1. Müftü Mesud Efendi’nin Hayatı

Mesud Efendi Kayseri’nin Ağırnas köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hususunda kaynaklarda bir bilgi belirtilmemektedir. İlköğrenimini kendi köyünde tamamladıktan sonra Kayseri Câmî-i Kebir dersiâmı Hacı Torun Efendi’den (ö. 1799-1885)¹²⁰ icazet aldı. 1877 yılında Kayseri müftüsü oldu. Ardından İstanbul’a giderek Mekke payesi aldı. İstanbul’da padişahın hizmetine ve Mûzıkâ-i Hümâyun Mektebi’nde Arapça muallimliğine tayin edildi. Ramazan 1311(Mart 1894)’de vefat etmiştir¹²¹. Mesud Efendi Beşiktaş’ta Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir¹²².

1.2. Mir’ât-ı Mecelle’nin Tanıtımı

Mesud Efendi'nin bilinen tek eseri *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* üzerine yazdığı *Mir’ât-ı Mecelle*’dir. Eserin İstanbul 1290, 1297, 1299, 1302 baskıları bulunmaktadır. Kitabın 1302 tarihli basımı 750 sahifedir. Eser 6 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*’nin sadece kitap başlangıç sayfalarının zikredildiği 1 sayfalık muhtasar fihristi ile *Mir’ât-ı Mecelle*’nin bâb ve fasıl başlıklarını içeren 11 sayfalık detaylı fihristi yer almaktadır.

İkinci bölümde ise Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanmış olan 8 Zilhicce 1285 (29 Mart 1869) tarihinde Meclis-i Vükelâ’ya sunulan “Esbâb-ı Mucîbe Mazbatası”nın tamamı buraya alınmıştır. Yedi sayfa uzunluğunda olan bu mazbatada Mecelle-i Ahkâm-

---

¹²⁰ Ahmet Madazlı, “Hacı Torun Efendi”, *DİA*, XIV, TDV, Ankara 1996, s. 498-499; Ferhat Koca, “Mesud Efendi”, *DİA*, XXIX, TDV, Ankara 2004, s. 344.

¹²¹ Mehmet Süreyya, (Nuri Akbayar hzl.) *Sicilli Osmanî Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1996, s. 1089.

¹²² Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, (A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen hzl.) *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, 412-413; Ferhat Koca, “Mesud Efendi”, *DİA*, XXIX, s. 344.

ı Adliyye'nin hazırlanma sebepleri, takip edilen usul ve adliye teşkilatının durumu veciz bir şekilde zikredilmiştir.

Üçüncü kısımda eserin basıldığı Matbaa-i Osmâniyye tarafından *Mir'ât-ı Mecelle*'nin ehemmiyeti ve muhtevasından bahseden, basım yılının zikredildiği kısa bir bilgi verilmiştir. Burada müellifin faydalandığı Hanefi fihına ait temel eserler ve fetva kitaplarından oluşan bir liste zikredilmiştir. Ferhat Koca buraya istinaden Mesud Efendi'nin eseri telif ederken bu 30 eserden faydalandığını ifade etmiştir¹²³. Nitekim *Mir'ât-ı Mecelle* üzerine bu zamana kadar yapılan tek çalışma olan Kemal Yıldız ve Tayyip Nacar beylerin makalesinde müellifin istifade ettiği 151 kaynak zikredilmiştir¹²⁴. Biz çalışmamızda *Mir'ât-ı Mecelle*'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmını ele aldığımız için Mesud Efendi'nin bu bâbta zikrettiği 38 eseri tanıtmakla yetindik.

Dördüncü kısımda bir sayfalık takdim bulunmaktadır. Burada Müftü Mesud Efendi eserini zamanın padişahı olan II. Abdülhamid Hân'a arz ettiğini belirterek, eserin yazılış maksadını hamdele ve salveleden sonra şöyle zikretmektedir:

“*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de münderic ve mündemic bulunan mesâil-i fihkiyyeden, mehazlarının zabt ve telfiki, bil-cümle aktâr-ı İslâmiyye'de vaki hükkâm ve müftülerin ve bi't-tahsîs ibâresine âşina buldukları cihetle müracaat buyuracak zevât-ı zevi'l-ihtirâmın pek çok fevâidini müntic olacağı bedîh bulunduğ ve hîn-i iftâda zeyl-i fetvâya mehaz meselenin ketbi ve inde'l-iştibâh mahalline nazar kılınmaklığın sühûletine mebnî mesâil-i mebhûs-i anhânın kütüb-i fihkiyye-i mutebereden mehazlarını bi ibaretiha ahz ve terkim ve (Mir'ât-ı Mecelle) nâmiyle bi't-tevsim Sultânü'l-Azam ve Hâkânü'l-Efham Nâşir-i livâi'l-adl alâ ra'si'l-ümem ve Nâsri'ş-Şerîati'l-Kavmiyyeti ve Sâliki't-Tarîkati'l-Müstekîmeti câmiü izzi'l-arabi ilâ izzeti'l-acemi ve ilâ livâi'l-vilâyeti fi'l-âfâk mâlik-i serîri'l-hilâfeti bi'l-istihkâki'l-müçtehidî fi nasb-i sūrâdiki'l-emni ve'l-emâni'l mümtesili bi'n-nassi (إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ) es-Sultânü'l-Gâzî*

¹²³ Ferhat Koca, “Mesud Efendi”, *DİA*, XXIX, s. 344.

¹²⁴ Kemal Yıldız ve Tayyip Nacar, “*agm*”, s. 91-100.

(*Abdülhamîd Hân*) *ibnü's-Sultân el-Gâzî* (*Abdülmecîd Hân*) *dâim-i devleti ve saltanatı ilâ âhir zamân efendimiz hazretlerinin nazargâh-ı muallâ hazret-i hilâfetpenahlarına min gayri haddin arz ve takdim olundu. (ve min Allahi't-tevfîk)*¹²⁵”

Beşinci kısım olarak zikredebileceğimiz 11 ila 740. sayfalar arası eserin esas bölümünü oluşturmaktadır¹²⁶. Mesud Efendi burada *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin maddelerini Osmanlı Türkçesi ile aynen kaydettikten sonra, ilgili maddelerin altına bu maddelerin dayandıkları fikhî metinleri Arapça olarak ayı şekilde muhtasar bir biçimde kaydetmiştir. Müellif kaynakların çoğu kere ismini vermekle yetinmiş bazen (*Hindiyye fi'd-dâva*) gibi bâblarını da belirtmiştir¹²⁷.

Kaynak olarak verilen eserler parantez içerisinde genellikle eserlerin meşhur isimleri zikredilerek örneğin; (*Dürrü'l-Muhtâr, Dürer Gürer, Hindiyye* vb.) şekilde belirtilmiştir¹²⁸. Bir maddede farklı eserler kaynak olarak gösterildiğinde ibareler aynı ise fikhî metinden sonra şu kitapta da aynı şekildedir (*keza fi'l-Hülâsa*) şeklinde söz konusu eser veya eserlerin isimleri zikredilmiştir¹²⁹.

Müftü Mesud Efendi bu kısmın sonunda Allahu teâlâyâ hamdü sena, Resulü Muhammed aleyhisselama salat ve selam ile O'nun şan şerefini belirten bazı cümlelerden sonra şu satırlarla eseri tamamladığını belirtmiştir. “Yapmış olduğumuz nakiller Allahu teâlânın fazlıyla Anadolu'nun Kayseri vilayetinde (Allahu teâlâ bütün belalardan onu korusun) sona erdi. Benden sadır olan kusur ve hataları affetmesini, Allahu teâlâdan

---

¹²⁵ Müftü Mesud Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1884, s. 10.

¹²⁶ Müftü Mesud Efendi, *age*, s. 11-740.

¹²⁷ *age*, s. 616.

¹²⁸ *age*, s. 619.

¹²⁹ *age*, s. 621.

diliyorum. (Zilkade 1298 - Eylül 1881) Şan ve şeref Allah'ındır. Ardından II. Abdülhamid Hân hazretlerini methü sena eden cümlelerle eserini tamamlamıştır¹³⁰.

Altıncı kısım diyebileceğimiz ekler kısmında üç mesele ele alınmıştır.

İlk olarak *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'den Kitâb-ı Beyyinât Hakkında Bazı Vesâyâyı Şâmil Müzekkere-i Adliye" başlığı ile bir sayfalık izah bulunmaktadır. Bu bölümde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin yürürlüğe giren daha önceki on dört kitabı gibi, "Kitâb-ı beyyinât"ın dahi Şer'i mahkemelerde olduğu gibi Nizamiye mahkemelerinde de aynen icra edilmesi gerektiği belirtilmiş ve uygulamaya dair bazı kapalı mevzular izah edilmiştir¹³¹.

İkinci mesele "Bilâ-beyyine Mazmûniyle Amel ve Hüküm Câiz Olabilecek Sûrette Senedât-ı Şer'iyyenin Tanzîmi Hakkında Talimât-ı Seniyye" başlığı ile Şer'i senetlerle ilgili farklı meseleler yirmi beş maddede izah edilmiştir¹³².

Son olarak ise "Tâlim-i usûl-i tahlif" başlığı altında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'deki yemin ile alakalı kısma ek olarak mahkemelerde dâvalar ve taraflarla ilgili yemin usulü üzerine muhtelif uygulama ve olaylar zikredilmiştir¹³³.

1.3.Yargılama Hukuku Hakkında Genel Bilgiler

Yargılama sürecinin en önemli unsuru davadır. Taraflardan birinin mahkeme usulüne uygun olarak bir dava açmasıyla yargılama süreci başlar. Dava Mecelle'nin 1613. Maddesinde olduğu gibi genel olarak bir kimsenin başka bir kimseden hâkim huzurunda

---

¹³⁰ *age*, s. 740.

¹³¹ *age*, s. 741-742.

¹³² *age*, s. 742-747.

¹³³ *age*, s. 747-750.

hakkını talep etmesi olarak tarif edilmiştir¹³⁴. Davanın unsurlarını; taraflar (davacı ve davalı), davanın konusu olan hak, davacının iddia ve talebini ifade eden irade beyanı ve davayı hükme bağlamakla sorumlu olan yargı mercii oluşturmaktadır.

Kuruluşlarındaki sakatlık ve hükümsüzlüklerine göre davalar sahih, fasit ve batıl olmak üzere üçe ayrılırken, davanın konusu olan hakkın mahiyetine göre davalar özel hukuku ilgilendiren davalar ve kamu davaları şeklinde ikiye ayrılır¹³⁵.

İslam hukukunda ispat vasıtaları; şahitlik, yemin, yeminden nükûl, ikrar, yazılı belge, karine ve hâkimin şahsî bilgisi gibi çeşitlere ayrılmaktadır¹³⁶.

1.4. “Kitâbü’l-Da‘va” Bölümünde Geçen Bazı Fikhî İstilahların İzahı

Bu bölümde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*’nin dâva kitabında geçen bazı önemli fikhî istilahlar kitapta zikrediliş sırasına göre muhtasar bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır.

1.4.1. Dâva

Dua kelimesinden türeyen dâva sözlükte dua, talep, niyaz, temenni, nida, rağbet ve hak talebinde bulunmak üzere mahkemeye başvurmak manalarına gelmektedir¹³⁷.

¹³⁴ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 556; Talip Türcan (Ed.), *İslam Hukuku*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 602.

¹³⁵ *age*, s. 603-604.

¹³⁶ *age*, s. 607.

¹³⁷ İmam Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, Müessesetü'r-Riyân, Beyrut 2005, s. 519; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, II, II, Matbaa-i Halebî, Kahire 1937, II, s. 109; Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyriyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, s. 209; Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Tarifât*, Arif Erkan (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s. 104; Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut tarihsiz, II, s. 329; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, b. II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, V, s. 541; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye İstılâhu Fıkhîyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970, VIII, s. 81; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 191; Muhammed Revvas Kal'acı, *Fıkıh Lugatı*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 145; Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, VIII, 262; Ekrem Buğra Ekinci, *Dinî Lügat İzahı, Misalli Metinlerle*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018, s. 105.

Dua kelimesinden türeyen dâva sözlükte dua, talep, niyaz, temenni, nida, rağbet ve hak talebinde bulunmak üzere mahkemeye başvurmak manalarına gelmektedir¹³⁸. Fıkî bir ıstılah olarak dâva, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin 1613. Maddesinde de belirtildiği gibi, bir kimsenin başka bir kimseden hâkim huzurunda hakkını talep etmesini ifade eder¹³⁹. Bir kimsenin münazaa halinde bir şeyi kendi nefesine izafe etmesi, mesela “Bu mal benimdir” demesi de bir dâvadır¹⁴⁰.

1.4.2. Müddeî

Bir şeyi dâva eden, dâvacı ve bir hakkın kendisine aidiyetini hâkim huzurunda iddia eden kimse demektir. Klasik fıkîh kitaplarında ise dâvayı terk ettiğinde yani dâvasından vazgeçtiğinde husumete zorlanamayan, mahkemeye gelmeye mecbur edilemeyen kimsedir diye tarif edilmiştir¹⁴¹.

1.4.3. Müddeâ Aleyh

Dâva edilen kişi, dâvalı, kendisinden hâkim huzurunda hak talep edilen, husumete yani mahkemeye gelmeye zorlanan ve ispat yükü kendisine ait olan kimse demektir¹⁴².

¹³⁸ İmam Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî Kudûrî, *Muhtasarı'l-Kudûrî*, Müessesetü'r-Riyân, Beyrut 2005, s. 519; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, II, II, Matbaa-i Halebî, Kahire 1937, II, s. 109; Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyriyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, s. 209; Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Tarifât*, Arif Erkan (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s. 104; Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut tarihsiz, II, s. 329; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, b. II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, V, s. 541; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Istılâhu Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970, VIII, s. 81; Ferit Devellioglu, *age*, s. 191; Muhammed Revvas Kal'acî, *Fıkîh Lugatı*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 145; Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkîhi Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, VIII, 262; Ekrem Buğra Ekinci, *Dinî Lügat İzahlı, Misalli Metinlerle*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018, s. 105.

¹³⁹ Kudûrî, *age*, 519; El-Mevsilî, *age*, II, 109; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1385; Ubeydullah b. Mes'ûd Sadruşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, Müessesetü'l-Varak, Amman 2006, IV, 184; Seyyid Şerif Cürcânî, *age*, s. 104; Molla Hüsrev, *age*, II, 329; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 541; Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *age*, s. 556; Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Şirket-i Mertebiyeye Matbaası, İstanbul h. 1319, XIII, 6; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü'l-Şürûku'l-Düveliyetü, Mısır 2004, s. 287; Vehbe Zuhaylî, *age*, VIII, 262; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 93.

¹⁴⁰ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, Dâru's-Sirâc, el-Medinetü'l-Münevvere, 2011, 494; Allame Hümâm Şeyh Nizâm (Alemgiriyye), *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, 3; Mustafa bin Şemseddin Karahisârî, *Ahter-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1310, 246; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, Derseâdet, İstanbul h. 1328, VII, 171; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, 81.

1.4.4. Müddeâ

Dâvacının dâva ettiği şeydir. Mecelle'nin 1614. maddesinde zikredildiği gibi müddeâ bih de denilmektedir¹⁴³.

1.4.5. Def-i Dâva

Lügatte menetmek, vermek, savmak ve ortadan kaldırmak manalarına gelmektedir¹⁴⁴. Hukuk ıstılahı olarak ise dâvalının, dâvayın dâvasını ortadan kaldıracak bir dâva ileri sürmesine denir¹⁴⁵. Def-i dâva, mevcut dâvadan farklı bir iddia ve talep olmayıp bilakis aynı dâva ile alakalı olup ve dâvanın gidişatını değiştirebilecek mesela bir malı “benimdir” diye dâva eden kimseye, dâvalının “hayır sen onu bana satmıştın” gibi karşı bir iddiada bulunmaktır¹⁴⁶.

¹⁴¹ Kudûrî, *age*, s. 519; Burhâneddin Merginânî, *el-Hidâyetü fî şerhi'l- Bidâyetü'l-mübtetî*, Dâru İhyâ'i-Türâsî'l-Arabiyyi, Beyrut tarihsiz, III, s. 154; El-Mevsilî, *age*, II, s. 109; Neseî, *age*, s. 494; Sadruşşeria, *age*, IV, 184; Haddâd, *age*, II, s. 210; Seyyid Şerif Cürcânî, *age*, s. 206; Lisânüddin İbnü'ş-Şihne, *Lisânü'l-Hükkâm fî Mârifeti'l-Ahkâm*, b. II, el-Bâbi'l-Halebî, Kahire 1973, I, s. 226; Molla Hüsrev, *age*, II, s. 329; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, s. 342; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, s. 542; Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Heyeti, *age*, s. 556; Ali Haydar Efendi, *age*, 11; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 173; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 287; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 81; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 826; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 301; Vehbe Zuhaylî, *age*, VIII, s. 265; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 412; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 440.

¹⁴² Kudûrî, *age*, s. 519; Merginânî, *age*, III, s. 154; Mevsilî, *age*, II, s. 109; Neseî, *age*, s. 494; Sadruşşeria, *age*, IV, s. 184; Haddâd, *age*, II, s. 210; Seyyid Şerif Cürcânî, *age*, s. 207; İbnü'ş-Şihne, *age*, I, s. 226; Molla Hüsrev, *age*, II, s. 329; Halebî, *age*, I, s. 342-343; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, s. 542; Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Heyeti, *age*, s. 556; Ali Haydar Efendi, *age*, XIII, s. 11; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 173; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 287; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 81; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 826; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 301; Vehbe Zuhaylî, *age*, VIII, s. 265; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 412; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 441.

¹⁴³ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Heyeti, *age*, s. 556; Ali Haydar Efendi, *age*, XIII, s. 13; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 175; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 287; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 81; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 826; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 412; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 441.

¹⁴⁴ Şemseddin Karahisârî, *age*, s. 248; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 189; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 193.

¹⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle, s. 563; Ali Haydar Efendi, *age*, XIII, 85; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 189; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 82; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 193; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 95; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 107.

¹⁴⁶ Mehmet Erdoğan, *age*, s. 95; Cevdet Yavuz, “Dâva”, *DİA*, IX, TDV, İstanbul 1994, s. 15.

1.4.6. Husûmet

Lügatte, iki kimse arasındaki hasımlık, çekememezlik, düşmanlık, niza ve anlaşmazlık manalarına gelmektedir. Hukuk ıstılahı olarak dâva açmak ve dâvada taraf olma ehliyetini taşımak, müddeinin hakkı talep etmesi, müddeaya aleyhin ikrar veya inkâr ile cevap vermesi manalarını ifade etmektedir¹⁴⁷.

1.4.7. Tenâkuz

İnsanın bir sözünün diğer sözünü çürütmesi, birbirine muhalif olmak, zıtlık ve çelişme manalarına gelir¹⁴⁸. Hukuk ıstılahı olarak bir hakkı dâva eden kimseden, iddiasına aykırı söz ve fiil meydana gelmesi, iki delilden her birinin diğerini ortadan kaldırıcı şekilde çelişki arzemesi demektir¹⁴⁹.

1.4.8. Mürûr-i Zaman

Zaman aşımı ve zamanın geçmesi manalarına gelmekle birlikte, ıstılâhî olarak bir dâvanın üzerinden muayyen bir vaktin geçmesiyle, dâvanın hükümden düşmesi ve bundan doğan talep hakkının kaybolması demektir¹⁵⁰.

---

¹⁴⁷ İbn-i Manzûr; *age*, 1186-1187; Seyyid Şerif Cürcâni, *age*, s. 101; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 239; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 82; Şemseddin Karahisârî, *age*, s. 220; Ferit Devellioğlu, *age*, 442; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 136; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 205; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 234; Ahmet Akgündüz, "Husumet", *DİA*, XVIII, TDV, Ankara 1998, s. 417.

¹⁴⁸ İbn-i Manzûr; *age*, 4524; Seyyid Şerif Cürcâni, *age*, s. 66; Şemseddin Karahisârî, *age*, s. 136; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 947; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 1254; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 98; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 566.

¹⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Heyeti, *age*, s. 556; Ali Haydar Efendi, *age*, XIII, s. 14; Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 175; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 947; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 82; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 566; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 616; Şükrü Özen, "Teâruz", *DİA*, XXXX, TDV, Ankara 2011, s. 208.

¹⁵⁰ Hacı Reşid Paşa, *age*, VII, s. 225; Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, VIII, s. 82; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 861; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 425; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 456; Osman Kaşıkçı, "Zaman aşımı", *DİA*, XXXIV, TDV, Ankara 2013, s. 114; Mehmet Âkif Aydın, "Borç", *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, s. 289.

1.4.9. Beyyine

Delil, bürhan, hüccet, tanık, açık delil ve dâvada ispat vasıtası olan şahitlik manalarını da içermektedir¹⁵¹. İslam muhakeme hukukunda, kat'îliği ifade eden ispat unsurlarına verilen umumi bir isimdir¹⁵².

1.4.10. Nükûl

İmtina etmek, caymak, vazgeçmek, söylenen sözden, yapılmış olan şahitlikten ve edilmiş olan yeminden dönmek manalarına gelmektedir¹⁵³. Dâvada dâvalı ya da dâvacının kendisine teklif edilen yeminden kaçınmasını ifade eder¹⁵⁴.

---

¹⁵¹ İbn-i Manzûr; *age*, 406; Şemseddin Karahisârî, *age*, s. 94; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 80; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 109; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 70; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 58; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 70; Cevdet Yavuz, "Dâva", *DİA*, IX, s. 14.

¹⁵² Ali Bardahoğlu, "Beyyine", *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, s. 97.

¹⁵³ İbn-i Manzûr; *age*, 4544; Şemseddin Karahisârî, *age*, s. 323; Heyet, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, 954; Ferit Devellioğlu, *age*, s. 992; Muhammed Revvas Kal'acî, *age*, s. 353; Mehmet Erdoğan, *age*, s. 459.

¹⁵⁴ Mehmet Erdoğan, *age*, s. 459; Ekrem Buğra Ekinci, *age*, s. 496; Cevdet Yavuz, "Dâva", *DİA*, IX, s. 15.

BÖLÜM 2: MİR'ÂT-I MECELLE İSİMLİ ESERİN “KİTÂBU'D-DA'VÂ” BÖLÜMÜNDE ZİKREDİLEN KAYNAKLARIN TANITIMI

Çalışmamızın bu bölümünde Mesud Efendi'nin Mir'ât-ı Mecelle'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmında zikrettiği kaynak eserler hakkında bilgi verilmiştir. Mesud Efendi *Mir'ât-ı Mecelle*'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmında Hanefî mezhebine göre telif edilmiş 23 Hanefî fıkıh eseri ve 15 fetva kitabı zikredilmiştir. Eserler, klasik usulle yazılmış fûru' eserler ve fetva kitapları olarak 2 kısımda ele alınmış ve müelliflerin vefat tarihlerine göre bir sıralama yapılmıştır.

2.1.KLASİK USULLE YAZILMIŞ FURU' ESERLER

2.1.1. El-Câmiu's-Sağir

İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805)¹⁵⁵ Ebû Yusuf (ö. 182/798) vasıtası ile İmam Azam Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği eseridir. İmam Muhammed'in “Zâhiru'r-rivâye” diye bilinen ve Hanefî mezhebinin en temel altı kaynağından biridir¹⁵⁶. Bu eserin pek çok şerhi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; Ebü'l-Usr Ali el-Pezdevî (ö.482/1089), İbn Mâze (ö. 536/1141), Attâbî, Kâdîhân ve Mahmud b. Ahmed el-Hasîrî'nin şerhleridir¹⁵⁷.

Fûru' alanında olan eserde, hükümlerin delillerine yer verilmemiştir. İmam Şeybânî eseri telif ederken herhangi bölüm ve bâb ayırımı yapmamıştır. Ancak Ebû Tahir ed-Debbâs eseri bölüm ve bâblara ayırarak tertip ve tasnif etmiştir. Ebû Yusuf'un *el-*

¹⁵⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Leipzig 1862, s. 40; Abdulhay Leknevî, *el-Fevâhidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Mârifetü'l-Ma'ârif, Beyrut tarihsiz, s. 163; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Meârif-i Celile, İstanbul 1955, II, 8; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Dâru'l-Mârifetü'l-Ma'ârif, Kâhire 1119, I, s. 246; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâssi'l-Arabî, Câmiatü Suûdü'l-İslâmiyye*, Riyad 1991, I, s. 421.

¹⁵⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “el-Câmiu's-sâğir”, *DİA*, VII, TDV, Ankara 1993, s. 112.

¹⁵⁷ Brockelmann, *age*, I, s. 253-254; Fuat Sezgin, *age*, I, s. 428-429; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, b. 5, TDV, Ankara 2017, 25.

Câmiu's-sağîr'i yanından hiç ayırmadığı kaynaklarda zikredilmekte ve kadı ve müftü olmak isteyen kimselerin bu eseri ezberlemeleri gerektiği bildirilmektedir¹⁵⁸.

2.1.2. El-Kâfi

Büyük Hanefi âlimlerinden Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Abdülmecid b. İsmail b. el-Hakîm eş-Şehîd'in (ö. 334/945)¹⁵⁹ eseridir. İmam Muhammed'in meşhur "Zâhiru'r-rivâye" diye bilinen altı eserinden derlenerek hazırlanmıştır¹⁶⁰. Eserin en meşhur şerhi İmam Serahsî'nin (ö.483/1090) yazmış olduğu *el-Mebsut* isimli eserdir¹⁶¹.

2.1.3. Hizânetu'l-Ekmele

Ebû Abdullah Yusuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö. 522/1128)¹⁶² telif etmiştir. *Hizânetü'l-ekmel* fıkıh kitaplarının genel tertibine göre düzenlenmiş, lakin alt başlıklarında klasik tertibe uyulmamıştır. Muayyen bir mevzuya ait bilgileri bir araya getiren bâblar yerine, tek kelimelik başlıklar altında (cuma, gusl, cenâze, itikâf gibi) bilgilere yer verilmiştir. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle birlikte talebelerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Eser bir fetva kitabı mahiyetinde olup, eserde hükümlerin delilleri zikredilmemiştir. Sadece ana bölümlerin baş tarafında mevzu ile ilgili âyet-i kerimelere yer verilmiştir¹⁶³.

Bu eserin pek çok yazması mevcuttur. İmam Muhammed'in *el-Câmiu'l-kebîr*, *el-Câmiu's-sağîr*, *ez-Ziyâdât*, Hasan b. Ziyâd'ın *el-Mücerred*, Hakîm eş-Şehîd'in *el-Kâfi*,

¹⁵⁸ Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu's-sâğîr", *DİA*, VII, s. 112.

¹⁵⁹ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 185; Brockelman, *age*, I, s. 266; Fuat Sezgin, *age*, I, s. 443.

¹⁶⁰ Brockelman, *age*, I, s. 266.

¹⁶¹ Brockelman, *age*, I, s. 247; Fuat Sezgin, *age*, I, s. 443; Ahmet Özel, *age*, s. 40; Beşir Gözübenli, "Hakîm eş-Şehîd", *DİA*, XXI, TDV, Ankara 1997, s. 196.

¹⁶² Abdulhay Leknevî, *age*, s. 231; Brockelman, *age*, V, s. 293.

¹⁶³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an Esmâi'l-Kütübi'l-Fünûn*, Meârif-i Celîle, İstanbul 1941, s. 703; Ahmet Özel, "Hizânetü'l-ekmel", *DİA*, XVIII, TDV, Ankara 1998, s. 181.

el-Müntekâ, Kerhî'nin *el-Muhtasar*, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Uyûnü'l-mesâil* ve diğer bazı Hanefî eserlerden derlenerek hazırlanmıştır¹⁶⁴.

2.1.4. Bedâi'ü's-Sanâi'

Alâüddin Ebubekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191) kaleme almıştır. Eser Hanefî mezhebinin klasik eserleri arasında tertip ve metot bakımından önemli bir yere sahiptir. İmam-ı Azam ve talebelerinin görüşleriyle beraber müteahhirîn Hanefî ulemasının görüşlerine yer verildiği gibi eserde, İmam Şâfî ve İmam Mâlik'in de görüşlerine yer verilmiştir. Kâsânî'den bahsederken bazı müellifler vaktiyle halk arasında yayılmış “Tuhfe'sini şerh etti, kızını aldı.” Sözü gereğince bu eserin *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın bir şerhi olduğunu söylemişlerse de, bu eser şekil ve muhteviyat bakımından bir şerh değildir. Müellif eserin mukaddimesinde metot olarak hocasının *Tuhfe'sini* izlediğini belirtmiş, lakin bunun *Tuhfe*'ye bir şerh olarak yazıldığından bahsetmemiştir¹⁶⁵.

2.1.5. El-Muhîtu'l-Burhânî

Tahir b. Burhânüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî el-Merğînânî'nin (ö. 616/1219) önemli bir eseridir¹⁶⁶. Müellif bu eserinde İmam Muhammed'in “Zâhirü'r-rivâye” sindeki meselelere “Nevâdir” görüşleri ve daha sonra zuhur etmiş hadiseler karşısında ulemanın vermiş olduğu cevapları ekleyerek telif etmiştir¹⁶⁷.

---

¹⁶⁴ Ahmet Özel, *age*, s. 64.

¹⁶⁵ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 53; Ahmet Özel, *age*, s. 84; Ferhat Koca, “Kâsânî”, *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, s. 531; Halit Ünal, “Bedâiu's-Sanâi'”, *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, s. 294.

¹⁶⁶ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 205; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 430; Yusuf Ziya Kavakçı, *age*, s. 68.

¹⁶⁷ Ahmet Özel, *age*, s. 97; Mustafa Uzunpostalcı, “Burhâneddin el Buhârî”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, s. 436.

2.1.6. El-Havi'z-Zâhidî

Muhtar b. Mahmud b. Muhammed ez-Zâhidî el Ğazmîni'nin (ö. 658/1260)¹⁶⁸ eseridir. Hocası Bedî b. Ebî Mansur'un *Münyetü'l-fukahâ* isimli eserini özetlemiş ve üzerine bazı ilavelere yaparak telif etmiştir. Eserin girişinde kaynaklar ve fetva sahipleri rumuzlarıyla birlikte zikredilmiş, toplamda 140 eser adı verilmiştir. Zâhidî'nin eserlerine diğer fıkıh kitaplarına mutabık olmadığı müddetçe güvenmemek gerektiği belirtilmiştir¹⁶⁹.

2.1.7. El-Fusûlu'l-İmâdiyye

Abdürrahim b. Ebubekr İmâdüddin b. Ali el-Merĝinânî'nin (ö.670/1271)¹⁷⁰ eseridir. Meşhur *el-Hidâye*'nin müellifi olan Burhâneddin Merĝinânî'nin torunudur. Üsrûşeni'nin (ö. 637/1240) *el-Fusûlü'l-Üsrûşeniyye*'sini 40 fasla çıkararak *el-Fusûlü'l-İmâdiyye* adıyla neşretmiştir. Bu eser müteferrik ahkâmı ihtiva etmektedir. İbn Kâdî Semâve (ö. 823/1420), *el-Fusûlü'l-Üsrûşeniyye* ile bu eseri birleştirerek *Câmiu'l-fusûleyn* isimli bir eser telif etmiştir¹⁷¹.

2.1.8. Kenzü'd-Dekâik

Ebü'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseffî'nin (ö. 710/1310)¹⁷² en meşhur eseridir. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve Tâcüşşerîa'nın (ö. 709/1309) *Vikâyetü'r-rivâye*'siyle beraber "*el-mütünü's-selâse*" içinde sayılmaktadır. Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin *el-Muhtâr*'ı, Tâcüşşerîa'nın *el-Vikâye*'si ve Muzafferüddin İbnü's-Sââtî el-Ba'lebekkî'nin (ö. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn*'iyle

¹⁶⁸ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 212; Şükrü Özen, "*Zâhidî*", *DİA*, XLIV, TDV, Ankara 2013, s. 81-85.

¹⁶⁹ Ahmet Özel, *age*, s. 108; Şükrü Özen, "*agm*", *DİA*, XLIV, s. 83.

¹⁷⁰ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 93.

¹⁷¹ Ahmet Özel, *age*, s. 112; Murteza Bedir, "*Üsrûşeni*", *DİA*, XLII, TDV, Ankara 2012, s. 393.

¹⁷² Abdulhay Leknevî, *age*, s. 101; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 464; Murteza Bedir, "*Neseffî, Ebu'l-Berakât*", *DİA*, XXXII, TDV, Ankara 2006, s. 567-568.

beraber, Hanefî mezhebinde “*el-mütûnü’l- erbaa*” diye bilinen dört muteber kıymetli eserden biri olup *el-Vâfi*’nin özetidir¹⁷³.

Eserde hanefî mezhebindeki müftâ bih olan görüşü tercih edilip, umumiyetle mevzunun delilleri zikredilmeden kısa bir şekilde aktarılmaktadır. Zeylaî’nin (ö. 743/1342) *Tebyînü’l-hakâik*’ı, Bedrüddin el Aynî’nin *Remzü’l-hakâik*’ı, Zeynüddin İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *el-Bahru’r-râik*’ı ve İbn Nüceym Ömer’in *en-Nehru’l-fâik*’i önemli şerhlerindendir¹⁷⁴.

Kenzü’d-dekâ’ik, İbnü’l-Fasîh (ö. 755/1354) tarafından *Müstahsenü’t-tarâ’ik fî nazmi Kenzi’d-dekâ’ik* ismiyle manzum hale getirilmiş, Nûreddin İbn Ganim bu manzumeyi *Evdahu remz’alâ nazmi’l-Kenz* ismiyle şerh etmiştir¹⁷⁵.

2.1.9. En-Nihâye

Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî el-Sıġnakî’nin (ö. 714/1314)¹⁷⁶ eseridir. Merġinânî’nin *el-Hidâye*’sinin şerhlerinden biridir. Eser Anadolu’da rağbet görmüştür. Cemâlüddin Konevî *Hulâsâtü’n-Nihâye fî fevâ’di’l-Hidâye* ismiyle tek cilt olarak bu eseri ihtisar etmiştir¹⁷⁷.

2.1.10. Hizânetu’l-Müftîn

Hüseyin b. Muhammed es-Semenkânî (es-Sem’ânî) (ö. VIII/XIV Asır) telif etmiştir.¹⁷⁸ Bu eser *el-Hidâye*, *en-Nihâye*, *el-Hulâsa* ve *Fetâvâ-i Kâdîhân* gibi muteber

---

¹⁷³Murteza Bedir, “*agm*”, *DİA*, XXXII, s. 568; Ahmet Yaman, “*Kenzü’d-Dekâ’ik*”, *DİA*, XXV, TDV, Ankara 2002, 261.

¹⁷⁴ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1515; Ahmet Özel, *age*, s. 123; Ahmet Yaman, “*agm*”, *DİA*, XXV, s. 261.

¹⁷⁵ Ahmet Yaman, “*agm*”, *DİA*, XXV, s. 262.

¹⁷⁶ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 62.

¹⁷⁷ Ahmet Özel, *age* s. 127; Rahmi Yaran, “*Siġnâki*”, *DİA*, XXXVII, TDV, Ankara 2009, s. 165.

¹⁷⁸ Kâtip Çelebi, *age*, I, s. 703.

eserlerden derç edilmiştir. Mütেকaddimîn Hanefî ulemanın rivayet ettiği ve müteahhirîn Hanefî ulemanın da tercih ettikleri meşhur görüşlere ihtilaflara değinilmeden yer verilmiştir¹⁷⁹.

2.1.11. Tebyînü'l-Hakâik

Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343)¹⁸⁰ Hâfizuddin en-Nesefî'nin meşhur *Kenzü'd-dekâik* isimli eserine yazdığı önemli bir şerhtir. İbn Nüceym *Kenzü'd-dekâik*'ın şerhlerinin en önemlisinin *Tebyînü'l hakâik* olduğunu belirtmektedir. Kitap daha çok Zeylaî diye anılmaktadır. İmam-ı Azam ve talebelerinin görüşleriyle birlikte daha sonra gelen Hanefî ulemanın görüşlerine de yer verilmiştir. İmam Şâfî'nin görüşlerine de atıfta bulunulmuştur. Değinmiş olduğu mevzularda Hanefî mezhebinin tutarlılığını naklî ve aklî beyyineler getirerek ispat etmeğe gayret etmiş ve Hanefî müçtehitlerinin içtihatları arasında bazı tercihler yaparak, seçmediği görüşü niçin tercih etmediğini de delilleriyle birlikte izah etmiştir. İbn-i Nüceym'in *Kenzü'd-dekâik*'a yaptığı şerh olan *Bahru'r-râik*'da şârih diye bahsedilen Zeylaî'dir¹⁸¹.

2.1.12. El-Cevheretu'n-Neyyire

Ebubekr b. Ali b. Muhammed el- Haddâd'ın (ö. 800/1397) Kudûrî'nin (ö. 428/1037) meşhur *Muhtasar*'ına yazdığı şerhtir. Kudûrî'nin diğer şerhi olan *es-Sirâcü'l-Vehhâc* isimli eserinden ihtisar edilerek kaleme alınmıştır¹⁸².

¹⁷⁹ Ahmet Özel, *age*, s. 131.

¹⁸⁰ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 655.

¹⁸¹ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1515; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 115-116; Ahmet Özel, *age*, s. 132; Necmeddin Kızılkaya, "Zeylaî, Osman b. Ali", *DİA*, XLIV, TDV, Ankara 2013, s. 354; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 261.

¹⁸² Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1631; Fuat Sezgin, *age*, I, s. 454; Ahmet Özel, *age*, s. 162; Ebubekir Sifil, "el-Haddâd, Ebû Bekir", *DİA*, XIV, TDV, Ankara 1996, s. 553; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, TDV, Ankara 2006, s. 65.

2.1.13. Câmîu'l-Füsûleyn

Mahmud b. İsrâil b. Abdülaziz, İbn Kâdî Simâvne (İbn Kâdî Semâve)'ye (ö. 823/1420)¹⁸³ ait bir eserdir. İbn Kâdî Semâve, Üsrüşenî'nin (ö. 637/1240) *el-Fusûlü'l-Üsrüşeniyye*'si ile, Merğînânî'nin *el-Fusûlü'l-İmâdiyye*'sini derleyerek bu eseri kaleme almıştır. Kaza ve muhakemeye ait meseleler ağırlıktadır. Muamelata dair bir eserdir. *Câmîu'l-fusûleyn* kırk fasıldan ibarettir. Kazâ ve fetva ile ilgili meseleleri ele alması sebebiyle uzun süre müftü ve kadıların müracaat kitabı olmuştur. Zeynüddin İbn Nüceym ve Hayruddin er-Remlî'nin bu eser üzerine *el-Leâlî'd-dürriyye fi'l-fevâidi'l-Hayriyye* isimli haşiyeleri vardır¹⁸⁴.

2.1.14. Lisânu'l-Hukkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm

Ebü'l-Velid Lisânüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbnü's-Şihne el-Halebî'nin (ö. 882/1477)¹⁸⁵ yazmış olduğu bir eserdir. 30 fasıldan meydana gelen bu eser muamelat ve kazâî hükümleri ihtiva etmektedir. Bu eserin 21 faslı İbnü's-Şihne'ye ait olup geri kalan dokuz faslı ise Burhânüddin İbrahim el-Hâlîf el-Halebî el-Adevî kaleme almıştır. El-Adevî yapmış olduğu bu temîmeye *Ğayetü'l-merâm fî tetimmeti Lisânü'l-hukkâm* isini vermiştir¹⁸⁶.

¹⁸³ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, s. 410; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *age*, s. 64-65; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, s. 331-334.

¹⁸⁴ Kâtip Çelebi, *age*, I, s. 566-567; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 127; Ahmet Özel, *age*, s. 169-170; Ali Bardakoğlu, "Câmîu'l-fusûleyn", *DİA*, VII, TDV, Ankara 1993, s. 107-108; Bilal Dindar, "agm", *DİA*, V, 334.

¹⁸⁵ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, 7.

¹⁸⁶ Kâtip Çelebi, *age*, II, 1549; Ahmet Özel, *age*, s. 203; Şükrü Özen, "İbnü's-Şihne, Lisânüddin", *DİA*, XXI, TDV, Ankara 2000, s. 225.

2.1.15. Dürer ve Ğürer

Meşhur Osmanlı âlimlerinden olan Fatih Sultan Mehmet Han döneminde yaşamış Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480)¹⁸⁷ yazmış olduğu meşhur eserdir. Molla Hüsrev ilk olarak fikhî mevzuları ihtiva eden *Ğüreru'l-ahkâm* isimli eseri kaleme almıştır. *Ğürer*, muhtasar hükümleriyle sanki maddeleştirilmemiş bir kanun mesabesinde. Kadılar senelerce bu kıymetli eseri, resmî olmamakla birlikte bir kanun metniymiş gibi kullanmışlardır. Sonra bu eseri de şerh ederek *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-ahkâm* ismini vermiştir. Bu eserler Osmanlı kadılarının çok uzun zamanlar başucu kitapları olmuşlardır. Hanefî mezhebindeki müfta bih içtihatlar tercih edilerek hazırlanan *Dürerü'l-hükkâm* da klasik fıkıh kitapları usulüyle tedvin edilmiştir. İslâm fikhının ibadet ve muamelata dair bütün meselelerini toplayan eserde 55 kitap, 120 bâb, 35 fasıl, 3 muhtelif mesele, ayrıca bazı tekmile ve tembihler bulunmaktadır. Eserde hükümlerin delilleri zikredilmemiş, sadece “kitap”ların başında mevzu ile alakalı birkaç âyet-i kerime ve hadîs-i şerif yer zikredilmiştir. Hanefî mezhebindeki kadıların bilmesi elzem olan mühim hususlarda diğer üç mezheplerin görüşleri de zikredilerek mevzuların hukukî tahlilleri yapılmıştır¹⁸⁸.

Düreru'l-hükkâm üzerine 20 civarında şerh ve haşiye yazılmıştır. Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Hâşiye alâ Düreri'l-hükkâm*, Hasan b. Ammâr eş-Şürünlülâlî (ö. 1069/1658) *Ğünyetu zevi'l-erham* isimli bir şerhleri meşhurdur. İsmâil b. Abdülganî en-Nablusî (ö. 1062/1652), *el-İhkâm* isimli bir şerh yazmıştır. On iki cilt olan bu eserde, Hanefî mezhebinin önemli meseleleri derlenmiştir.¹⁸⁹ Eser üzerine yapılan haşiyelerden en önemlisi de Vankulu diye bilinen Kadı Mehmed Vânî Efendi'ye (ö. 1000/1592) ait olup *Haşiyetü'd-Dürer ve Nakdü'd-Dürer* ismini taşımaktadır¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *age*, s. 339-340; Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, TDV, Ankara 2005, s. 252-254.

¹⁸⁸ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 184; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, 2s. 11; Ahmet Akgündüz, “Düreru'l-Hükkâm”, *DİA*, X, TDV, Ankara 1994, s. 27.

¹⁸⁹ Kâtip Çelebi, *age*, II, 1199, s. 1200; Ahmet Özel, *age*, s. 204; Ahmet Akgündüz, “agm”, *DİA*, X, s. 28.

¹⁹⁰ Ahmet Özel, *age*, s. 276.

2.1.16. Mülteka'l-Ebhur

Hanefî mezhebinin en meşhur âlimlerinden olan Burhânüddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549)¹⁹¹ ait olan önemli bir eserdir. Fıkıh alanında Osmanlı medreselerinde senelerce okutulmuş bir el kitabıdır. Osmanlı kadı ve müftülerinin başvuru kitaplarından olan *Düreru'l-Hükkam*'la birlikte yarı resmi hukuk külliyyatını oluşturmaktadır. Bu eser Hanefî mezhebinin muteber kaynakları olan “Mütûnu Erbeâ”dan *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik* ve *el-Vikâye* gibi eserleri kaynak almıştır. İçerisinde 17.000'den fazla fikhî mevzuları barındırdığı ifade edilmektedir. Eserin en önemli özelliği, Hanefî mezhep külliyyatından istifade ederek pek çok meseleye dair “sahih, muhtâr, esah, müftâ bih, mamûlün bih” gibi kavramlarla yapılan tercihler arasındaki farklılıklara son vermesidir. Eser; kitap, bâb ve fasıl tasnifine göre düzenlenmiş olup, eserin tertibinde ise *Kenzü'd-dekâik*'i örnek alınmıştır¹⁹².

Bu esere elli civarında şerh yapılmıştır. En önemlileri olarak Şeyhzâde Abdurrahman b. Muhammed'in (ö. 1078/1667) *Mecmâu'l-enhür*'ü, Muhammed b. Ali el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürü'l-Müntekâ*'sı ve Mahmut b. Berekât el-Bâkânî'nin (ö. 1003/1594) *Mecra'l-enhür*'ü zikredilebilir¹⁹³.

İbn Abdirrezzâk *Mültekâ*'nın feraiz kısmını *Kalâidü'l-manzûm* ismiyle manzum hale getirmiş ve Seyyid allame İbn-i Âbidîn (ö. 1252/1836) *er-Rahîku'l-mahtûm* ismiyle şerh etmiştir¹⁹⁴.

---

¹⁹¹ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 27; Şükrü Selim Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, *DİA*, XV, s. 231-232.

¹⁹² Ahmet Özel, *age*, s. 247-248; Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, XXXI, TDV, Ankara 2006, s. 549.

¹⁹³ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1814-1815; Ahmet Özel, *age*, s. 248; Şükrü Selim Has, “agm ”, *DİA*, XXXI, 551.

¹⁹⁴ Ahmet Özel, *age*, s. 249.

2.1.17. El-Bahru'r-Râik

Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym'in (ö. 970/1563)¹⁹⁵ Hanefi mezhebinin önemli dört eserinden birisi olan Nesefi'nin *Kenzü'd-dekâik* isimli eserine yazdığı meşhur şerhtir. İbn-i Nüceym bu eseri "İcâre-i fâside" bahsine kadar getirmiş geri kalan kısmı Muhammed b. Hüseyin et-Tûrî (ö. 1138/1726'dan sonra) tamamlamıştır¹⁹⁶. İbn Âbidîn de *Minhatü'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-râik* ismiyle bir haşiye yazmıştır.

İbn Nüceym atıflarda bulunmuş olduğu eserlerin listesini kitabının evvelinde zikretmiş ve mevzuları işlerken de iktibasta bulunduğu kaynakları belirtmiştir. İmam-ı Azam ve talebelerinin görüşleri ile Hanefi mezhebinin sonraki âlimlerinin görüşlerine yer verilmeyle beraber, tercih edilen içtihatlar da belirtilmiştir. Bazı kısımlarda diğer mezheplerin görüşleri ele alınarak mukayeseler yapılmış ve Hanefi mezhebinin benimsediği hükmün üstünlüğü delillerle gösterilmeye gayret edilmiştir¹⁹⁷.

2.1.18. Tenvîru'l-Ebsâr

Şemsüddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ömerî et-Timurtâşî el-Ğazzî'nin (ö. 1006/1598) önemli eseridir. Muteber kaynaklardan derlenerek telif edilmiştir. Özellikle müftü ve kadılar için bir el kitabı mahiyetindedir. Esere müellif de dâhil olmak üzere pek çok âlim şerh yazmış ve yine eser üzerine pek haşiyeler yazılmıştır. Bunlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir. Muhammed b. Ali el-Haskefi'nin, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı, bu şerh üzerine meşhur Hanefî âlimi İbn Âbidîn *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* ismiyle meşhur olmuş haşiye yazmıştır. Molla

---

¹⁹⁵ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 134; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 378; Ahmet Özel, "İbni Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, TDV, Ankara 1999, s. 236-237.

¹⁹⁶ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1515; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 135; Ahmet Özel, *age*, s. 255; Ahmet Özel, "İbni Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, Ankara 1999, s. 236.

¹⁹⁷ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *DİA*, XXV, TDV, Ankara 2002, s. 261-262.

Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin, *el-Cevherü'l-münîr fî şerhi't-Tenvîr*'i gibi eserler zikredilebilir¹⁹⁸.

2.1.19. Abdülhalîm Haşiyetu li'd-Dürer

Abdülhalîm b. Pîr Kadem'in (ö. 1088/1677), *el-Kesf bi-rumûzi'l-Gureri'l-ahkâm ve tenvîri Düreri'l-hükkâm* isimli Molla Hüsrev'in meşhur *Düreru'l-Hükkâm*'ına yazdığı haşiyedir¹⁹⁹.

2.1.20. Ed-Dürrü'l-Muhtâr

Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerinden olan Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Muhammed el-Hısnî el-Eserî el-Haskefi'nin (ö. 1088/1677)²⁰⁰ eseridir. Haskefi bu eserinde Timurtâşî'nin meşhur *Tenvîru'l-epsâr* isimli eserini şerh etmiştir. *ed-Dürrü'l-muhtâr*, Hanefî mezhebindeki muteber kavilleri nakletmesi ve pek çok fikhî mevzuğu muhtasar olarak ortaya koyması hasebiyle çok rağbet görmüş, üzerine çok sayıda haşiyeler yazılmıştır. Bu eserin en önemli haşiyesi İbn-i Âbidîn'in yazmış olduğu *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* isimli eseridir. İbn-i Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ında “şârih” lafzı karinesiz olarak kullanıldığında Haskefi, “musannif” lafzıyla da Timurtâşî kastedilir. Bir diğer önemli haşiyeye Ahmed et-Tahtâvî'nin *Hâşiyeye ale'd-Dürri'l-muhtâr*'ıdır. Tahtâvî'nin eseri Abdülhamîd el-Ayıntâbî tarafından *Tercümetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr* adıyla Türkçeye çevrilmiştir²⁰¹.

¹⁹⁸ Kâtip Çelebi, *age*, I, s. 501; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, s. 262; Ahmet Özel, *age*, s. 282; Ahmet Özel, “Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah”, *DİA*, XLI, TDV, Ankara 2012, s. 181.

¹⁹⁹ Ahmet Akgündüz, “agm”, *DİA*, X, s. 28.

²⁰⁰ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, s. 295.

²⁰¹ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 184; Ahmet Özel, *age*, s. 315-317; Ahmet Özel, “Haskefi” *DİA*, XVI, TDV, Ankara 1997, s. 387; Philip Charles Sadgrove, “Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, XXXIX, TDV, Ankara 2010, s. 439.

2.1.21. Hamevî

Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hasenî el-Hamevî'nin (ö. 1098/1687) eseridir. Eserin tam adı *Ğamzu uyûni 'l-besâir alâ mehâsini 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir'* dir. İbni Nüceym'in *Eşbah ve 'n-nezâir* isimli eserine haşiye olarak kaleme alınmıştır²⁰².

2.1.22. Hadîkatu'n-Nediyye

Abdülğanî b. İsmail b. Abdülğanî b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim en-Nâblüsî ed-Dımeşkî (ö. 1143/1731)'nin meşhur eseridir. En-Nâblüsî bu eseri, İmam Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Tarîkati 'l-Muhammediyye* isimli eserine şerh olarak yazmıştır²⁰³.

2.1.23. Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr

Hanefî mezhebinin son devirdeki en meşhur âlimlerinden İbn-i Âbidîn diye şöhret bulmuş, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz b. Ahmed b. Abdürrahim el-Hüseynî ed-Dımeşkî'nin (ö. 1252/1836) en bilindik eseridir. Bu eser *Hâşiyetü İbn-i Âbidîn* diye meşhur olmuştur. İbn-i Âbidîn bu güzide eseri, Timurtâşî'nin *Tenvîru 'l-ebşâr* isimli eserin şerhi olan Alâüddin Haskefi'nin *ed-Dürri 'l-Muhtâr* isimli eserine haşiye olarak kaleme almıştır. Eserin en önemli özelliklerinden birisi başlangıçtan kendi zamanına kadar yazılan bütün Hanefî eserlerden istifade etmiş olmasıdır. Diğer mezheplerin temel kaynaklarından da faydalanmıştır. İbn Âbidîn, bir şerh olmasına rağmen oldukça veciz bir üslûpla kaleme alınan *ed-Dürri 'l-muhtâr*'ın ibarelerini izah ederken sahih, mutemet, zayıf ve tenkit edilen görüşleri tek tek zikretmiş, verilen hükümlerin delillerini tetkik etmiş, daha evvel açığa kavuşturulmamış bazı meselelere çözüm getirmeğe gayret

---

²⁰² İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 164-165; Ahmet Özel, *age*, s. 321; Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XV, TDV, Ankara 1997, s. 456-457.

²⁰³ ; Ahmet Özel, *age*, s. 340; Ahmet Özel, "Nablusî, Abdülğanî b. İsmâil", *DİA*, XXXII, TDV, Ankara 2006, s. 268-269.

etmiştir. Eseri kaleme alırken başvurmuş olduğu eserlerde karşılaştığı hataları da düzeltmiştir ²⁰⁴.

İbn Âbidînzâde, Ahmed Cevdet Paşa'nın ısrarı üzerine pederinin temize çekemediği “Kitâbü's-Şehâdât”ın sonundaki “Mesâilü Şettâ”dan “Kitâbü'l-İcâre”nin başına kadar olan bölümü tamamlamak maksadıyla *Kurretü uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr* ismiyle bir tekmile kaleme almıştır. Abdülkâdir b. Mustafa er-Râfiî de bu esere *Tahrîrû'l-muhtâr li-Reddi'l-muhtâr* isimli bir talikat yazmıştır. Ahmed Mehdî el-Hıdr ise, *Reddü'l-muhtâr*'ın bir konu fihristini yapmıştır. Ahmet Özel ile Yahya Semiz, *Reddü'l-muhtâr* yanında müellifin *el-Ukûdü'd-dürriyye* ve *Mecmûatü'r-resâ'il*'ini esas alarak *İbn Âbidîn*'in *Kaynakları* ismiyle bir mezuniyet(bitirme) tezi hazırlamışlardır (1977, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi). Küveyt Evkaf Bakanlığı da *Reddü'l-muhtâr*'ın Bulak 1272 baskısını esas alarak bir konu indeksi yayımlamıştır (*Fihrisü Hâşiyeti İbn Âbidîn*, Küveyt 1406/1986)²⁰⁵.

2.2.FETVÂ USULÜYLE YAZILAN ESERLERİ

2.2.1. El-Velvâliciyye

Abdürreşid b. Ebî Hanîfe b. Abdürezzâk Zahûriddîn el-Velvâlicî (ö. 540/1146)²⁰⁶ İmam Muhammed'in eserlerinden fetva ehli için gereken bazı faydalı bilgileri ve mühim hadiseleri alıp, Sadruşşehîd'in (ö. 536/1141) eserinden istifade ederek hazırladığı bir fetva kitabıdır²⁰⁷. Her bölümün başında o kısımda geçen bâbların isim ve sıra numaraları verilmiş, daha sonra da bunların izahına geçilmiştir. Hükümlerin kaynakları belirtilmemiş, lakin bildirilen görüşün sahibi zikredilmiştir. el-Fetâvâ ismiyle bilinmekteyse de bir fetva kitabından ziyade furû kitabı şeklinde hazırlanmıştır. Hanefî

²⁰⁴ Ahmet Özel, *age*, s. 357; Ahmet Özel, “İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn”, *DİA*, XIX, TDV, Ankara 1999, s. 292-293.

²⁰⁵ Ahmet Özel, *age*, s. 358; Ahmet Özel “İbn-i Âbidînzâde”, *DİA*, XIX, TDV, Ankara 1999, s. 294.

²⁰⁶ İbn Kutluboğa, *age*, s. 25; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 94.

²⁰⁷ Ahmet Özel, *age*, s. 71.

mezhebinin metinlerinde bulunmayan zamanın ilerlemesi ile zuhur etmiş muhtelif mevzularla alakalı hükümler ihtiva etmesi yönünden eserin ayrı bir ehemmiyeti vardır²⁰⁸.

2.2.2. Hulâsâtu'l-Fetâvâ

İftihâruddin Tahir b. Ahmed b. Abdurreşid el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) telif etmiştir²⁰⁹. El-Buhârî bu eserinde *Hizânetü'l-vâkiât* ve *en-Nisâb* isimli eserlerini ihtisar edip, meseleleri hulasa olarak ele almıştır. Süleymaniye kütüphanesinde kırk civarında yazma nüshası bulunmaktadır²¹⁰.

2.2.3. Fetâvâ-yı Kâdîhan

Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Mahmud Kâdîhân'nın (ö. 592/1196)²¹¹ klasik fıkıh kitaplarındaki usulü takip ederek telif ettiği meşhur bir eseridir. Hanefi mezhebinde yazılan en muteber fetva kitaplarından birisidir. Hayatta sıkça karşılaşılan hadiseleri ele alması bakımından ehemmiyet arz etmektedir. İmam-ı Azam ve talebelerinin görüşleriyle birlikte sonraki dönemlerde yaşayan Hanefi ulemasının görüşlerine de yer verilmiştir. Diğer mezhep imamlarının görüşlerine bazen yer verilmekle beraber çokça rastlanmamaktadır. Verilen hükümlerin delilleri de eserde zikredilmemektedir²¹².

²⁰⁸ Ferhat Koca, "el-Fetâva'l-Velvâliciyye", *DİA*, XII, TDV, Ankara: 1995, s. 449.

²⁰⁹ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 85; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsârü'l-musannifîn*, Meârif-i Celîle, İstanbul 1951, I, s. 430.

²¹⁰ Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 99-100; Ahmet Özel, *age*, s. 72; M. Esad Kılıçer, "Buhârî, Tâhir b. Ahmed", *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, s. 376.

²¹¹ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 64.

²¹² Ahmet Özel, "Kâdîhân", *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, s. 122; Ahmet Özel, *age*, s. 85.

2.2.4. Zahîratu'l-Fetâvâ

Burhânüddin Buhârî el-Merğînânî'nin yazdığı meşhur *Muhîtu'l-Burhânî*'sini ihtisar ederek meydana getirdiği eserdir²¹³. Amcası Sadruşşehîd Ömer'in fetvalarıyla kendisinin Semerkant'ta kaldığı müddetteki verdiği fetvaları toplayarak oluşturmuştur²¹⁴.

2.2.5. Ez-Zahîriyye

Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî'nin (ö. 619/1222)²¹⁵ eseridir. Bedreddin el Aynî (ö.855/1455) bu eser üzerinde çalışarak *el-Mesâilu'l-Bedriyye el-müntahaba mine'l-Fetâva'z-Zahîriyye* ismiyle yeni bir eser kaleme almıştır. Süleymaniye kütüphanesinde 18 civarında yazma nüshası bulunmaktadır²¹⁶.

2.2.6. El-Fetâvâ't-Tatarhâniyye

Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ'el-Enderpetî'nin (ö. 786/1384)²¹⁷ meşhur eseridir. Eser *Zâdü's-sefer* ve *Zâdü'l-müsâfir* isimleriyle de anılmaktadır. *Keşfü'z-zunûn*'daki vefatı için 786 tarihi yerine 286 tarihinin sehven yazılmıştır²¹⁸. Bu eser Tuğluk hükümdarı Fîruz Şah zamanında telif edilmiştir. Âlim b. el-Alâ eserini Emîr Tâtârhan için telif etmiş ve onun ismini vermiştir. Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sinin baplarına göre tanzim olunmuştur. *Muhîtu'l-Burhânî*, *ez-Zahîre*, *Fetâvâ-yı Kâdîhân* ve *ez-Zahîriyye* gibi eserler, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'nin temel kaynaklarını teşkil eder.²¹⁹

²¹³ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 207.

²¹⁴ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 85; Ahmet Özel, *age*, s. 97; Mustafa Uzunpostalcı, “*agm*”, *DİA*, VI, s. 436; Ahmet Özel, *age*, s. 97.

²¹⁵ Abdulhay Leknevî, *age*, s. 156-157; Yusuf Ziya Kavakçı, *age*, s. 146.

²¹⁶ Ahmet Özel, *age*, s. 98; Yusuf Ziya Kavakçı, *age*, s. 146-147; M. Esad Kılıçer, “Buhârî, Zahîruddin”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 376-377.

²¹⁷ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, s. 435.

²¹⁸ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 947.

²¹⁹ Kâtip Çelebi, *age*, I, s. 268; Ahmet Özel, *age*, s. 155; Ferhat Koca, “*el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*”, *DİA*, XXII, TDV, Ankara 1995, s. 447.

Eserde genellikle Hanefî mezhebinin dışındaki görüşlere yer verilmemiştir. Bu eser “el-Fetâvâ” ismini taşısa da Osmanlı dönemine ait klasik fetva kitapları usulü ile hazırlanmamıştır. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî bu hacimli kitabı ihtisar etmiş ve eserine *el-Müntehab mine'l-Fetâvâ't-Tatarhâniyye (el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye)* ismini vermiştir²²⁰.

2.2.7. El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye

Muhammed b. Muhammed Şihâb b. Yusus el-Hârizmî el-Kerderî el-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424)²²¹ eseridir. Eserin adı *el-Câmiu'l-vecîz* olup, *Fetâva'l-Kerderî* diye anılmakla beraber *Bezzâziyye* diye meşhur olmuştur. Müellif, İmam-ı Azam ve talebeleri ile sonra gelen Hanefî ulemanın verdikleri fetvaları muhtasar olarak derlemiş ve görüşler üzerinde bazı tercihler de yapmıştır. Hükümlerin kaynakları ve diğer mezheplerin görüşlerine nadiren rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamlarından olan Ebussuûd Efendi'ye niçin mühim meseleleri ele alan bir eser kaleme almadığı sual edildiğinde “*Bezzâziyye* gibi bir eser varken böyle bir işten hayâ ederim.” diyerek cevap verdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Bu eserin müellifi bilinmeyen *Hulâsatü'l-Bezzâziyye* isimli bir muhtasarı da vardır. Bu eser; namaz, talâk, kâfiri müslüman yapan söz ve fiiller, müslümanı kâfir yapan söz ve fiiller, kerâhiyyat, istihsan meselelerini ihtiva eden altı bâbdan oluşmaktadır²²².

2.2.8. Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi

Büyük alim ve Osmanlı Şeyhülislamı “Müftî'l-enâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sâni, allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni” unvanlarıyla anılan Ebü's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî'nin (ö.

²²⁰ Ferhat Koca, “el-Fetâva't-Tatarhâniyye”, *DİA*, XXII, s. 447.

²²¹ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, s. 185.

²²² Kâtip Çelebi, *age*, I, s. 242; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 187; Ahmet Özel, *age*, s. 172; Ahmet Özel, “Bezzâzî” *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, s. 114.

982/1574)²²³ vermiş olduğu fetvaları ihtiva eden bir eserdir. Kanuni Sultan Süleyman Han ve II. Selim Han zamanlarında Şeyhülislamlık yapmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin vermiş olduğu fetvaları iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi vazifedeki tüm kadıları bağlayıcı fetvalar, ikincisi ise kendisine sual edilen dini mevzulara dair vermiş olduğu fetvalardır. Ebüssuûd Efendi'nin tüm kadıları bağlayan fetvalarını diğerlerinden ayıran en önemli hususiyet, suallere sadece “câiz” veya “câiz değil” şeklinde olmayıp bazen meselenin delillerle uzun uzadıya ele alındığı bir risale şeklinde cevaplar verilmesidir. Ebüssuûd Efendi'nin bir müftü olarak verdiği ikinci gruba giren fetvaları ise muhtelif zevat tarafından klasik fıkıh eserlerinin usulüne münasip olarak dercedilmiştir. Ebüssuûd Efendi vermiş olduğu fetvalarını kendisi toparlayıp bir araya getirememiştir. Lakin talebe ve kâtipleri tarafından Ebüssuûd Efendi'nin sağlığında fetvalarını derlemiş ve tedvin edilmiştir. Bunların en meşhurları şu iki mecmuadır: 1. Bozanzâde Mahmûd b. Kâdî Bozan'ın Mecmuası. 2. Ebüssuûd Efendi'nin talebesi ve fetva kâtibi olan Velî Yegân'ın Mecmuası²²⁴.

Ebüssuûd Efendi'nin verdiği fetvalar pek çok fukahanın ve günümüzde de bazı araştırmacıların dikkatini çekerek ilgi odağı olmuştur. Mehmet Ertuğrul Düzdağ Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarını Türkçe neşretmiştir²²⁵. Fetva kitapları, kadılara birer müracaat eseri olarak tertip edildiklerinden dolayı, ihtiva ettikleri fetvalar dini ve hukuki bir sıraya göre toplanmıştır²²⁶.

---

²²³ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1219; Abdulhay Leknevî, *age*, s. 81-82; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *age*, I, s. 306-307; Ahmet Özel, *age*, s. 265; Ahmet Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, TDV, Ankara 1994, s. 365-371.

²²⁴ Kâtip Çelebi, *age*, II, s. 1219-1220; Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi” *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 441-442.

²²⁵ Ahmet Akgündüz, “*agm*” *DİA*, XII, s. 442; Ahmet Akgündüz, “*agm*”, *DİA*, X, s. 370.

²²⁶ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 28.

2.2.9. Fetâvâ-yı Ankaravî

Osmanlı Şeyhülislamlarından olan Mehmed Emin b. Hüseyin el-Ânkârâvî'nin (ö. 1098/1687)²²⁷ eseridir. Mehmed Emin Efendi bu eserinde şeyhülislamken vermiş olduğu fetvaları soru cevap olarak derlemiştir. Eser “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Ferâiz” ile sona erer. Klasik fıkıh kitaplarının usulüne göre elli “kitab”a, bunlar da fasıllar olarak alt kısımlara ayrılmaktadır. Bu eserde ayrı bir özellik olarak sorudan evvel sık karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları kısaca yazılmıştır. Her meselenin hükmü, *Bedâi' u's-Sanâi*, *Fethu'l-kadîr*, *el-Bahrü'r-râik*, *el-Muhîtü'l-burhânî*, *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *Câmiu'l-fusûleyn* ve *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* gibi eserler başta olmak üzere Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetva kitaplarından bazen aynen bazen de muhtasar olarak verilmiştir. Her sorunun altına da alınan kaynaklar belirtilmiştir²²⁸.

2.2.10. Fetâvâ-yı Ali Efendi

Osmanlı şeyhülislamlarından olan Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692)²²⁹ eseridir. IV. Mehmed Han ve II. Ahmed Han devirlerinde şeyhülislamlık yapmıştır. Osmanlı fetva kitaplarının en meşhurları dört tanedir ki bunlardan birisi de Ali Efendi'nin fetva kitabıdır. Diğer meşhur olan üç fetva kitapları ise *Behçetü'l-Fetâvâ*, *Netîcetü'l-Fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı Feyziyye*'dir. Bu eser de soru-cevap şeklinde düzenlenmiştir ve 4412 fetva çoğunlukla “olur” ve “olmaz” diye kısa bir biçimde cevaplandırılmıştır. Cevapların altında herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Ahıskalı Ahmed Efendi ile Gedizli Mehmed Efendi fetvaların asıllarını vermeden klasik fıkıh eserlerinde bu fetvaların delilleriyle birlikte, kaynak alınan eserin ismi ve bölümü zikredilerek Arapça metinlerini de kaydederek *Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi* ismiyle birer eser kaleme almışlardır. Sâlih b.

²²⁷ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, II, s. 300; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *age*, I, s. 396; Tahsin Özcan, “Mehmet Emin Efendi, Ankaravî”, *DİA*, XXVIII, TDV, Ankara 2003, s. 461.

²²⁸ Ahmet Özel, *age*, s. 322-323; Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 438.

²²⁹ İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 763; Mehmet İpşirli, “Çatalcalı Ali Efendi”, *DİA*, TDV, Ankara 1993, VIII, s. 234.

Ahmed el-Kefevî de her nakli ilgili fetvanın altına yazıp daha sonra neşredilecek eserlere esas teşkil edecek metni oluşturmuştur. Bu eser klasik fıkıh eserlerindeki gibi “kitap” ve “bâb” lara göre düzenlenmiştir. Elli üç kısımdan oluşan eser “Kitâbü’t-Tahâre” ile başlamakta “Kitâbü’l-Ferâiz” ile bitmektedir. Kitaptaki bölüm başlıkları Arapça olarak verilmiştir²³⁰.

2.2.11. Fetâvâ-yı Feyziyye

Osmanlı şeyhülislamlarından Feyzullah Efendi’nin (ö. 1115/1703)²³¹ eseridir. Çatalcalı Ali Efendi’nin fetva kitabı gibi bu eser de Osmanlı’nın dört meşhur fetva kitaplarından birisidir. Eser klasik fıkıh eserlerindeki gibi “kitap” ve “bâb” lara göre tanzim edilmiş olup elli bir kısımdan oluşmaktadır. “Kitâbü’t-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü’l-Ferâiz” ile biten eser, soru-cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Sorulara “olur” ve “olmaz” şeklinde kısa cevaplar verilmiş ve sonra kaynak olarak Hanefî eserlerinden orijinal Arapça ibareler (nükûl) eklenmiş ve eserin ismi ile ilgili bölüm zikredilmiştir²³².

2.2.12. El-Fetâvâ’l-Hindiyye

Sultan Muhyiddin Ebü’l-Muzaffer Muhammed Evrengzîb Bahadır Âlemgîr (ö. 1118-1707)’in Burhanpur’lu Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679)’ın başkanlığında bir ulema heyetine hazırlattığı meşhur bir eserdir. Bu kıymetli eser hazırlanırken Hanefî mezhebinin muteber eserlerinden istifade edilmiş ve Merğînânî’nin *el-Hidâye*’sinin tertibi esas alınmıştır. Bu eser fetâvâ ismi taşımasıyla beraber diğer fetva kitaplarının hayatta karşılaşılan hadiselerle kısa cevaplar vermelerinin aksine genel fikhî hadiseleri ele almıştır. İngilizlerin Hindistan’ı sömürüp hâkimiyet kurmalarına kadar bu eser Hindistan’da İslam Hukuku’nun uygulanmasında en önemli kaynak olmuştur²³³.

²³⁰ Ahmet Özel, *age*, s. 324-325; Cengiz Kalek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 438.

²³¹ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *age*, I, s. 317; Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 527-528.

²³² Ahmet Özel, *age*, s. 329-330; Salim Ögüt, “Fetâvâ-yı Feyziyye”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 443.

²³³ Ahmet Özel, *age*, s. 331-332; Ahmet Özel, “el-Âlemgîriyye”, *DİA*, II, s. 365-366.

2.2.13. Fetâvâ-yı Atâullah

Şeyhülislam Atâullah Mehmed Efendi'nin (ö. 1127/1715) fetva kitabıdır. Eser *Mecmûatu Atâullah Efendi* ve *Mecmûatu'l-fetâvâ* isimleriyle de bilinmektedir. Bu eser *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin naklinden (nükûl) ibarettir. Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin talebelerinden olan Atâullah Mehmed Efendi hocasının vermiş olduğu fetvaları ele almış ve fetvaların mesnedlerini tespit etmiş ve bu eseri vücuda getirmiştir. Fetvalarda kullanılan dil Türkçe olup fetvaların dayandığı kaynaklardan nakledilen kısımlar Arapça olarak verilmiştir²³⁴.

2.2.14. Behçetu'l-Fetâvâ

Osmanlı Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743)²³⁵ meşhur eseridir. Bu eser de Osmanlı'nın en önemli dört fetva mecmuasından biridir. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin sorulara vermiş olduğu cevapları Muhammed Fıkhî el-Aynî toplamış *Behçetü'l-fetâvâ* ismiyle kitap haline getirmiştir. El-Aynî kadı ve müftü efendilerin eserden istifadelerini artırmak için, fetvaların mesnetlerini ihtiva eden kaynağın ismini, bâb ve fasıllarını da belirterek her fetva yanına Arapça metinlerini kaydetmiştir. Fetvalar Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır²³⁶.

2.2.15. Tenkîh-i Hâmidî

Bu eser de İbn-i Âbidîn'e aittir. Eserin tam ismi *el-Ukûdü'd-durriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye*'dir. Hâmid b. Ali b. İbrahim b. Abdürrahman el-İmâdî ed-Dimeşkî (ö. 1171/1757)'nin *el-Fetâvâ'l-Hâmidîyye* isimli kitabının gözden geçirilerek yeniden

²³⁴ Ahmet Özel, *age*, s. 314, 334; Mehmet İspirli, "Atâullah Mehmed Efendi", *DİA*, IV, TDV, Ankara 1991, s. 46-47; Mustafa Yayla, "Fetâvâ-yı Minkârîzâde", *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, s. 444.

²³⁵ Şemseddin Sami, "Kâmûsü'l-a'lâm", Mihran Matbaası, İstanbul 1894, IV, s. 3098; İsmail Paşa Bağdâdî, *age*, I, s. 482; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *age*, I, s. 263; Mehmet İspirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *DİA*, I, TDV, Ankara 1988, s. 100-101.

²³⁶ Ahmet Özel, *age*, s. 344; Ahmet Özel, "Behçetü'l-Fetâvâ", *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, s. 346.

düzenlenmiş halidir. Hâmid Efendi'nin Şam müftüsü iken vermiş olduğu fetvaları içermektedir²³⁷.

---

²³⁷ Ahmet Özel, *age*, s. 358-359; Ahmet Özel, “İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn”, *DİA*, XIX, s. 293.

BÖLÜM 3: MESUD EFENDİ'NİN MİR'ÂT-I MECELLE İSİMLİ ESERİNİN “KİTÂBÜ'D-DA'VÂ” BÖLÜMÜNDE ZİKRETTİĞİ KAYNAKLARIN TESBİTİ

صورة خط همايون موجبنجه عمل اولنه

بسم الله الرحمن الرحيم

كتاب رابع عشر

مقدمه

بعض اصطلاحات فكهيه بياننده در

1613 ماده

دعوى بر كمسه ديكر كمسندن حضور حاكمده حقنى طلب اتمكدر اول كيمسه يه مدعى و اول كمسنه يه مدعا عليه دنيلور

...

(وهي مطالبة حق) من حقوق العباد (عند من) وهو القاضى (له الخلاص) اي تخليصه من المدعا عليه (اذا اثبت والمدعى من اذا ترك ترك) اي لا يجبر على الخصومة اذا تركها ولما كان هذا متنا ولا للمتنازعين في المباحثة احترز عنه بقوله (في الحق) اي في حق العباد (والمدعى عليه بخلافه) اي يجبر على الخصومة اذا تركها فانطبق الحد على حدود وقد اختلف عبارات المشايخ في حده والصحيح ما ذكره ههنا قيل المدعى عليه هو المنكر ولآخر هو المدعى قالو هذا حد صحيح ولكن الشان في معرفته لان العرة للمعاني دون الصور والمباني فان الكلام قد يوجد من الشخص في صورة الدعوى وهذا انكار معنى كالمودع اذا ادعى رد الوديعة او هلاكها فانه مدع صورة ومنكر لو جوب الضمان معنى وهذا يحلفه القاضى اذا ادعى رد الوديعة او هلاكها انه لا يلزمه رد ولا ضمان ولا يحلف انه رده لان اليمين ابدا يكون على النفي (درر وغرر)²³⁸

²³⁸ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 329.

1614 ماده

مدعا مدعينك دعوى ايلديكي شيدر كه مدعابه دخي دينلور

...

ادع زيد ما لا على عمرو فزيد المدعى وعمرو مدعى عليه والمال المدعى والمدعى به خطأ (تاتار خانبة في الدعوى)²³⁹

1615 ماده

تناقض مدعين كندي دعواسنه مناقض يعني دعواسنك بطلاننى موجب بر سوز سبقت ايلمش اولمقدر.

...

التناقض في اللغة الندافع يقال تناقضا تضافعا كان كل واحد منهما نقض الآخر وفي كلامه تناقض اذا كان بعضه يقتضى ابطال بعضه كذا في المصباح (من هاشم انقروي في الثاني عشر في التناقض من الدعوى)²⁴⁰

(باب اول)

(دعوانك شروط واحكامنه ودفع دعوايه دائر اولوب درت فصلى حاويدر)

(فصل اول)

(دعوانك شروط صحتي بياننده در)

1616 ماده

²³⁹ Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ`el-Enderpetî, *el-Fetâvâ`t-Tatarhâniyye*, Nuruosmaniye, İstanbul 1988, s. 10.

²⁴⁰ Mehmed Emin b. Hüseyin el-Ânkârâvî, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, İstanbul 1281, s. 146.

مدعي ومدعا عليهما عاقل اولمري شرطر مجنونك وصبي غير مميزك دعوالري صحيح دكلدر فقط وليلري ووصيلري بالولاية وبالوصاية انلرك يرينه مدعي ومدعي عليه اولورلر.

...

واما شروط صحتها فمنها عقل المدعي والمدعي عليه فلا تصح دعوى المجنون والصبي الذي لا يعقل حتى لا يلزم الجواب ولا تسمع البينة (هندية في الدعوى)²⁴¹

(واهلها) اي الدعوى (العاقل) خرج به المجنون (المميز) خرج به الصغير الغير المميز قال الاشر وشنى في جامع الحكام الصغار الدعوى من الصبي المحجور عليه غير صحيح ان كان مدعيه وان كان مدعي عليه فجاوبه ايضا غير صحيح (درر غرر)²⁴²

1617 ماده

مدعا عليهما معلوم اولمسي شرطر. بناء عليه مدعي فلان قريه اهاليسندن لا على التعيين برنده ياخود برقاجنده شو قدر غروش آهجم وار ديسه صحيح اولماز. مدعي عليهما تعيين ايلمك لازيم كلور.

...

وشروط الدعوى حضور خصمه مجلس القضاء ومعلومية المدعي عليه وكونه ملزما عليه فان ادعى على غائب لم تسمع وكذا اذا كان المدعي عليه مجهولا لعدم امكان القضاء (مروحي شرح الملتي)

ومما يوضح كون معلومية المدعي عليه شرطا ما ذكره (في تنقيح الحامدي) (لمحرره) بقوله سئل ان ورثة زيد المقتول ادعوا على خمسة انفار معلومين بانهم ضربوا بندقيتين فاصابت احدهما مهر زيد المذكور في حاصرته اليمنى وخرجت من اليسرى وضربوه ايضا بسكين في صدره فمات من ذلك من ساعته ولا يعلم الورثة من ضربه من الجماعة وجاؤا بشاهدين شهدا كذلك و انهما لا يعلمان من ضربه منهم ويعلمان انه مات من الضرب الحاصل من بين الحمسة الانفار المذكورين فكيف الحكم

(الجواب شرط صحة الدعوى العلم بالمدعي عليه و تعيينه لينصب عليه فحيث لم يعلم الضارب ولم يعين لا تسمع الدعوى على جميع الضاربين (كما افتي بذلك الخير الرمي) وصورة ما افتي به في جماعة يضربون بالبندقية حول

²⁴¹ Alemgiriyee, age, IV, s. 2.

²⁴² Molla Hüsrev, age, II, s. 330.

مظهر اصابت بندقة وجه صغير فبضعته ولم يعلم فيما الحكم (اجاب حيث لم يعلم الضارب ولم يعين لاتسمع الدعوى على جميع الضاربيين حيث لا يتصور الضرب منهم باجمعهم لان ذلك محال والله اعلم (تنقيح الحامدى في اخرى كتاب الدعوى)²⁴³

1618 ماده

حين دعواه خصمك حضورى شرطدر. ومدعى عليه محكميه كلمكدن ووكيل كوندركمدن امتناع ايتديكي تقديرده اولنهجق معامله كتاب قضاده بيان قلنهجقدر.

...

(وشرطها) اي شرط جواز المدعى (مجلس القضاء وحضور خصمه) فلا يقضى على غائب وهل يحضره بمجرد الدعوى ان بالمصر او بحيث يبيتمنزله نعم والافتى بيرهن او يحلف 44 (منيه) (در المختار)²⁴⁴

قوله وشرطها الح) لم ار اشتراط لفظا مخصوص للدعوى و ينبغي اشتراط مايدل الجزم والتحقيق فلو قال اشك او اظن لم يصح الدعوى (بحر) (فائده) لا تسمع الدعوى بلاقرار لما في (اليزازية عن الذخيرة ادعو ان له كذا وان العين الذي في يده له لما انه اقر له به او ابتدأدعوى الاقرار وقال انه اقر ان هذا الى او اقر ان لي عليه كذا اقبل يصح وعمامة المشايخ على انه لايصح الدعوى لعدم صلاحية الاقرار للاستحقاق بحر (من فصت الاختلاف في الشهادة) وسيأتي متنا اول الاقرار (رد المختار على در المختار)²⁴⁵

1619 ماده

مدعابك معلوم اولمسي شرطدر. مجهول اولورايسه دعوى صحيح اولماز.

...

²⁴³ Muhammed Emin İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdü'd-durriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, II, s. 71-72.

²⁴⁴ Alâüddin Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr ve hâşiyetü İbn-i Âbidîn*, b. II, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1992, V, s. 543.

²⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, V, s. 543.

(معلومية المدعى) اي المال المدعى اذ لا يقضي بمجهول ولا يقال مدعى فيه وبه الا ان يتضمن الاخبار (قوله معلومية المدعى) اي بيان جنسه او قدره (كما في الكنز) (رد المختار)

(قوله اذا لا يقضي بمجهول) يستثنى من فساد الدعوى بالمجهول دعوى الرهن والغصب في الخاتبة معزيا الى رهن الاصل اذا شهدوا انه رهن عنده ثوبا ولم يسموا الثوب ولم يعرف عينه جازت شهادتهم والقول للمرتهن في اي ثوب كان وكذلك في الغصب الح فالدعوى بالاول اه (بحر) قلت وفي المعارج وفساد الدعوى اما ان لا يكون لزمه شيئي على الخصم او يكون المدعى مجهول في نفسه ولا يعلم فيه خلاف لا في الوصية بان ادعى حقا من وصية او اقرار فانها يصحان بالمجهول فتصح دعوى البراء المجهول بلا خلاف فبلغت المستثنيات خمسة تأمل (رد المختار) على در المختار²⁴⁶

1620 ماده

مدعا بهك معلوميتي اشارت ايتيه ياخود وصف وتعريف ايلهدر. شويلهكه عين منقول اولديغي تقديرده مجلس محاكمهده حاصر ايسه اكا اشارت كافيدر. وحاضر دكل ايسه وصف وتعريف وقيمتي بيان ايله معلوم اوتور. وعقار اولديغي تقديرده حدودينك بيانيله تعيين اوتونر. ودين ايسه جنس ونوع ووصف ومقداري بيان اولنمق لازم كلور. نتكيم مواد آتیه دن متضح اولور.

...

و ان كان العين الذي يدعيه المدعى قائما حاضرا في المجلس. لا بد ان يشير اليه باليد فيقول هذا العين لي والاشارة بالرأس لاتكفي الا اذا علم باشارتها لاشرات الى العين المدعى (هكذا في فتاوى قاضيخان هندية) قال قاضيخان و صاحب الذخيرة ان كان العين غائبا وادعى انه في يد المدعى عليه. ان بين المدعى قيمته وصفته نسمع دعوه وتقبل بينته (صورة الفتاوى في الدعوى)²⁴⁷

ولو كان ما يدعيه عقار اذكر حدوده الاربعة وكفي ثلاثة (درر) ولو كان ما يدعيه دينا في الذمة ذكر جنسه وقدره (درر)²⁴⁸

1621 ماده

²⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddî 'l-muhtâr*, V, s. 543.

²⁴⁷ Alemgiriyye, *age*, IV, s. 2.

²⁴⁸ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 330.

مدعابه عين منقول اولديغي حالده حاضر بالمجلس ايسه مدعى اكا اليه اشارت ايدرك اشته بو بنمدر بو آدم اكا بغير حق وضع يد ايديور الويرلمسني طلب ايدرم ديور دعوى ايدر واکر حاضر بالمجلس اولميويده انجق مصرفسز جلب واحضاري ممكن ايسه دعويده وشهادت وياخود يمينده اكا بويلجه اشارت اولنمق اوزره مجلس حكمده كتوريلور. واکر مصرفسز احضاري ممكن دكل ايسه مدعى انى تعريف وقيمتني بيان ايلر.

فقد غصب ورهن دعوالرنده قيمتن بياني لازم كلمز. مثلا بر زمر د يوزوكي غصب ايتدي ديسه وقيمتني بيان ايتسمه وحتى قيمتني بلمم ديسهخ بيله دعواسي صحيح اولور.

...

(فلو كان) مايدعيه (منقولا) في يد الخصم (ذكر) المدعى (انه في يده بغير حق) لاحتمال كونه مرهونا في يده او محبوبا بالثمن في يده (وطلب) المدعى (احضاره ان امكن) فعنى الغريم احضاره (ليشار اليه) في الدعوى والشهادة ولاستحلاف (ونكر) المدعى (قيمتنه ان تعذر) احدار العين بان كان في نقلها مؤنة وان قلت ابن كمال معزيا للخزانة (بهلاكها او غيبيتها) لانه مثله معنى (در المختار)²⁴⁹

(وان تعذر) احضارها (مع بقائها كرحي وصبره طعام) وقطيع غنم (بعث القاضى امينه) ليشار اليها (والا تكن باقية اكتفى بذكر القيمة) (در المختار)²⁵⁰

قالو لو ادعى انه غصب منه عين كذا ولم يذكر قيمتها تسمع فيحلف خصمه او يجبر على البيان (در)²⁵¹

وابن مالك (در المختار) قوله عين كذا قال في البحر والحاصل انه في دعوى الغصب والرهن لايشترط بيان الجنس والقيمة في صحة الدعوى والشهادة ويكون القوت في القيمة للغاصب والمرتهن (قلت وزاد في المعارج دعوى الوصية والاقرار قال فانهما يسحان في المجهول وتصح دعوى الابراء المجهول بلا خلاف فهي خمسة) (رد المختار على در المختار)²⁵²

1622 ماده

²⁴⁹ Alâüddin Haskefi, *age*, V, s. 544.

²⁵⁰ *age*, V, s. 544.

²⁵¹ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 331.

²⁵² İbn Âbidîn, *Redd'ü'l-muhtâr*, V, s. 544.

مدعابه اكر جنس ونوع ووصفري مختلف اعيان ايسه جمله سنك مجموع قيمتني ذكر ايتمك كافي اولر. هر
بريسنك بشقه بشقه قيمتريني تعيين ايتمك لازم كلمز.

...

(لو ادعى اعيانا مختلفة الجنس والنوع والصفة وذكر قيمة الكل جملة كفى ذلك) الاجمال على الصحيح وتقبل بينته
او يحلف خصمه على الكيل مرة (وان يذكر قيمة كل عين على حدة) لانه لماصح دعوى الغصب بلا بيان فلان
يصح اذا بين قيمة الكل جملة بالاولى (وقيل في الدعوى السرقة يشترط ذكر القيمة ليعلم كونها نصابا فلمل في
غيرها فلا يشترط (وهذا كله في دعوى العين لا الدين (فلو ادعى قيمة شئى مستهلكة اشترط بيان جنسه ونوعه في
الدعوى والشهادة ليعلم القاضي بماذا يقضي (واختلف في بيان الذكورة والانوثة في الدابة)

فشرطه ابو الليث ايضا واختاره في الاختيار وشرط الشهيد بيان السن ايضا (وتمامه في العمادية) (وفي دعوى
الايداع لا بد من بيان مكانه) اي مكان الايداع سواء كان ته حمل اولاً (وفي الغصب ان له حمل ومؤنة فلا بد)
لصحة الدعوى من بيانه (والا) حمل له (لا) وفي غصب غير المثلي يبين قيمته يوم غصبه على الظاهر عمادية (در
المختار)²⁵³

1623 ماده

مدعابه عقار ايسه حين دعوى شهادته بلده سي وقرهسي ويا محلي زقاعي وحدود اربعهسي ياخود ثلثه سي
وحودينك صاحبلي وار ايسه انلرك و بابا ودهلرينك اسملري ذكر اولنمق لازمدر.

فقط مشهور ومعروف اولان آدمك بالنز اسم وشهرتني ذكر ايتمك كافيدير. بابا ودهسينك اسمتريني ذكره حاجت
يوقدر.

كذلك اول عقار اكر شهرته مبني تحديدين مستغني ايسه كرك دعوبه كرك شهادته حدودينك بياني شرط دكلدر.
وير ده مدعى اكر شو سنده حدودي محرر الولان عقار بنم ملكمدر ديو دعوى ايدر ايسه صحيح اولور.

...

(ويشترط التحديد في دعوى العقار) كما يشترط (في الشهادة عليه ولو) كان العقار (مشهورا) خلافا لهما (الاذا
عرف الشهود الدار بعينها فلا يحتاج الى ذكر حدودها) كما تو ادعى ثمن العقار لانه دعوى الدين حقيحة بحر (ولابد

²⁵³ Alâüddin Haskefi, *age*, V, s. 544.

من ذكر بلدة بها الدار ثم المحلة ثم السكة) فيبدأ بلا عم ثم بلاخص فلا خص كما فالنسب (ويكتفى بذكر ثلاثة) فلو ترك الرابع صح وان ذكر وغلط فيه لا (ملتقى) لان المدعى يختلف به فانما يثبت الغلط باقرار الشاهد (فصولين) و ذكر اسماء اصحابها) اي الحدود (واسماء انسابهم ولا بد من ذكر الجد) لكن منهم (ان لم يكن) الرجل (مشهورا) والا اكتفى باسمه لحصول المق (وذكر انه في يده) ليصير خصما ويزيد عليه (بغير حق) ان كان المدعى منقولاً لمامر (ولا يثبت يده في العقار بتصادقهما بل لا بد من بينة او علم قاض) لاحتمال تزويرهما بخلاف المنقول لمعاينة يده ثم هذا ليس على اطلاقه بل اذا ادعى العقار (ملكا مطلقا اما في دعوى الغصب) ودعوى الشراء من ذي اليد فلا يفتقر لبينة لان دعوى الفعل كما يصح على ذي اليد يصح على غيره ايضا (و) ذكر (انه يطالبه به) لتوقفه على طلبه ولاحتمال رهنه او حسبه بالثمن (در المختار في الدعوى)²⁵⁴

وفي الدار لا بد من التحديد وان كانت مشهورة عند ابي حنيفة وعندهما لا يشترط لان الشهرة مغنية عنه وله ان قررهما لاجر معلوما الا بالتحديد (درر غرر)²⁵⁵

1624 ماده

مدعى حدودك بيانده اصابت ايديده عقارك مقدار ذراع ويا دونمني اكسك ياز (سه) ياده سويله سه دعواسنك صحته مانع اولمز.

...

ولو ادعى ارضا ذكر حدودها و قال هي عشر ديرأت ارض او عشر جريب فكانت اكثر من ذلك لا تبطل دعواه وكذا لو قال هي ارض يبذر فيها عشر مكابيل فاذا هي اكثر من ذلك او اقل الا ان الحدود وافقت دعوى المدعى لان هذا خلاف يحتمل التوفيق وهي غير محتاجة اليه (في فتاوى قاضيخان هندية في الدعوى)²⁵⁶

1625 ماده

عقارك ثمنني دعواه حدودينك بياني شرط دكلدر.

...

²⁵⁴ Haskefi, *age*, V, s. 545-547.

²⁵⁵ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 331.

²⁵⁶ Alemgiriyye, *age*, IV, s. 11.

وفي البحر عن السراجيه ادعى ثمن محدود لم يشترط بيان حدوده(رد المختار على در المختار)²⁵⁷

1626 ماده

مدعاه دين ايسه مدعى انك جنس ونوع ووصف ومقدارني بيان ايلمسي لازمدر. مثلا التون يا كموش ديو جنسني وعثمانلي سكه سي ياخود انكليز سكه سي ديو نوعي وسكهء خالصه ياخود سكه ء مغشوشه ديو وصفني ونه مقدار اوتدغيني بيان ايلمسي لازمدر.

فقط على الاطلاق شوقدر غروش ديو ادعا ايتسه دعواسي صحيح وعرف بلده جه معهود اولان غروشه مصروف اولور.

و ايكي درلو غروش متعارف اولديغي حالده برينك رواج واعتبار دها زياده اولسه ادناسنه صرف اولنور.

نته كيم شوقدر عدبشلك ديو دعوى ايتسه في زماننا مسكوكات مغشوشه دن الولان قره بشلكه مصروف اولور.

...

ان كان المدعى به دينا ذكر انه يطالب به (هكذا في الكافي) ولا تصح الدعوى فيه الا ببيان القدر والجنس والصفة (هكذا في فتاوى قاضيخان) فان كان مكيلا فانما يصح اذا ذكر المدعى جنسه انه حنطة او شعير فان ذكر انه حنطة يذكر نوعها انها سقية او برية خريفية او ربيعية وصفتها كندم سفيده او كنده سرخه وانها جيدة او وسطية او ردية وقدرها بالكيل فيقول كذا قفيز ويذكر بقفيز كذا لان القفيز آن تتفاوت في ذاتها (و ان كان وزينا فانما يصح الدعوى اذا بين الجنس بان قال ذهب او فضة) (فان قال ذهب فان كان مضروبا يقول كذا وكذا ديناراً ويذكر نوعه انه بخارى الضرب او نيسابوري الضرب او ما اشبه ذلك (هكذا في المحيط)²⁵⁸

وفي دعوى الدنانير لابد ان يقول ده دهي او ده نهى (كذا في الخلاصة) قالوا وينبغي ان يذكر صفته انه جيد او وسط او ردى (كذا في المحيط)²⁵⁹

²⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 545.

²⁵⁸ Burhânüddin el-Buhârî el-Merğînânî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, IX, s. 8.

²⁵⁹ *age*, IX, s. 9.

وهذه الدعوى ان كان بسبب البيع فلا حاجة الى ذكر الصفة اذا كان في البلد نقد واحد معروف الا اذا كان قد مضى من وقت البيع الى وقت الخصومة زمان طويل بحيث لا يعلم نقد البلد في ذلك الوقت فحينئذ لابد من بيان ان نقد البلد في ذلك الوقت كيف كان (وبيان صفته بحيث كان تقع المعرفة من كل وجه (كذا في الذخيرة) وان كان في البلد نقود مختلفة والكل فيالرواج على السواء ولاصرف للبعض على البعض يجوز البيع ويعطي المشتري البايع اي النقدين شاء الا ان في الدعوى بعين احدهما وان الكل في الرواج على السواء للبعض صرف على البعض كما كانت الفطرية والعدالية في ديارنا قبل هذا لايجوز البيع الا بعد بيانه وكذا لاتصح الدعوى من غير بيانه (كذا في المحيط)²⁶⁰

وان كان احد النقدين اروج وللآخر فضل فالعقد جائز وينصرف الى الاروج ورأيت بخط الاثتروشني اذا كان في البلد نقود واحدها هروج لاتصح الدعوى ما لم يبين (كذا في الفصول العمادي) وان كانت الدعوى بسبب القرض ولاسهلاك فلا بد من بيان الصفة على كل حال (كذا في النهاية) وان كان المدعى به نقرة وكانت مضروبة ذكر نوعها وهو ما تضاف اليه وصفتها انها جيدة او ردية او وسط ويذكر قدرها انه كذا درهما وزن سبعة (كذا في المحيط)²⁶¹

و ان كان المدعى به دراهم مضروبة والغش غالب ان كان يتعامل بها وزنا يذكر نوعها وصفتها ومقدار وزنها وان كان يتعامل بها عددا يذكر عددها (كذا في الظهيرية) وان كانت غير مضروبة بلاغش يذكر انهاخالصة ونوعها كقولهم نقرة فرنج او الروس او الطمغاجي وصفتها انه جيدة او ردية (وقيل اذا ذكر انها طمغاجية كليجية) مثلا لاحادة الى ذكر الجودة والرداءة ولايكتفى بمجرد قوله انها نقرة بيضاء ما لم يذكر نقرة طمغاجية او كليجية (كذا في الوجيز للكردي) ويذكر قدرها كذا درهما (كذا في المحيط)²⁶² (هنديّة في الدعوى الدين)²⁶³

1627 ماده

مدعابه عين اولديغي تقديرده سبب ملكيت بيان اولتمق لازم كلميوب بلکه بو مال بنمدر ديو ملك مطلق دعواسي صحيح اولور.

اما دين اولديغي تقديرده سبب وجهتي يعني ثمن مبيعمدر يخسه اجرتميدروياود آخر جهندن طولايي بر بورجرر الحاصل نه جهندن طولايي دين اولديغي سؤال او انور.

²⁶⁰ age, VII, s. 395.

²⁶¹ age, IX, s. 9.

²⁶² age, IX, s. 10.

²⁶³ Alemgiriyye, age, IV, s. 3-4.

...

لا يشترط في صحة الدعوى بيان السبب الا في دعوى العين (كما في البزازية) قوله (الا في الدعوى العين كما في البزازية) الذي البزازية في نوع في التناقض من الاول من كتاب الدعوى مانصه) و اعلم ان مشايخ فرغانة ذكروا ان الشرط في دعوى العقار في البلاد قوم بناءها بيان السبب ولا تسمع فيه دعوى الملك المطلق لوجوه) الاول ان دعوى الملك المطلق دعوى الملك من الاصل بسبب الخطة ومعلوم ان صاحب الخطة في مثل تلك البلاد غير موجود فيكون كذبا لا محالة فكيف يقضي به (والثاني لما تعزز القضاء بالمطلق لما قلنا فلا بد من ان يقضي بالملك بسبب وذلك اما بسبب مجهول او معلوم فالمجهول لا يمكن القضاء به للجهالة والمعلوم لعدم تعيينه للمدعى اياه (والثالث ان الاستحقاق لو فرض بسبب الحادث يجوز ان يكون ذلك السبب شراء ذي اليد من آخر ثم يجوز ان يكون السبب سابقا على ملك ذي اليد فيمنع الرجوع فيجوز ان يكون لا حقا فلا يمنع الرجوع فيشبهه و كل هذا الموانع غير متحقق في المنقول لعدم المانع من الحمل على التملك من الاصل انتهى)²⁶⁴

ومنه يعلم ان ما في نقل المص رحمه الله من الحلل من وجوه (الاول ان البزازي لم يذكر هذا الاستثناء الذي ذكره المصنف والثاني ان البزازي عبر بالعقار وهو اخص من العين الثالث ان البزازي نسب ذلك الى المشايخ فرغانة ولم يطلق ان مشايخ فرغانة قيدوا ذلك ببلاد قوم بناءها ولم يطلقوا فتنبه (حموي حاشية الاشباه في الدعوى)²⁶⁵

(قوله لا يشترط في صحة الدعوى بيان السبب) في الفتاوى الظهيرية في الفصل الاول من كتاب الدعوى مانصه (وان وقعت الدعوى في الدين فلا بد من بيان السبب لانه لا يجب في الذمة بلاستهلاك وكذا بالقرض لانه قرضه لا يجوز وانما يجب بسبب السلم او يجعل ثمنا في البيع وحينئذ يحتاج فيه الى بيان النوع والصفة على وده يخرج عن حد الجهالة (ثم قال بعد كلام ان دعوى الوكيل لا يصح الا بعد بيان السبب انتهى) وفي جامع الفصولين في الدعوى الفطرفة والعدالي والغلوس لابد من بيان السبب بخلاف سائر الدعوى من دعوى الاملاك والاعيان والكيالي والوزني والذهب والفضة فانه لا يحتاج الى ذكر السبب (ولا فرق بين ذكره وتركه بخلاف الفطرفة والعدالي والغلوس لانه يجوز ان يكون بسبب البيع ولم يقبض الفطرفة حتى كسدت فيفسد البيع (وفيه من السادس ايضا لو ادعى ماء عدلية غصبا وهي منقطعة عن ايدي الناس وقت الدعوى ينبغي ان يدعى قيمتها اذ حكم المثلي كذلك وفي اعتبار القيمة اختلاف معروف (ذكر في انواع الضمانات ولا بد من بيان السبب في هذه الصورة لانها لو كانت ثمنا فلا نقطاع قبل القبض يفسد البيع عند الامام رحمه الله ويجب على المشتري رد القيمة لو قاءما والا يرد مثله لو مثليا والا فقيمه ولو بسبب قرض او نكاح او غصب تجب القيمة فلا بد من بيان السبب ليعلم خل له ولاية الدعوى انتهى

²⁶⁴ Hafızuddin Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, V, s. 320.(Fetevâ-i Hindiyeye yanında)

²⁶⁵ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hasenî el-Hamevî, *Ğamzu Uyûni'l-Besâir alâ Mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, s. 379.

من الفصل المذكور لابد في دعوى الدين البر من بيان السبب فانه لو سلم فله من مطالبته في مكان عيناه ولو بغضب او قرض او ثمن مبيع يتعين مكان الغصب والقرض والبيع للايفاء انتهى) وفي البزازي في الثامن من الدعوى ان دعوى الكفالة لا يصح بلا بيان السبب لعدم جوازها بالدية وبدل الكتابة انتهى (وسيزكر المص رحمه الله بعد ستة اوراق انه لا يلزم المدعى بيان السبب وتصح بدونه الا في المثليات ودعوى المرأة الدين على تركة زوجها (حموي)²⁶⁶

قال صاحب الاشباه بعد ستة اوراق لا يلزم المدعى بيان السبب ويصح بدونه الا في المثليات ودعوى المرأة الدين على تركة زوجها (لمحرره من الاشباه)²⁶⁷

(قوله لا يلزم) المدعى بيان السبب قيل تقدم ذكره وكأنه اعاده هنا لذكر المشتري فليس محض تكرار انتهى وفي ان المستثنى هناك مذكور ايضا الا ان المستثنى هنا اخص من المستثنى هناك قوله وتصح بدونه اي تصح الدعوى بدون بيان السبب حال دعواه (حموي حاشية الاشباه)²⁶⁸

1628 ماده

اقرارك حكمي مقربك ظهوردر . يوخسه بداية حدوسي دكلدر . بو جهته اقرار سبب ملك اوله مز . بناء عليه مدعى مجرد مدعاعليها اقراريني سبب طوتهرق اندن بر شىء دعوى ايتسه استماع اولنمز . مثلا مدعى بو مال بنمدر وانك ذي اليدي اولان شو آدم دخي بنم اولديغني اقرار ايتمشدي ديو دعوى ايتسه استماع اولنر .

اما بو مال بنمدر زيرا انك ذي اليدي اولان شو آدم بنم اولديغني اقرار ايتمشدي ديو دعوى ايتسه استماع اولنمز .

كذلك مدعى جهت قرضدن طولايي شو آدمده بو قدر غروش اله جغم وردر حتى كندوسي دجي بو جهتن طولايي او قدر غروش بورجي اولديغني اقرار ايتمشدي ديو دعوى ايتسه مسموع اولور .

اما شو آدم مكا جهت قرضدن طولايي بو قدر غروش بورجي اولديغني اقرار ايتمش اولديغجون انده بو قدر غروش حقم واردر ايتترم ديو دعوى ايلسه مسموع اولماز .

...

²⁶⁶ age, II, 377-378.

²⁶⁷ age, II, 378.

²⁶⁸ age, II, 427.

(وحكمه ظهور المقربه) اي المخربه للمقر له عليه (لائشاهه) اي لا اثبات المقربه بهذا للفظ (ملتقى الابحر وتو ادعاه) 269

اي الاقرار ابتداء بان يقول انك اقررت لي بكذا وكذا فادفعه او جعله الاقرار سببا بان يقول ان لي عليك كذا لانك اقررت لي به لم تسمع عند عامة المشايخ لان نفس الاقرار ليس ناقلا للملك لمعرفت (درر غرر) 270

وتو اقررت عينا في يد انسان انه ته لما ان صاحب اليد اقربه له وادعى عليه دراهم وقال لي عليك الف دراهم تما انه اقربها له او قال ابتداء ان هذا الرجل اقر ان هذا العين لي واقر ان لي عليك كذا من الدراهم لاتصح هذا الدعوى على قوت عامة المشايخ (كذا في خزانة المفتين نقلا عن ذخيرة) وذكر الصدر الشهيد في الباب الاثنى والخمسين من شرح ادب القاضي ان المدعى لو ادعى انه اقران هذا الشيء لي فمره بالتسليم الى ولم يدع انه ملنح فعامة العلماء على انه يسمع ويأمره بالتسليم اليه (هكذا في فصول العمادية) اجمعوا على انه تو قال هذا العين ملكي وهكذا اقربه صاحب اليد وقال لي عليه كذا وهكذا اقربه المدعى عليه انه تصح الدعوى وتسمع البينة على اقراره (كذا في الذخيرة) وفي هذه الصورة لو انكر هل يحلف على اقراره الفتاوى انه يحلف على المال (كذا في فصول العمادية) وكما لا تصح دعوى المال بسبب الاقرار لاتصح دعوى النكاح نسبب الاقرار (كذا في خزانة المفتين هندية في الدعوى قبيل الباب الثالث) 271

1629 ماده

مدعابك محتمل الثبوت اولمسي شرطدر. بناء عليه عقلا يا عادة وجودي محال اولان شئى ادعا صحيح اولمز. مثلا بر كمسه كندوسيدن سنا بيوك ياخود نسبي معروف اولان كمسنه حقنده بو بنم او غلمدر ديو ادعا ايتسه دعوسي صحيح دكلدر.

...

وكون المدعى مما يحتمل الثبوت فدعوى مايستحيل وجوده عقلا او عدة باطلة لتيقن الكذب في المستحيل العقلي كقوله لمعروف النسب او لمن لا يولد مثله لمثله هذا ابني وظهورو في المستحيل العادي كدعوى معروف بالفقر

269 Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmeu'l-Enhür fi Şerh-i Mülteka el-Ebhur*, tarihsiz, II, s. 289.

270 Molla Hüsrev, *age*, II, s. 357.

271 Alemgiriyye, *age*, IV, s. 13.

اموالا عظيمة على آخر انه اقرضه اياها دفعة واحدة او غضبها منه فالظاهر عدم سماعها ببحر وبه جرم ابن العرس
(في الفواكه البدرية در المختار)²⁷²

1630 ماده

دعوانك ثبوتی تقدیرنده مدعی علیہك بر شیئی ایله محكوم وملزم اولمسی شرطدر. مثلا بر كمسه ديكر كطمسنه يه
بر شیئی اعاره ایتدكده ديكر بر شخص جيقوبده بن انك متعلقاتندنم بكا اعاره ایتسون ديو دعوی ایتسه صحیح
اولمز.

كذلك بر كيمسه ديكر كمسنه يي بر خصوصه توكيل ایتدكده ديكر بر شخص جيقوبده نم انك قومشوسي يم انك
وكالتنه دها مناسب ديو دعوی ایتسه صحیح اولمز.

زيرا هر كس مالني ديلديكنه اعاره وديلديكني امورينه توكيا ايده بيته جكندن بو دعوالر ثابت اولديغي تقدیرده
مدعی علیه حقنده هيچ بر حكم ترتيب ایتمز.

...

وشرطها ايضا كونها ملزمة شيئا على الخصم بعد ثبوتها والاكان عبثا (در المختار)²⁷³

قوله والاكان عبثا اه) اي وان تم يكن ملزمة كما اذا ادعى التوكيل على موكله الحاضر فانها لاتسمع لامكان عزله
(كما في البحر كذا في الهامش) (رد المختار على در المختار)²⁷⁴

وقيد بكونها ملزمة لانتهت تو تم تكن ملزمة لم يصح الدعوى كمن ادعى على غيره انه وكيله (كما في الكافي
عبدالحليم حاشية للدرر)

(فصل ثني)

(دفع دعوی حقنده در)

²⁷² Ibn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, V, s. 545.

²⁷³ Haskefî, *age*, V, s. 543-544.

²⁷⁴ Ibn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, V, s. 544.

1631 ماده

دفع مدعا عليه طرفندن مدعينك دعواسني دفع ايده جك بر دعوى درميان اولنمقدر. مثلا بر كيمسه جهت قرضدن طولايى شو قدر غروش دعوى اينتكده مدعا عليه بن آني ادا ايتمشدم (ياخود سن بني اندن ابرا ايتمشدك) (وياخود بز صلح اولمش ادبيك) (ياخود بو مبلغ قرض دكلدر بلكه سكا صاتمش اولديغم فلان مالك ثمنيدر) (وياخود فلان كمسه ده اله جغم اولان او مقدار غروش سكا حواته ايتمكله سن دخي بكا اول مبلغي ويرمش ايند ديسه مدعينك دعواسني دفع ايتمش اولور. (كذا بر كيمسه ديكر كمسنه دن فلانك ذمتنده الاجغم اولان شو قدر غروشه سن كفيل اوتمشدك ديو دعوى اينتكده اول كمسنه مديونك مبلغ مزبوري ادا ايلمش ايديكني ادعا ايتسه مدعينك دعواسني دفع ايتمش اولور.

(وكذا بر كيمسه ديكر كمسنه نك يدنده بولنان بر مالي بنمدر ديو دعوى اينتكده اول كيمسنه اكا بوندن مقدم فلان آدم اول مالي بندن دعوى اينتكده سن انك دعواسنه شهادة ايتمشدك ديو ادعا ايلسه مدعينك دعواسني دفع ايتمش اولور. (كذلك بر كيمسه بر متوفانك تركه سندن شو قدر غروش الحق دعوى ووارثك انكاري اوزرينه بو دعواسني اثبات اينتكدن صكره متوفانك حال حياتنده اول ديني ادا ايلمش اولديغني وارثي ادعا ايلسه مدعينك دعواسني دفع ايتمش اولور.

...

ادعى رجل على رجل آخر مالا قال اي الآخر ما كان لك قط على شئ معناه نفي الوجوب عليه في الماضي على سبيل الاستغراق فبرهن اي المدعى على الف وبرهن المنكر على القضاء او البراء قبل هذا اي صار برهان المنكر مقبولا (من دعوى الدرر)²⁷⁵

ولافرق بين ان يؤكد بكلمة قط او لا (كذا في البحر)²⁷⁶ كذا في مسائل شتى من قضاء الهداية (والزيلي)

المديون بعد قضاء الدين لو برهن على ابراء الدين تقبل (في الول من دعوى البزازية في نوع في الرابع)²⁷⁷

²⁷⁵ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 354.

²⁷⁶ Zeynelabidin b. İbrahim İbni Nüceym, *Bahru'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmi, tarihsiz, VII, s. 39.

²⁷⁷ el-Kerderî, *age*, V, s. 346.

ادعي انه اخذ منه الف درهم بغير حق وهلك عنده وبرهن خصمه انه اخذه بحق تقبل بينة الأخذ لانه يدفع المدعى لانه مدعى الضمان ويدفعه بالبينة (كذا في جامع الفصولين في الحادي عشر)

رجل ادعي على رجل آخر قال اني دفعت اليك عشرة دراهم قرضاً فقال نعم دفعت ولكن امرتني ان ادفعه الى فلان وقد دفعت اليه واقام البينة فهذا دفع صحيح (عمادية في السابع) (نقله الكفوي كلهم)

(طالب الداين كفيله بدينه فبرهن الكفيل ان المديون اداه يقبل وينتصب الكفيل خصماً عن المديون اذ لا يمكنه دفع الداين الا بهذا (فصولين في الخامس فيضية)²⁷⁸)

رجل ادعى الطيلسان بالشرء فشهد به رجلان له ولم يقض ثم ادعى احد الشاهدين في الطيلسان لا يسمع دعواه (في الاول من الخلاصة) المدعى عليه اقام ببينة ان المدعى شهد بهذا لفلان او انه استوهبه منى او اقر انه ليس له او انه قبله وديعة تندفع عنه الخصومة (مينة المفتى في الدعوى كذا فيما نقل في الفيضية والنتيجة)²⁷⁹

ادعت المرأة على ورثة زوجها المهر وانكرت الورثة نكاح ابيهم معها فاقامت المرأة بينة على النكاح فادعت الورثة في دفع دعواها كانت ابررت اباناً في حال حيوته عن المهر (فقد قيل هذا دفع صحيح (وقد قيل يجب ان يكون الجواب على التفصيل ان قالوا ابررت اباناً عن المهر لا يصح منهم هذا الدفع لمكان التناقض (وان قالوا ابررت اباناً عن دعوى المهر يصح هذا الدفع ولا تناقض فيه فيه ذكر شيخ الاسلام خواهر زاده مثل هذا التفصيل في مسألة دعوى الدين وانكر المدعى عليه (تاتارخانية في الدعوى الدفع)

لو قال ذواليد هذا الشيء او دعيه او أعرنيه او اجرنيه او غصبتّه منه وبرهن عليه دفعت خصومة المدعى (تنوير الابصار)²⁸⁰

(قوله وبرهن عليه) وكذا اذا علم القاضي ايداع هذا آخر مثلاً كما علم ملك الاول اقره في يده اما لو علم القاضي ان الغاصب غصبها هذا الذي كانت له ثم او دعها هذا اخذها او ردها فان علمه بمنزلة البينة (قال العلامة المقدسي ينبغي ان يكون هذا على قول من يجوز في زمن قضاء القاضي بعلمه وعلى ما اختاره من قول محمد لايتأتى (انتهى) (رد المختار على در المختار)

1632 ماده

²⁷⁸ Mehmed Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, İstanbul 1266, s. 351.

²⁷⁹ *age*, s. 350.

²⁸⁰ Alâüddin Haskefi, *Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîrü'l-Ebsâr ve Câmiu'l-Bahr*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2002, s. 518.

دفع دعوى ايدن كيمسه دفعني اثبات ايتدكده مدعينك دعواسي مندفع اولور واثبات ايدمه ديكي تقديرده انك طلبيله اصل مدعى تحليف اولنور مدعى يميندن نكول ايدرسه مدعا عليهك دفع ثابت اولور واکر مدعى يمين ايدرسه کندوسنک اصل دعواسي عودت ايدر.

...

ولو لم يبرهن المدعى عليه وطلب يمينا المدعى استحلف القاضي فان حلف على العلم كان خصما وان نكل فلا خصومة (كذا في خزنة الاكمل) (رد المختار على در المختار)²⁸¹

1633 ماده

بر كيمسه دكر كمنسه دن شو قدر غروش اله جق دعوى ايدوبده مدعى عليه دخي بن سني بو مبلغ ايله فلانك اوزرينه حواله ايدوب هر بري كز دخي حواله قبول ايتمش ايدينز ديو ادعا وبوني محال عليه دخي حاضر اولديغي حله اثبات ايلسه مدعيي دفع ايله مطالبسندن خلاص اولور واکر محال عليه دكل ايسه انك حضورينه قدر موقوفا مدعيي دفع ايلمش اولور.

...

ذعم المديون انه كان احال الدايين على فلان وقبل وانكره الطالب سئل الحاكم عن المديون البيينة على الحوالة ان احضرها والمحتال عليه حاضر قبلت وبرؤ المديون وان غائبا قبلت في حق التوقف الى حضور المحتال عليه

(بزازية في الحوالة كذا فيما نقل في الفيضية)²⁸²

فصل الثالث

(خصم اولوب اولميائلر بياننده در)

1634 ماده

²⁸¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 566.

²⁸² *age*, s. 351.

بر كمسه بر شئي دعوى ايتدكده اكر مدعا عليهك اقراري تقديرنده انك اقراري اوزرينه بر حكم ترتيب ايدر ايسه انكاريله دعواده واقامهء بينه ده خصم اولور. واكر مدعا عليهك اقراري تقديرنده بر حكم ترتيب ايتمز ايسه انكاريله خصم اولمز.

مثلا اصنافدن بري كلوبده بر ذاتدن سنك رسولك فلان بدن شو مالي الذي ثمنني وير ديو دعوى ايتدنده اول ذات اقرار ايتسه ثمن مبيعي دفع وتسليمه مجبور اوتديغي جهتله انكار ايتديكي صورتده دخي مدعي يه خصم اولور. اول حالده مدعينك دعواسي وبينيستي استماع اوتتور

اما مدعي سنك شرايه وكيلك اولان كمسنه الذي ديو دعوى ايتدكده مدعى عليه اقرار ايتسه ثمن مبيعي مدعي يه خصم اولمز. اول حالده مدعينك دعواسي استماع اولنماز.

ولي ووصي ومتولي بو قاعده دن مستنئادر. شويله كه بر كيمسه مال يتيمي ياخود مال وقفي ملكمدر ديو دعوى ايتدكده ولينك ياوصينك ياخود متولينك اقرارلري نافذ اولديغندن اوزرينه بر حكم ترتيب ايتمز.

اما انكارلري صحيح اولوب انك اوزرينه مدعينك دعوا وبينيستي ايتماع اولنور.

شو قدر واردركه ولي ووصي ومتولين صدر اولان بر عقد اوزرينه دعوى اولنديغي حالده اقرارلري دخي معتبر اولور.

مثلا مسوغ شرعي يه بناء بر صغيرك مالني وليسي صاتوبده اكا دائر مشتري طرفندن بر دعوى وقوع بولسه ولينك اقراري معتبر اولور.

...

بني الباب على اصلين (احد هما ان من ادعى على انسان شيئا ان كان المدعى عليه لو اقر يصح اقراره وينصب خصما في اقامة البيينة بلانكار) (و ان كان تو اقر لا يصح اقراره فانه لا ينصب خصما في اقامة البيينة في الانكار) (ونم يصح اقراره يصح انكاره فيكون خصما في اقامة البيينة عليه) (ومن لا يصح اقراره لا يصح انكاره بخلاف الواصي فانه لا يصح اقراره يصح انكاره) (والثاني ان من ادعى مال على غائب فاراد ان يقيم البيينة على رجل حاضر فان الحاضر ينتصب خصما عنه اذا كان ما ادعى على الحاضر حقا لا يتوصل اليه الا باثبات ذلك على الغائب).

(في اول الثاني والسبعين من شرح ادب القاضي ملخصا انقروي كذا في ما نقل في البهجة)²⁸³

(جس) قد لا يكون الانسان خصما في البينة ولا في اليمين ولو اقر به لايجير لكن لو دفع جاز (ص) كمن ادعى انك اشتريت هذا الفرس من وكيلي فلان فاجر المشتري بالشراء والوكيل غائب لا تقبل بيينة المدعي على انه كان وكيله بالبيع ولا يحلف به (ومنها ان الاب فيما اذا ادعى على ميت مالا او حقا من الحقوق وقدم وصيه الذي ليس بوارث الى الحاكم فليس له ان يحلفه لان اليمين لرجاء النكول والنكول بذل او اقرار وليس للوصي ولاللاب في حق الصغير ذلك ولو كان الوصي وارثا يحلف لانه يملك البديل في حصته (من قضاء الفنية في باب من يشترط حضرته لسماع البينة انقروي) (فالوكيل والوصي والمتولي والبو الصغير يملك الاستحلاف) فله طلب يمين خصمه (ولا يحلف احد منهم) الا اذا ادعى عليه العقد او صح اقراره على الاصل فيستحلف حينئذ كالوكيل بالبيع فان اقراره صحيح على الموكل فكذا نكوله (وفي الخلاصة كل موضع لو اقر لزمه فاذا انكاره يستحلف الا في ثلاث ذكرها والصواب في اربع وتلثين اه (در مختار في الدعوى)²⁸⁴

1635 ماده

دعواي عينده خصم انجق ذي اليدر. مثلا برر كيمسه دكر كمسنه نك آتني غصبايله آخر بر شخصه بيع وتسليم ايديده اول كيمسه آتني استرداد ايتمك ايستدكده انجق ذي اليدندن دعوى ايدر. اما او آتك قيمتيني تضمين ايتديرمك ايستدكده غاصبدن دعوى ايدر.

...

الدعوى على غير ذي اليد لاتسمع الا في دعوى الغصب في المنقول واما في الدور والعقار فلا فرق كما في اليتمية (اشباه في القضاء)²⁸⁵ باع دار غيره وسلمها فادعى المالك على بايع الدار ان ادعى الدار لا يصح لانه ليس في يده فاشبه دعوى المغصوب على الغاصب حين كون العين في يد غاصب الغاصب وان اراد ضمانه فعلى الخلاف المعروف اذا العقار هل يضمن بالبيع والتسليم ام لا فمن قال بالضمنان تصح الدعوى ومن نفاه لم يصح الدعوى وقد مر ذكره وان اراد اجازة واخذ الثمن له ذلك بالشرائط المذكورة في اجازة بيع الفضولي

²⁸³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetu'l-fetâvâ*, İstanbul tarihsiz, 1266, s. 354.

²⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, V, s. 552.

²⁸⁵ İbnü Nüceym, *age*, s. 203.

برهن رجل على الغاصب ان الفرس الذي في يده بالغصب له وحكم عليه ثم جاء المغصوب منه وبرهن على الغاصب ان الفرس ملكه لا تقبل لان دعوى الملك المطلق لا تصح الا على ذي يد (ولو ادعى انه غصبه منه يصح الدعوى في حق الضمان الا يرى ان دعوى الضمان على الغاصب صحيحة وان كان العين في يد غاصب الغاصب

(في انواع الدعوى في الخامس عشر من دعوى بزازية)²⁸⁶

1636 ماده

بر كيمسه مال مشتراه مستحق جقوبده أنى دعوى ايدكه نظر اولنور. اكر مشتري اول مالي قبض ايتمش ايسه حين دعوى وشهادته خصم يالانكز مشتريدر. بايعك حضوري شرط دكلدر. و اكر مشتري اول مالي هنوز بايعدن قبض ايتمامش ايسه مشتري مالك وباع ذي اليد اولمق حسبله حين دعوى وشهادته ايكيسنك دخي حضوري لازمدر.

...

وفي المبيع قبل قبضه لا تسمع بينة المستحق مالم يحضر البايع والمشتري اذ الملك للمشتري واليد للبايع فتطلبهما البينة فصار كدعوى الرهن وبعد قبضه يشترط حضرة المشتري فقط والاخذ بالشفعة نظير الاستحقاق

(فصولين كذا فيما نقل في البهجة)²⁸⁷

1637 ماده

وديعه يي وديعدن ومستعاري مستعيردن ومأجوري مستأجر دن ومرهوني مرتهندن دعوى وقتنده وديع ايله مودعك ومستعير ايله معيرك ومستأجر ايله موجرك ومرتهن ايله راهنك برلكده حاضر بولنملري شرطدر.

فقط وديعه ويا مستعار ويا مأجور مرهون غصب اولنسه يالكز مودع وميتعير ومستأجر ومرتهن انلري غاصبدين دعوى ايله بيلور مالكن حضوري لازم كلمز و بونلر حاضر اولمدقجه يالكز مالك انلري دعوى ايله مز.

...

²⁸⁶ el-Kerderî, , V, s. 427.

²⁸⁷ Yenişehirli, *age*, s. 355.

يشترط حضرة الراهن والمرتهن في دعوى عين رهن والعارية والاجارة كالرهن (هنديّة و خلاصة)²⁸⁸

واختلف المشايخ في اشترط حضرة المستعير مع المعير في دعوى المستعار وحضرة المودع مع المودع في دعوى الوديعة وكذا في اشترط حضرة المزارع مع رب الارض في دعوى الارض (في الخامس عشر من دعوى البزازية في نوع فيمن يشترط حضرته)²⁸⁹

(انقروي) غصب دارا من يد مستأجر فدعوى المالك على الغاصب لم يجز بلا حضرة المستأجر اذا اليد له ودعوى المستأجر على الغاصب بلا حضرة المالك تسمع اذ ملك المنفعة له بعقد الاجارة فله الخصومة بلا حضرة المالك (في الثالث من الفصولين وكذا في خامس عشر من دعوى البزازية في نوع فيمن يشترط حضرته)

(انقروي فيمن يكون خصما ومن لا يكون كذا في البهجة)

1638 ماده

وضيع مشتريه خصم اولماز. شويله كه بر كمسنه ذكر كمسنه نك ينده اولان خانه ايجون بن بو خانيي فلان شخصدن شو قدر غروشه صاتون الدم آني بكا تسليم ايت ديو دعوى ايتدكده اول كمسنه بو خانه يي بكا اول شخص ايداع وتسليم ايتدي ديسه مدعينك خصومتي مندفع اولور. اول شخصك ايداعني اثباته حاجت يوقدر.

فقط مدعي دخي في الواقع اول شخص بو خانهيي سكا ايداع ايتمشدي لكن صكره بكا صاتدي وسندن قبض وتسلمه بني توكيل ايتدي ديو بده اول شخصك بيع وتوكليني اثبات ايدرسه اول خانه يي وديعدن اخذ ايدر.

...

(وان قال المشتري اشتريته من فلان) الغائب (وقال ذواليد او دعنيه فلان ذلك) اي بنفسه فلو بوكيله تندفع الخصومة بلا بينة دفعت الخصومة وان لم يبرهن لتوافقهما ان اصل الملك للغائب الا اذا قال اشتريته ووكليتي بقبضه وبرهن ولو صدقه في الشراء لم يؤمر بالتسليم لئلا يكون قضاء على الغائب باقراره وهي عجيبة ثم اقتصار الدرر وغيرها على دعوى الشراء قيد اتفاقي

²⁸⁸ Alemgirriyye, age, IV, s. 36.

²⁸⁹ el-Kerderfi, age, V, s. 408.

(در المختار في دفع الدعوى)²⁹⁰

وفي الذخيرة الموضوع والغاصب اذا كانا مقرين بالملك للمالك لا يكونان خصما لمدعي الشراء من المالك الا اذا ادعي امر المالك بالقبض منها بخلاف دعوى الوراثة من المودع المغصوب منه على مامر وعرف في الهداية وغيرها (في نوع فيمن يشترط حضرته في خامس عشر من دعوى البزازية (انقروي)²⁹¹)

1639 ماده

وديع مودعك دائننه خصم اولماز. بناء عليه دائن مودعه اولان الاجغني وديعك مواجهه سنده اثبات ايدوبده آنده كه وديعه استقاي دين ايده مز. فقط 799 ماده ده بيان اولنديغي اوزره غائين اوزرينه نفقه سي واجب اولان كشي نفقه سني غائبك امانت اقجه سندن المق اوزره وديعدن دعوى ايدهبلور.

...

دعوى الدين على المودع لا يصح بخلاف الورثة عليه في السبع عشر من دعوى المحيط انقروي) رجل غاب فادعت امرأته ان في يد ابيه وديعة وطالبته بالنفقة فهذا على وجهين (اما ان كان الاب منكرا او مقرا فان كان منكرا فلا خصومة بينهما اصلا وان كان مقرا فهذا اعلى قسمين اما اذا كانت الوديعة غير الدراهم والدنانير وما لا يصلح نفقة الأزواج او لاففي القسم الاول لاختصومة بينهما وفي القسم الثاني لها ان يخاصم لكن ترفع الامر الى الحاكم حتي يأمره الحاكم بالدفع اليها لانه من جنس حقها وليس للاب ان يدفع اليها بغير امر الحاكم

(في باب الوديعة بعلامة البأ من وقعات الحسامية نقله الكفوي فيمن يضمن المودع)

1640 ماده

داعنه مديونتك مديوني خصم اولماز. بناء عليه بر كيمسه متوفاده اولان اله جغني متوفانك مديوني مواجهه سنده اثبات ايدوبده اندن استيفا ايده مز.

...

²⁹⁰ Haskefi, *age*, V, s. 543-544.

²⁹¹ *age*, V, s. 407.

يرهن على مديون مديونه لايقبل ولايملك اخذ الدين منه لكن اذا ثبت الدين في التركة وافر الرجل عند الحاكم ان عليه لهذا الميت كذا يأمره الحاكم بدفع ماعليه الى دائن الميت (في الرابع من دعوى البزازية)

1641 ماده

بايعه مشتريتك مشتريسي خصم اولماز. مثلا بر كيمسه بر مالي ديكر كمسنه به بيع و او دخي آني قبض ايله آخر شخصه بيع وتسليم ايندكدن صكره مشتري اول اول مالي ثمنني ادا ايتمكسزين قبض ايتمشدي أنك ثمنني وير وياخود ثمننك استفاسنه قدر حبس ايتمك اوزره آني باكا وير ديو بايعك مشتري ثنيدن دعواسي استماع اولنماز.

...

رجل اشترى ناقة من آخر بالف درهم فلم ينقد الثمن اي ثمنها وقبضها بغير اذن البايع باعها من رجل آخر بمائة دينار وتقباضا وغاب المشتري الاول وحضر بايعه واراد استردادها من يدي المشتري الثاني فان اقر المشتري ان الامر كما وصف البايع الاول او قال لا ادري احق ما قاله البايع الاول او باطل فلا خصومة بينهما حتى يحضر المشتري الاول (هندي فيمن يصلح خصما ومن لا يصلح)²⁹²

1642 ماده

متوفانك لهنه و عليهنه اولان دعواده يالكز ورثه دن بريسي خصم اوله بيلور. فقط تركدن بر عيني دعواده اول عين ورثه دن كميك يندنه ايسه خصم اودر. نواليد اولميان وارث خصم اوله ماز. (مثلا متوفانك بر كمسنه ده اولان اله جغني ورثه دن يالكز بري دعوى ايده بيلور وبعد الثبوت اول اله جغك مجموعي جمله ورثه ايجون حكم اولنولر.) فقط مدعي اولان وارث اندن يالكز كندي حصه سني قبض ايدر. سائر ورثتك حصه سني قبض ايدمه مز.

(كذلك بر كمسه تركه دن دين دعوى ايده جك اولدقده ورثه دن يالكز بريسنك حضورنده دعوى ايده بيلور. كرك اول وارث يندنه تركه دن مال بوتنسون وكرك بولنماسون وبويله يالكز بر وارثك حضورنده دعواي دين ايدويده اول وارث دخي ديني اقرار ايتديكي تقديرده ديندن أنك حصه سينه نه قدر ايصابت ايدرسه يالكز اول مقداري ويرمك اوزره امر اولنور و أنك اقراري سائر ورثه به سرايت ايتمز. واكر اقرار ايتميويده مدعي يالكز اول وارثك حضورنده دعواسني اثبات ايدرسه جمله ورثه عليهنه حكم اولنور.

ومدعي اولوجهله محكوم به اولان ديني تركه دن اله جق اولدقده سائر ورثه مدعي به اول ديني تكرار بزم حضور مزده اثبات ايت ديه مز لر. فقط مدعينك دعواسني دفعه صلاحيتلري واردر. اما قبل القسمة متوفانك

²⁹² Alemgiriyye, age, IV, s. 37.

تركهسندن الولان فقط ورثه دن برينك يدنده بولنان بر آتي بر كيمسه بنم مالم اولوب متوفايه ايداع ايتمشدم ديو دعوى ايده جك اولدقده خصم انجاق ذي اليد اولان وارثدر.

ذكر ورثه دن دعوى ايتسه استماع اولنماز. وذواليددن دعوى ايدوبده أنك اقراريله حكم اولنور ايسه سائر ورثه يه سرايت ايتمز. أنك اقرار يالكز كندي حصه سي مقدارنجه نافذ اولوب أنك اول آتده اولان حصه سي مدعينك اولمق اوزره حكم اولنور. واکر ذواليد اولان وارث انکار ايدوبده مدعي دعواسني اثبات ايدرسه مجموع ورثه عليهنه حكم اولنر. (78) ماده يه باق.

...

لان البينة حجة متعدية والاقرار حجة قاصرة (مجامع من قاعدة الاصول) احد الورثة يصلح خصما عن المورث فيما له وعليه (في الفصل الثامن والعشرين من الفصولين)

والحاصل ان احد الورثة ينتصب خصما عن المية في عين هو في يد ذلك الوارث لا في عين هو ليس في يده حتى ان من ادعي عينا من التركة واحضر وارثا ليس ذلك العين في يده لا يسمع دعواه عليه (عمادية في الرابع) (نقله كفوي)

احد الورثة يصلح عن المورث فيما له وعليه ويظهر ذلك في حق الكل الا ان له قبض حصته فقط اذا ثبت حق الكل وانما يثبت لو ادعاه وقضى به اما تو ادعى حصته فقط وقضى بها فلا يثبت حق الباقيين (فصولين في الثامن والعشرين)

لو ادعى دينا على الميت بحضرة ادهم يثبت في حق الكل (جامع الفصولين في فصل الرابع) وفي دعوى الدين احد الورثة ينتصب خصما من الميت وان لم يكن في يده شيء من التركة (كذا ذكره في المحيط من العمادى في الرابع)²⁹³

(فلو لم يقم البينة وافر الوارث او نكل ففي ظاهر الرواية يأخذ كل الدين من حصة المقر لانه مقر بان الدين مقدم على ارثه قال (ث) هو القياس ولكن المختار عندي يلزم بالحصة وهو قول الشعبي والحسن البصري ومالك وابن ابي ليلى وسفيان الثوري وغيرهم ممن تابعهم وهذا القول اعدل وابعد عن العهدة (جامع الفصولين في تاسع والعشرين)

²⁹³ Burhânüddin el-Buhârî el-Merġinânî, *age*, VIII, s. 283.

ادعى على ميت حقا او شيئا مما كان بيده فاقر الوارث لزمه في حصته حتى يستغرقها اذ اقر على نفسه فيصح فبقية الورثة على حقوقهم اذ لم يصح اقراره عليهم (كذا ذكره (حش) في (بق) (وكذا في التاسع والعشرين من الفصولين) نقله كفوي)

(ذكر الحصاف) ادعى على ميت حقا فخصمه الورثة او الوصي والحكم احد الورثة حكم على الكل وان لم يكن في يده شيء من التركة (بزاوية في دعوى الدين) ولو اثبت علمن يصح اثباته عليه كوصي او وارث ثبت له حق الاستيفاء منهما (فصولين في الفصل الثامن) (كذا في الفيضية)²⁹⁴

لو قضى على احد الورثة بدين يكون قضاء على الكل وان لم يكن في يد ذلك الوارث شيء من التركة بخلاف العين فانه انما يكون حينئذ قضاء على الكل لو كان المدعى في يد الوارث الحاضر ولو كان البعض في يده ينفذ بقدره (خلاصة)

ادعى على ميت دينا وادعى على ورثة ليس في ايديهم شيء تقبل البينة ويحلف على العلم وكذا تو تم يكن للميت مال متروك واقر المدعى يحلف الورثة (تاتارخانية في السابع عشر من الدعوى انقروي في المحل المزبور) (هحد الورثة اقر بالدين) الذي به على مورثه وجدده الباكون (يلزمه) الدين (كله) يعني ان وفي ماورثه به برهان وشرح مجمع (وقيل حصته) واختاره ابو الليث دفعا للضرر ولو شهد هذا المقر مع آخر ان الدين كان على الميت قبلت و بهذا علم انه لا يحل الدين في نصيبه بمجرد اقراره بل بقضاء القاضى عليه باقراره فليحفظ هذه الزيادة (در) (در مختار في الاقرار)²⁹⁵

1643 ماده

ارثدن غيري بر سبب ملك ايله بر قج كمسنه بيننده مشترك اولان بر عيني دعواده شركادن بري ديكرك حصه سنده مدعي به خصم اوله مز.

مثلا سرا طريقيله بر قج كيمسه بيننده مشترك بر خانه يي بر كيمسه شركادن يالكز بري حضورنده ملكمدور ديو دعوى واثبات ايدويده حكم اولنسه حكم انجق حاضر اولان شريكك حصه سنه مقصور اولوب سائرينه سرايت اينمز.

...

²⁹⁴ Feyzullah Efendi, *age*, s. 364

²⁹⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 603.

لا ينتصب احد خصما عن احد قصدا بغير وكالة ونيابة وولاية (اشباه في الشهادة والدعوى والقضاء)²⁹⁶

واعلم انه يشترط فيما اذا كان المدعي عينا ان يكون في يد احدهما (لما في جامع الفصولين من الفصل الرابع) ادعي عليهما ان الدار التي بيد كما ملكي فبرهن على احدهما فلو كانت الدار بيد احدهما بارث يكون الحكم عليه حكما علو الغائب اذ احد الورثة ينتصب خصما عن البقية ولو لم يكن كل الدار بيده لايكون هذا قضاء على الغائب بل يكون قضاء بما في يد الحاضر على الحاضر (ولو كان بيدهما او بيد احدهما شراء لايكون الحكم على احدهما الحكم على الآخر (حموي حاشية الاشباه في القضاء والشهادة)²⁹⁷

1644 ماده

طريق عام كبي مناعي عمومه عائد اولان يرلرك دعواسنده عامه دن يالكز بريسي مدعي اولوب انك دعواسى استماع ايله مدعاعليه اوزرينه حكم اولنه بيلور.

...

اراد الرجل احداث شئ في طريق العامة ولايحضر العامة فالصحيح من مذهب ابي حنيفة ان لكن واحد من احاد المسلمين حق المنع وحق الطرح (وعند محمد له حق الخصومة في المنع دون حق الرفع (وقال ابو يوسف ليس له حق المنع ولاحق الرفع (واما اذا كان يضر المسلمين فلكل واحد من المسلمين حق المنع والرفع اجماعا (نقله الكفوي في كتاب الحيطان في نوع في الطريق)

1645 ماده

اهاليلري قوم غير محصور اولان اكي قريه بيننده نهر ومرعى كبي مناعي مشترك الولان شيلر دعواسنده طرفيندن بعضيلرينك حضوري كفيدر. اما اهاليلري قوم محصور اولديغي صورتده بعضيلرينك حضوري كافي اولميوب جمله سينك ياخود طرفلريندن وكيللرينك حضوري لازمدر.

...

نهر عظيم لاهل قري لايحصون ادعى قوم سواهم ان هذا النهر لقري معلومة لايحصى اهلها واقام البينة على ما ادعى والمدعى عليهم لايحصون قعيهم الصغير والكبير وانما حضر واحد منهم (قال محمد اذا كان النهر بهذا

²⁹⁶ İbnü Nüceym, *age*, s. 240.

²⁹⁷ Hamevî, *age*, II, s. 353.

الصفة يجوز القضاء بدعوى واحد من المدعين على واحد من المدعى عليهم ويخرج من النهر من ان يكون نهرا لجماعة المسلمين ويصير لاهل تلك القرى خاصة بمنزلة طريق نافذ من طرق المسلمين اقام قوم البينة على انه لهم دون غيرهم فانه يقضى بتلك البينة كذلك انهر لقوم لا يحصون وان كان النهر لقوم يحصون معروفين لم يقض عليهم عند حضرة ادهم وانما يقضى على من حضر منهم خاصة (قاضيخان في فصل في الانهار من كتاب الشرب) (انقروي في الدعوى فيمن يكون خصما ومن لا يكون)

1646 ماده

يوز نفر دن زياده اولان قريه اهالي سي قوم غير محصور عداونور.

...

قال في التنوير في بحث كرى الانهار وكرى المملوك على اهلها وهم عام وخاص والفاصل بينهما ان ما تستحق به الشفعة خاص ومالا فعام (واختلف في تحديد ذلك (فقيل الخاص لعشرة او عليه قرية واحدة) (وقيل لما دون اربعين (وقيل مائة) (وقيل الف وغير ذلك عام والاصح تفويضه لرأي المجتهد اي قول شاء كفاية (عن الخانية ملخصا) وقد مناه في الشفعة قال الاتقاني ولكن احسن ما قيل فيه ان كان لدون مائة فالشركة خاصة والا فعامه لاشفعة فيما للكل وانما للجار انتهى (من رد المختار)²⁹⁸ لعل هذا قريب لان يكون نقلا لهذه المادة (1646)

فصل رابع

(تناقض بيانده در)

1647 ماده

تناقض ملكيت دعواسنه مانع اولور. (مثلا بر كيمسه بر مالي اشترا ايدوبده يعني صلتون الماق استسوبده بعده اول مال قبل الاشترا كندوسنك ملكي ايدوكني دعوى ايتسه مسموع اولماز. (وكذا فلان كيمسه ده هيچ بر حقم يوقدر ديدكن صكره اول كيمسه دن بر شئ دعوى ايتسه مسموع اولماز. (كذلك بر كيمسه ديكر كيمسه دن فلان آدمه ويرمك اوزره سكه شو قدر غروش ويرمشيدم سن اكا ويرميوب يدكده قالمغله كتور اول مبلغي وير ديو دعوى ايندكده مدعا عليه انكير اينتمكله مدعي اقامهء بينه ايندكن صكره مدعا عليه دونوبده كرجك اول آدمه ويرمك اوزره بكا او قدر غروش ويرؤمشيدك لكن بن اول مبلغي اكا تسليم ايلدم ديو دفع دعوى ايدجك اولسه مسموع اولماز.

²⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, s. 441.

وكذلك بر كيمسه ديكرك يندده اولان دكاني ملكمدر ديو دعوى ايتدكده ذي اليد كرجك او دكان سنك ملكيك ايدي لكن فلان تاريخه سن أني باكا بيع ايتمشدك ديو دعوى ومدعي اصلا بينمزه بيع وشراء جريان ايتمدي ديو كليا انكار ايتمكله ذي اليد دعواسني اثبات ايتدكدن صكره مدعي دونوب في الحقيقة اول دكاني اول تاريخه سكا بيع ايتمشديدم لكن بو بيع وفاء ياخود شو مقوله شرط مفسد ايله عقد اولمشيدي ديو دعوى ايلسه استماع اولنماز.

...

الاستشراء ولاستيهاوب ولاستيدياع ولاستيجار يمنع دعوى الملك للطالب (غرر)²⁹⁹

قال المدعي لادعوى لي قبل زيد ولاخصومة لي قبل زيد يبطل دعواه الا في امر حادث بعده (فصولين) (كذا في البهجة فيما يسمع ومالا)³⁰⁰

انكر الوديعه فبرهن المدعي بعلى ايداعه فادعى خصمه الهلاك او الرد لو قال في انكره ليس لك على شئ يسمع ولو ادعى هذا الدفع لامكان التوفيق ولو قال لم تودع اصلا لايسمع لعدم امكان التوفيق (في العاشر من فصولين) الوديعه فانكر فاقامة المدعي بينة على الايداع ثم ادعى المودع الهلاك او الرد (ان قال في الجواب ولانكار ليس لك على شئ يسمع هذا الدفع لامكان التوفيق ولو قال ما او دعنتي اصلا لايسمع لعدم الامكان (في السابع من الامادية الكوفي)

ادعى الشراء فقال المدعى عليه لم يكن بيننا بيع فلما اقام المدعي البينة على ما ادعى وقضى القاضي له بالبيع ثم وجد بها اصبعاً زائدة وفي ظاهر الرواية لاتقبل البينة على البراءة من العيب لان البراءة عن العيب يكون اقراراً بالبيع (خاتمة فيما يبطل الدعوى)

قوله ومن ادعى مالا على آخر فقال الآخر ما كان لك على شئ قط فبرهن المدعي على الف وهو برهن على القضاء او الابراء قبل لا مكان التوفيق لان غير الحق قد يقضى ويبرأ منه (بحر رائق في مسائل شتى كذا في ما نقل في البهجة)³⁰¹

²⁹⁹ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 191.

³⁰⁰ Yenişehirli, *age*, s. 349.

³⁰¹ *age*, s. 364.

لو ادعى رجل على رجل انه باع منه هذه الجارية بالف درهم وقال ذواليد لم ابعها منه قط فلما اقام المدعي البينة على الشراء وقضى له بذلك ووجد بها اصبعاً زائدة واراد ان يردها على المقضى عليه فقال المقضى عليه انه برئ من كل عيب بها لا تقبل بينة (كذا في فصل العمادية هندية في التناقض)³⁰²

1648 ماده

بر كيمسه بر مالي ديكر كمسنه نك اولديغني اقرار ايتدكنن صكره بنمدر ديو دعوى ايتسه صحيح اومديغني كبي آخرك طرفندن بالوكال يا بالوصايه دعوى ايتسي دخي صحيح اولماز.

...

التناقض كما يمنع صحة الدعوى لئفيه يمنع صحة الدعوى لغيره فمن اقر بعين لغيره فكما لايملك ان يدعيه لنفسه لايملك ان يدعيه بوصاية وهذا اذا وجد منه ما يكون اقرارا بالملك له (هندية في التناقض)³⁰³

1649 ماده

ب ركيمسه ديكر كمسنه بي جميع دعوانن ابرا ايتدكنن صكره كندوسي ايجون اندن بر مال دعوى ايتسه صحيح اولماز. اما بشقه سي ايجون بالوكالة يلخود بالوصايه دعوى ايده بيلور.

...

لايسمع الدعوى بعد البراء العام (اشباه)³⁰⁴

اما اذا البراءه عن جميع دعاوى ثم ادعى ملا بجهة الوكالة من رجل او وصاية منه فتسمع (كذا في خزانة المفتين هندية في التناقض)

1650 ماده

³⁰² Alemgiriyye, *age*, IV, s. 65.

³⁰³ *age*, IV, s. 63.

³⁰⁴ İbnü Nüceym, *age*, s. 188.

بر كيمسه بر مالي آخر كمسنه ايجون دعوى ايتدكدن صكره كندوسي ايجن دعوى ايتسه صحيح اولماز. اما كندوسي ايجون دعوى ايتدكدن صكره بالوكالة آخر كمسنه ايجون دعوى ايده بيلور. زيرا دعوى وكيلي بعضا ملكي نفسه مضاف قيلار. اما بر كمسنه عند الخصومة كندو ملكني بشقه سنه مضاف قيلماز.

...

(ذ) ادعى نيابة ثم لنفسه لا يسمع الا ان يوفق بان قال كان له ثم اشر يته منه وبرهن على ذلك فحينئذ يقبل ادعاه لنفسه يعني ادعى لنفسه ثم لغيره بوكالة يسمع اذا لا منافاة بين الدعوى اذ وكيل الخصومة قد يضيف الملك الى نفسه على معنى انه له حق المطالبة (في اول العاشر من فصولين انقروي في التناقض)³⁰⁵

1651 ماده

حق واحد ايكي كشيدين آيرو آيرو استيفا اولنه مديغي كبي جهت واحده دن طولايي حق واحد اكي كشيدين ادعا دخي اولنه ماز.

...

ادعى زيد انه دفعه مالا ليدفعه وخلفه ثم ادعاه على خالد وزعم ان دعواه على زيد كان طنا لا يقبل لان الحق الوا حد كما لا يستو في من اثنين لايجاصم مع اثنين بوجه واحد (بزازية في الدعوى من الفصل الاول كذا في القنبة في باب ما يبطل دعوى المدعى نقله الكفوي نقل في البهجة)³⁰⁶

1652 ماده

نصل كي متكلم واحدك دعواسنده تناقض بولنورسه وكل وموكل ووارث ومورث كبي متكلم واحد حكنده اولان ايكي كمسنه نك كلامرنده دخي تناقض تحقق ايدر.

شيله كي بر خصوص حقنده موكلدن سبق ايدن دعوايي منافي وكيلي بر دعوى درميان ايتسه صحيح اولماز.

...

³⁰⁵ Mahmud b. İsmâil Bedreddin İbn Kâdî Simâvne, *Câmiu'l-Füsûleyn*, Matbaattü'l-Ezheriyye, Kahire 1300, I, s. 124.

³⁰⁶ el-Kerderî, *age*, V, s. 332.

اعلم ان التناقض كما يكون من متكلم واحد يكون من متكلمين كمتكلم واحد حكما كوارث وموروث ووكيل وموكل والاول من البزازية ولم ار الآن الثانية صريحا وهي ظاهرة من الاول (كذا في مساءل شتى من قضاء البحر³⁰⁷

(اقول ذكر في الخلاصة والبزازية في نوع في المساومة من كتاب الدعوى مسئلة تدل على الثانية وهي لو برهن على مساومة وكيله في مجلس القضاء خرج وكيل وموكله من الخصومة (من فتوى الانقروي في الثاني عشر في التناقض)

1653 ماده

خصمك تصديقيه تناقض مرتفع اولور. مثلا بر كيمسه جهت قرضدن اوله رق ديكر كمنسه دن شو قدر غروش اله جق دعوى ايندكدن صكره مبلغ مزبورك جهت كفالندن اولديغني دعوى ايدوبده مدعى عليه دخي بوني تصديق ايلسه تناقض مرتفع اولور.

...

1654 ماده

حاكمك تكذبيبه دخي تناقض مرتفع اولور. مثلا بر كيمسه ديكر كمنسه نك يدنده اولان مالي بنمدور ديو دعوى ايدوب مدعى عليه دخي اول مال فلانك ايدي بن اندن صاتون الدم ديو انكار ايتمكله مدعى اقامه بينه ايدوب ده حكم اولنسه محكوم عليه اول مالك ثمنيله بايعه رجوع ايدر. واكرجي ابتداء اول مال بايعك ايدوكني اقرار ايتمسيله صكره كه رجوعي بينده تناقض وار ايسه ده حاكمك حكميله بو اقراري تكذيب اولنديغندن تناقض مرتفعدر.

...

والتناقض يرتفع بتصديق الخصم وتكذيب الحاكم ايضا كمن ادعى انه كفل له عن مديونه بالف فانكر الكفالة برهن الداين انه كفل عن مديونه وحكم به الحكم واخذ المكفول له منه المال ثم ان الكفيل ادعى على المديون انه كفل عنه بامرہ وبرهن على ذلك يقبل عندنا ويرجع على المديون بما كفل لانه صار مكذبا شرعا بالقضاء (وكذا لو استحق المشتري من المشتري بالحكم يرجع على البايع بالثمن وان كان كل مشتري مقرا بالملك لبايعه لكنه لما حكم بيرهان المستحق صار مكذبا شرعا باتصال القضاء به (في نوع من التناقض من دعوى البزازية انقروي فيه)³⁰⁸

³⁰⁷ İbni Nüceym, *age*, s. 35.

³⁰⁸ el-Kerderî, *age*, V, s. 323.

1655 ماده

محل خفاده اولوبده مدعينك معذرتي ظاهر اولور ايسه تناقض معفو اولور. مثلا بر كيمسه بر خانهيي استيجار ايتدكن صكره بن صغير ايكن بدرم بو خانه يي بنم ايجون اشترا ايتمش حين استجارده خبرم يوق ايدي ديو موجردن ادعا ويو يولده بر قطعه سند ابراز ايلسه دعواسي مسموع اولور.

كذلك بر كيمسه بر خانه يي استيجار ايتدكن صكره وقتيله اول خانه كندوسينه بدرندن ارسا انتقال ايلمش ايدوكنه واقف اولوبده موجردن ادعا ايلسه دعوسي استماع قلنور.

...

سئل فيما اذا مات زيد عن ورسة بالغين وترك حصة من دار وصدق الورثة ان بقية الدار لفلان ثم ظهر وتبين ان مورثهم المزبور اشترى بقية الدار من ورثة فلان وفلانة في حال صغر المصدقين وانه خفي عليهم ذلك فهل يكون التناقض في محال الخفا عقوا ولايمنع صحة الدعوى (الجواب) نعم اشترى دار الابنه الصغير من نفسه واشهد على ذلك وكبر الابن ولم يعلم بما صنع الاب ثم ان الاب باع تلك الدبر من رجل وسلمها اليه ثم ان الابن استأجر الدار من المشتري ثم علم بما صنع الاب فادعى الدار على المشتري فقال المشتري في الدفع انك متناقض لان الاشتجار اعتراف ان الدار ليست ملكك (هذه المسئلة صارت واقامة الفتوى وقد اختلفوا اجوبة المفتبين في هذا) والصحيح ان هذا الا يصلح دفعا وان ثبت التناقض فيه الا ان هذا تناقض فيما طريقه طريق الخفا والتناقض في مثله لايمنع صحة الدعوى (فتاوى اي عطاالله عن تاتارخانية حامدية عن الدعوى)³⁰⁹

استأجرا درا ثم برهن على الموجر انه ملكي لان ابي شراء لاجلي في صغيري بسمع ولايمنعه هذا التناقض لما فيه من الخفا (الفصولين) (كذا فيما نقل في البهجة)³¹⁰

1656 ماده

تقسيم تركيه ابتدار مقسومك مشترك اولديغني اقراردر. بناء عليه بعد التقسيم مقسومي بنمدر ديو دعوى ايتمك تناقضدر.

³⁰⁹ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû 'd-durriyye*, II, s. 48.

³¹⁰ Yenişehirli, *age*, s. 364.

مثلا تركه نك تقسيمندن صكره ورثه دن بريسي اعيان مقسومه دن بريني بن متوفاده صاتون المشيدم ياخود متوفى
 أني حال صحتنده بكا هييه وتسليم ايتمشدي ديو ادعا ايتسه مسموع اولماز.

فقط بن صغير ايكن متوفى اول مالي بكا ويرميش وقت تقسيمده بيلميردم دير ايسه معذور ودعواسي مسموع
 اولور.

...

ادعو بعد التقسيم عينا من اعيان التركة حيث لايسمع لان حقه متعلق لعين التركة صورة ومعنى فاننظم بالقسمة
 انقطاع حقه عن التركة صورة ومعنى لان القسمة يستدعى عدم اختصاصه به (من البزازية في كتاب القسمة في
 فصل الثالث)³¹¹

ولو ادعى عينا من اعيان التركة انه اشتراه من الميت او وهب الميت له وسلم اليه لايسمع بعد القسمة اذا لاقدام على
 القسمة اقرار منه ان المقسوم مشترك ثم دعواه هكذا تناقض (حاوي القنية في الدعوى وفي المنية اثنان اقتسما
 التركة ثم ادعى احدهما ان اباه كان جعل له هذا الشئ العين من الذي كان داخلا تحت القسمة ان قال انه كان في
 صغرى يقبل وان مطلقا لا (بزازية في الدعوى في نوع في الدار) (نقله كفوي على قيد علي افندي)³¹²

1657 ماده

متناقض كورينان ايكي كلامك توفيقى ممكن اولوبده مدعي دخي توفيق ايدر ايسه تناقض مرتفع اولور.

(مثلا بر خانه ده مستأجر اولديغني اقرار ايتمش ايكن بو خانه بنمدر ديو دعوى ايتسه استماع اولنماز. اما مستأجر
 ايدم صكره صاحبندن صاتون الدم ديو توفيق ايلسه دعواسي استماع اولور.

(وكذلك بر كيمسه جهت قرضدن معلوم المقدار غروش دعوى ايدوبده مدعى عليه دخي بن سندن بر شئ المدم
 وسنكله هيچ بر معامله جاري اولمامشدر ياخود بن سني اصلا طانيمام ديوبده مدعي اقامهء بينه ايتدكدن صكره
 مدعى عليه بن اول مبلغى ايفاء اتميشدم ياخود ين بني اندن ابرا ايتمشيدك ديو ادعا ايلسه تناقض اولمقله دعواسي
 استماع اولنماز.

³¹¹ el-Kerderî, *age*, V, s. 149.

³¹² İbni Nüceym, *age*, VI, s. 156.

اما مدعينك دعواي مشروحهسي اوزرينه مداعليه سكا هيچ بورجم يوقدر ديوبده اقامهء بينه ايتدكن صكره مدعا عليه اوت سكا او قدر بورجم وار ايدي لكن بن انى سكا تأديه ايتمشيدم ياخود سن بني اندن ابرا اتمشيدك ديو دعوى وايتبات ايلسه مدعي يي دفع ايده بيلور.

(وكذلك بر كمسه ديكر كمسنه دن سنده شويله بر وديعهم وار ايدي وير ديو دعوى اتدكده مدعا عليه سن بكا اصلا بر شى ايداع ايتمدك دو انكار ايدوبده مدعي اقامهء بينه ايتدكنصكره مدعا عليه بن آني سكا رد وتسليم ايتمشدم ديو دفع ايدهجك اولورسه بو دفعي مسموع اولميوب وديعه أنك يندنه موجود ايسه مدعي آني عينا الور ومستهلك ايسه قيمتتي تضمين ايتديبر اما مدعينك دعواي مشروحه سي اوزرينه مدعا عليه بنده سنك اويله بر وديعه ك يوقدر ديو انكار ايدوبده مدعي اقامهء بينه ايتدكن صكره مدعى عليه اوت اويله بر وديعه ك وار ايدي لكن بن انى سكا رد وتسليم ايتمشدم ديو ادعا ايتسه دعواسي مسموع اولور.

...

رجل اقر انه اكار في ملك ثم ادعى ذلك الملك لنفسه لاتسمع الا اذا وقف وقال كنت اكلر ثم اشريته (خلاصة في السابع عشر في الثالث من الدعوى) (اقر انه اكار في هذا الارض ثم ادعى الملك لاتسمع الا اذا وقف و يقول كدوبدودم ثم اشريته اما دعوى الملك المطلق فلاتسمع منه (في العاشر من الفصولين) ادعى على رجل الف درهم فقال لم يكون لك على شىئ قط ثم اقام المدعى بينة واقام المدعى عليه البينة انه قد قضى تقابل منه (ولو قال لم يكن بيني وبينك معاملة في شىئ لاتقبل بينته على القضاء (وقال ابو يوسف رحمه الله ان قال لم يجز بيني وبينك معاملة ولكن اخبرني شهودي هؤلاء انه ادعي على حقا ثم قال اشهدوا اني قد ابرأته ولم يجز بيني وبينه معاملة قبل ذلك منه (كذا في المحيط)³¹³ ولو قال المدعى عليه اولم يكن له على شىئ قط ولاعر فه فلما اقام المدعي البينة على المال اقام هو البينة على القضاء لاتقبل بينته في ظاهر الرواية (كذا في فتاوى قاضيخان) (هندية في الباب الثامن فيما يقع به التناقض في الدعوى وما لايقع)³¹⁴

رجل ادعى على رجل الف درهم وديعة فانكر فلما اقام المدعى البينة على الايداع ادعى المدعى عليه الهلاك لايلخو (اما ان قال في الجواب والانكار ليس لك على شىئ او قال ما او دعنتي اصلا) فان قال ليس لك على شىئ يسمع الدفع والتوفيق ممكن بان ليس لك على شىئ لانه هلك اورددته عليك (اما لو قال قال ما او دعنتي اصلا لايسمع هذا الدفع لعدم امكان التوفيق لان رد الوديعة وهلاكها استدعى وجودها (انكر الوديعة فان جدد الايداع اصلا ثم اقام البينة لايقبل وان انكر الوديعة تقبل (في الخامس عشر من دعوى البزازية في نوع في الدين) (انقروي في التناقض)

³¹³ Burhânüddin el-Buhârî el-Merġinânî, age, VIII, s. 510.

³¹⁴ Alemgiriyye, age, IV, s. 65.

1658 ماده

بر کیمسه بر عقدك باتا وصحیحا کندوسندن صادر اولدیغنی اقرار ایدرك بو اقراری سنده ربط اولندقدن صکری دونوبده اول عقدك وفاء ویاخود فاسدا منعقد اولدغنی ادعا ایتسه دعواسی مسموع اولماز 100 مادیه باق

مثلا بر کیمسه ملك منزلنی بر کمسنیه ثمن معلوم مقابلنده بیع و تسلیم ایتدکن صکره حضور حاکمه واروب بن شو حدود ایله محدود اولان منزلی شو قدر غروش مقابلنده فلان کمسنه یه بیع بلت صحیح ایله صاتم دیو اقرار ایدوبده بو اقراری سنده ربط اولندقدن صکره دنوبده بیع مزبوری وفا طریقله یاخود شو مقوله شرط مفسد ایله عقد اولمشیدی دیو ادعا ایلسه دعواسی مسموع اولماز.

کذک بر کیمسه دیگر کمسنه ایله اولان دعواسندن صلح اوله=رق حضور حاکمه واروبده اول صلحك صحیحا عقد اولندیغنی اقرار ایده رك بو اقراری سنده ربط اولندقدن صکری دونوبده صلح مزبوری شو مقوله شرط مفسد ایله اولمشیدی دیو ادعا ایلسه دعواسی مسموع اولماز.

...

ولایجوز الاقرار بالتلجءة (بدایع نقله فی نتیجة)³¹⁵

ادعی علی آخر کرما انه اشتراه بیعا باتا ثم ادعی علی ذلك المدعی علیه ذلك الكرم بالوفاء عند ذلك القاضي هل تسمع دعواه الثانية ينبغي ان لاتسمع لانه لايمكن التوفيق (من آخر التاسع عشر من العمادية وكذا في آخر الرابع من البزازية) (انقروي)

ومنها عدم التناقض في الدعوى وهو ان لايسبق ما يناقض دعواه لاستحالة وجود الشيء مع ما يناقضه وينافيه (من دعوى البدایع فی الشرائط المصححة) (نقله فی الفیضیة فیتمت یسمع وما لا یسمع)³¹⁶

1659 ماده

بر کیمسه بر مالی ملکدر دیو دیگر کمسنه حضورنده آخره بیع ویسلیم ایتدکده اول کمسنه کوروبده بلا عذر سکوت ایتمیشیکن صکره دن اول مال بنمدر یاخود انده حصه م وارد دیو دعوی ایتسه بظر اولنور اکر اول

³¹⁵ Alâüddin Ebubekr b. Mes'üd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beirut 1986, XI, s. 223.

³¹⁶ Feyzullah Efendi, *age*, s. 378.

كمنه بايعك اقايرندن ياخود زوج وزوجه دن بريسي ايسه ايش بو دعواسي مطلقا استلمع اولنماز. واكر اجانبدن ايسه اولوجهله ياللز مجس بيعده بللمسي دعواسنك استماعنه مانع اولميوب انجق مجلس بيعده حاضر اولدقندن بشقه مشتريينك بر مدت اول ملكده ابنيه يابمق ياخود يقمق ياخود اغاج ديكمك كبي تصرف ملاك ايله تصرفني كوروبده بلا عذر سكوت ايندكدن صكره بر وجه بلا بنم ملكمدر ياخود انده حصه م واردر ديو دعوى ايتسه كذلك استماع اولنماز.

...

(باع عقارا وامرأته او ولده و بعض عقاربه حضرا يعلم البيع التقابص بينهما وتصرف المشتري في ذلك زمانا ثم ادعى من كان حاضرا عند البيع ان العقار له ولم يكن للبايع لاتسمع دعوى المدعى لان حضوره عند البيع وترك المنازعة اقرار منه انه ملك البايع (وقيل سكوته في هذه الحالة كالافصاح بلاقرار دلالة قطعا للاطماع الفاسدة لاهل العصر في الاضرار بالناس (في جامع الصغير سكوت المالك فيما اذا باع رجل ملكه وهو حاضر لا يكون رضى بالبيع وهذا في غير الاقارب (من خزانة المفتين) باع ارضا وسلمها الى المشتري وتصرفها مدة زراعا وبناء وجاره ساكت ثم ادعى الآن انها ملكي لايسمع دعواه (قنية في كتاب الدعوى) بخلاف الاجنبي ولو جارا الا اذا تصرف المشتري فيه زراعا وبناء فلايسمع دعواه (تنوير الابصار) (نقله الكفوي فيما يسمع من الدعوى وما لايسمع)³¹⁷

الفرق بين القريب والاجنبي فان الغريب للبايع لايسمع دعواه اذا سكت عند البيع بخلاف الاجنبي فانه لاتسمع دعواه اذا اطلع على تصرف المشتري وسكت فالمانع لدعواه هو السكوت عند الاطلاع على التصرف لا سكوت عند البيع فلاجل الفرق بينهما صور والمسئلة بالبيع اه (تنقيح الحامدي في اول كتاب الدعوى)³¹⁸

باب ثاني

(مرور زمان حقتده در)

1660 ماده

دين و وديعه وملك عقار وميراث عقارات موقوفهده مقاطعه ياخود اجارئين ايله تصرف ومشروطه توليت و غله دعوالري كبي اصل وقفه وعموده عائد اولميان دعوالر اون بش سنه ترك اولندقندن صكره استماع اولنماز.

...

³¹⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 422.

³¹⁸ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû'd-durriyye*, II, s. 6-7.

سئل فيما لو منع السلطان عز نصره قضاته في جميع ولايته لا يسمعون دعوى مضى عليها خمس عشرة سنة من غير مانع شرعي سوى الوقف ومال اليتيم والغائب فاذا ادعى احد بعد هذه المدة ولم يمنعه مانع شرعي وسمع القاضي دعواه وحكم بذلك فهل ليس له سماعها ولا ينفذ حكمه (الجواب) نعم كما افتى بذلك كثيرون من العلماء البخاري (تنقيح الحامدي)³¹⁹

القضاء يقبل التقبيد والتعليق حتى لو امر السلطان بعد م سماع الدعوى بعد خمس عشرة سنة فسمعها لم ينفذ فلا تسمع الآن بعدها الا بامر الا في الوقف والارث ووجود عذر شرعي وبه افتى ابو السعود فليحفظ (در المختار في كتاب القضاء)³²⁰

قوله الا في الوقف والارث ووجود عذر شرعي الح اشتتأ الارث موافق لما عن الحموي ولم في الحامدية عن فتوى احمد افندي المهنداري مفتي دمشق انه كتب على ثلاثة اسئلة انه تسمع دعوى الارث ولا يمنعها طول المدة (ويخالف ما في الخيرية حيث ذكر ان المستثنى ثلاثة مال اليتيم والوقف والغائب ومقتضاه ان الارث غير مستثنى فلا تسمع دعواه بعد هذه المدة (وقد نقل في الحامدية عن المهنداري ايضا انه كتب على سؤال اقر فيمن ترك دعواها الارث بعد بلوغها خمي عشر سنة بلا عذر ان الدعوى لا تسمع الا بامر السلطان (ونقل ايضا مثله فتوى تركية عن الموالي ابو السعود تعريبيها اذا اتركت دعوى الارث بلا عذر شرعي خمس عشر سنة فهل لا تسمع (الجواب لا تسمع الا اذا اعترف الحصم بالحق) ونقل مثله شيخ مشايخنا الاسلام تركماني عن فتوى علي افندي مفتي الروم ونقل مثله ايضا شيخ مشايخنا السائحاني عن فتوى عبد الله افندي مفتي الروم وهذا الذي رأينا عليه عمل من قبلنا فالظا اهرانه ورد امر جديد بعد م سماع دعوى الارث والله سبحانه (رد المختار على در المختار)³²¹

1661 ماده

اصل وقف حقنده متولي ومرتزقه نك دعوالري اوتوز التي سنه به قدر استماع اولنور. اما اوتوز التي سنه مرور ايتدكن صكره استماع اولنماز.

مثلا بر كيمسه اوتوز التي سنه بر عقاره ملكيت اوزره متصرف اولدقن صكره بر وقفك متوليبي اول عقار بنم وقفك مستغلانندندر ديو دعوى ايتسه استماع اولنماز.

...

³¹⁹ *age*, II, s. 8.

³²⁰ Haskefi, *age*, V, s. 419-420.

³²¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 420.

السابع استثنوا الغائب والوقف ولم يبينوا له مدة فتسمع من الغائب وتو بعد خمسين سنة ويؤيده قوله في الخيرية من المقرر ان الترك لايتأتى من الغائب له او عليه لعدم تأتى الجواب منه بالغيبية والعلة خشية التزوير ولايتأتى بالغيبية الدعوى عليه فلا فرق بين غيبة المدعي والمدعى عليه وكذا الظاهر في باق الاعذار اذ لامدة لها لان بقاء العذر وان طال مدته يؤكد عدم التزوير بخلاف الوقف فانه لو طال مدة دعواه بلا عذر ثلاث وثلاثين سنة لاتسمع كما افتي به في الحامدية اخذ اما ذكره البحر في كتاب الدعوى عن ابن العرس عن المبسوط اذا ترك ثلاثا وثلاثين سنة ولم يكن له مانع من الدعوى ثم ادعى لاتسمع دعواه لان ترك الدعوى مع التمكن يدل على عدم الحق ظاهرا (وفي جامع الفتاوى عن فتاوى عتابي قال المتأخرون من اهل الفتوى لاتسمع الدعوى بعد ستة وثلاثين سنة الا ان يكون المدعى غائبا او صيبا او مجنونا وليس لها ولي او المدعى عليه اميرا جابرا ونقل (ط) عن الخلاصة لاتسمع بعد ثلاثين سنة ثم لايفى ان هذا ليس مبنيا على المنع لسلطاني بل هو منع من الفقهاء فلاتسمع الدعوى وان امر السلطان سماعها (رد المختار على الدر المختار)³²²

سئل رجل بيده دار بطريق الشراء متصرف بها من مدة تزيد على ثلاث وثلاثين سنة بلا معارض والآن قام ناظر وقف يدعى جريان حصته منها في الوقف وذا اليد منكر لذلك وهما في بلدة واحدة ولم يمنع من الدعوى مانع شرعي فهل لاتسمع الدعوى المذكورة بعد المدة المذبورة (الجواب نعم) كما تقدم عن البحر و جامع الفتاوى (تنقيح الحامدي في اول الدعوى)³²³

1662 ماده

طريق خاص ومسيل وحق شرب دعوالي اكر ملك عقارده ايسه اون بش سنه مرور ايتكدن صكره استماع اولنماز. واکر عقارات موقوفه ده ايسه متولينك اونلري اوتوز التي سنیه قدر دعوايی صلاحية واردر.

اون سنه مرورندن صكره اراضئ ميريه دعوالي استماع اولنمديغي كيبي 99 اراضئ ميريه ده كي طريق خاص و مسيل وحق شرب دعوالي دخي اون سنه ترك اولندقدن صكره استماع اولنماز.

...

القضاء يجوز تخصيصه وتقييده بالزمان والمكان واستثناء بعض الخصومات كما في الخلاصة وعلى هذا لو امر السلطان بعدم سماع الدعوى بعد عشرة سنة لاتسمع ويجب عليها اتباعه (اشباه في القضاء والشهادة والدعوى)³²⁴

³²² age, V, s. 422.

³²³ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû'd-durriyye*, II, s. 14.

³²⁴ Hamevî, *age*, II, 371.

ولو ترك المدعي دعواه ثلث وثلثين سنة تبطل دعواه لاتسمع بعده حتى لايجوز حكم القاضي بها عند المتقدمين الا بثلاثة اعدار (احدها ان يكون غائبا) والثاني ان يكون صبيبا او مجنونا ولم يبق فيها (والثالث ان يكون المدعى عليه اميرا جابرا) قال بعد المتأخرين رحمهم الله لو تركها ثلاثين سنة لاتسمع بعدها الا باحدى الاعدار الثلاثة المذكورة غير الصباوة وقال بعضهم لو تركها ستة وثلثين سنة لاتسمع بعدها الا باحدى الاعدار المذكورة هكذا ذكرت في الفتاوى (لكن قيل لاختلاف بينهم في الحقيقة لان الرواية في عدم سماعها بمنه بعد تركها ثلث وثلثين سنة في الاراضي الموقوفة والمسئلة وما يحتاج في ابقائه الى الانفاق والمرة والرواية في عدم سماعها منه بعد تركها ستة وثلثين سنة في الاراضي الاملاك (اما في الوقف فلثبوت حق القرار المتصرف فيه فيما فوق الثلث ولهذا لا تجوز اجارته الى ما فوقها خوفا منه واما في الاراضي الاميرية والاملاك ولهذه العلة ايضا) لكن افتى المتأخرون بذلك فيما بعد ثلاثين سنة في كلها لكونها اوسط الرواية وخير الامور واسطها (حاوي الامام) الزاهدي (في فصل فيما يبطل به دعوى من كتاب الدعوى) (نقله الكفوي) (وكذا في البهجة) والفيضية والنتيجة³²⁵

1663 ماده

بو بابده معتبر يعني دعوانك استماعنه مانع اولان مرور زمان انجق بلا عذر واقع اولان مرور زماندر. يوخسه مدعينك وصيسي بولنسون بولنسون صغير يا مجنون يا معتوه اولمسي ياخود مدت سفر اولان آخر ديارده بولنمسي وياخود خصمنك متغلبدن اولمسي كبي اعدار شرعي هدن بريله مرور ايدن زمانه اعتبار اولنماز. بناء عليه مرور زمانك مبداء عذرك زوال واندفاعي تاريخندن اعتبار اولنور.

مثلا بر كيمسه نك حال صغرنده كجن زمانه اعتبار اولنميوب مرور زمان انجق حد بلوغه واصل اولديغي تاريخندن معتبردر. كذلك بر كمسنه نك متغلبه دن بريله دعواسي اولوبده خصمنك تغليبي ممتد اوله رق دعوى ايدنه مديكندن مرور زمان بولنسه اول دعوانن استماعنه مانع اولماز. مرور زمان انجق تغليك زوالي تاريخندن معتبردر.

...

لو ترك دعواه ثلثا وثلثين سنة لاتسمع بعدها الا بثلاثة اعدار (احدها ان يكون غائبا) والثاني ان يكون صبيبا او مجنونا (والثالث ان يكون المدعى عليه اميرا جابرا طالما (حاوي المنية للزاهدي في فصل فيما يبطل به دعوى المدعى) (نقله الكفوي) قال بعض الفضلاء ويجب ان يستثنى من ذلك صغير لاولي له ومسافر ونحوها (حموي نقله فيضية)³²⁶

³²⁵ Yenişehirli, *age*, s. 370-371.

³²⁶ Hamevî, *age*, II, 371.

السادس استثناء مال اليتيم مقيد بما اذا لم يتركها بعد بلوغها هذه المدة وبما اذا لم يكن له ولي كما يأتي (رد المختار على در المختار)³²⁷

1664 ماده

مدت سفر سير معتدل ايله اوج كونلك يعني اونسكيز ساعتلك مسافه در.

...

هي مسيرة ثلاثة ايام وليا ليها (حديقة في كتاب الحج) تقطع من شان تلك المسافة ان تقطع بسير وسط اعتبر سير الابل والرجال وللبحر اعتدال الريح وللجبل ما يليق به في ثلاثة ايام مع الاستراحات معنى قولنا ادنى مدة السفر ثلاثة ايام وليا ليها السير الذي يكون في ثلاثة ايام وليا ليها مع الاستراحات التي تكون في خلال ذلك لان المسافر لايمكنه ان يمشي دائما بل يمشي في بعض الاوقات ويستريح في بعضها ويأكل ويشرب (كذا في المحيط)³²⁸

ويكون الليالي من اوقات الاستراحة تركت في بعض الكتب وذكرت في بعضها (درر غرر في باب المسافر من كتاب الصلاة نقله الكفوي)³²⁹

1665 ماده

بينارينده مدت سفر اولان ايكي بلده سلكنلرندن بريسي بر قاج سنده بركره بلده ده برلشوب يكديكريله محاكمه لري قابل ايكن بربريندن بر شئ دعوى ايتيميه رك بو وجهله مرور زمان بولندقدن صكره مدت مروردن مقدم تاريخ ايله برينك ديكرندن دعواسي استماع اوتتماز.

...

لان تركه مع التمكن دليل على عدم الحق (لسان الحكام نقله الكفوي)³³⁰

1666 ماده

³²⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, s. 421.

³²⁸ Burhânüddin el-Buhârî el-Merġinânî, *age*, II, s. 22.

³²⁹ Molla Hüsrev, *age*, II, s. 132.

³³⁰ İbnü'ş-Şihne, *age*, I, s. 229.

بر كيمسه بر حصوصي حضور حاكمده ديكر كمسنه دن بر قاج سنه ده بر كره دعوى ايدوب انجق فصل دعوى ايدليميه رك بو وجهله اون بش سنه مرور ايتسه دعوانك استماعنه مانع اولماز. اما حضور حاكمده اولميان ادعا ومطالبه مرور زمان دفع ايده مز. بناء عليه بر كيمسه بر خصوصي مجلس حاكمك غيري يرلرده ادعا ومطالبه ايدرك بو وجهله مرور زمان بولنسه مدعينك دعواسي استماع اولنماز.

...

اذا ادعى عند غير القاضي في اثناء المدة لايعتبر دعواه لان شرط الدعوى مجلس القضاء (تنقيح الحامدي)³³¹

الرابع عدم سماعها حيث تحقق تركها هذه المدة فلو ادعى في اثنائها لايمنع بل تسمع دعواه ثانيا ما لم يكن بين الدعوى الاولى والثانية هذه المدة (ورأيت بحظ شيخ مشايخنا التركماني في مجموعة ان شرط الدعوى مجلس القضاء فلا تصح الدعوى في مجلس غيره كالشهادة (تنوير وبحر ودرر) واستفيد منه جواب حادثة الفتوى وهي ان زيدا ترك دعواه على عمرو مدة خمس عشر سنة ولم يدع عند القاضي بل طالبه بحقه مرارا في غير مجلس القاضي فمقتضى ما مر لا تسمع لعدم شرط الدعوى فليكن على ذكر منك فانه تكرر السؤال عنها (وصريح فتوى شيخ الاسلام علي افندي انه اذا ادعى عند القاضي مرارا ولم يفصل القاضي الدعوى ومضت المدة المزبورة تسمع لانه صدق عليه انه لم يتركها عند القاضي (انتهى ما في المجموعة) (وبه افتى الحامدية) (رد المختار على در المختار في القضاء)³³²

1667 ماده

مرور زمان مدعي مدعا بهي ادعايه صلاحيت كلديكي تاريخندن اعتبار اولنور. بناء عليه دين مؤجلي دعواده مرور زمان انجق حلول اجلدن معتبر اولور. زيرا قبل حلول الاجل مدعينك اول ديني دعوى ومطالبه به صلاحيتي يوقدر.

مثلا بر كيمسه ديكر كمسنه دن بوندن اون بش سنه مقدم ثماني اوج سنه مؤجل اولمق اوزره سكا بيع ايلديكم فلان شبيمنندن سنه ده شو قدر اله جغم واردر ديو دعوى ايلسه استماع اولنور. زيرا حلول اجلدن اعتبار انجق اون ايكي سنه كجمش اولور.

³³¹ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû 'd-durriyye*, II, s. 12.

³³² İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, V, s. 421.

كذلك بطنا بعد بطن اولاده مشروطه وقفه دائر بطن ثانيده بولنان اولادك دعوالرنده مرور زمان انحق بطن اولك انقراضي تاريخندن معتبردر. زيرا بطن اول موجود ايكن بطن ثانيك دعوايه صلاحيتي يوقدر.

وكذلك مهر مؤجل دعواسنده مرور زمانك مبداء وقت طلاقن ياخود احد زوجينك وفاتي تاريخندن اعتبار اولنور. زيرا مهر مؤجل يا طلاق ياخود وفات ايله معجل اولور.

...

ولا يجفى ان ترك الدعوى انما يتحقق بعد ثبوت حق طالبيها (فلو مات زوج المرأة او طلقها بعد عشرين سنة مثلا من وقت النكاح فلما طلب مؤخر المهر لان حق طلبه انما يثبت لها بعد الموت او الطلاق لا من وقت النكاح ومثله ما يأتي) فيما لو اخر الدعوى هذه المدة لا عسار المديون ثم ثبت يساره بعدها (وبه يعلم جواب حادثة الفتوى سئلت عنها حين كتابتي لهذا المحل في رجل له كدك دكان وقف مشتمل على منحوز وغيره وضعه من ماله في الدكان باذن ناظر الوقف من نحو اربعين سنة ونصرف هو وورثته من بعده في هذه المدة ثم انكره الناظر الآن وانكر وضعه بالاذن واراد الورثة اثباته واثبات الاذن بوضعه (والذي ظهر لي في الجواب سماع البينة في ذلك لانه حيث كان في يدهم ويد مورثهم هذه المدة بلا معارض لم يكن ذلك تراكا للدعوى (ونظيره مالمو ادعى زيد على عمرو بدار في يده فقال عمرو كنت اشتريتها منك من عشرين سنة وهي في ملكي الى الآن وكذبه زيد في الشراء فتسمع بينة عمرو على الشراء المذكور بعد هذه المدة لان الدعوى توجهت عليه الآن وقبلها كان واضع اليد بلا معارض فلم يكن مطالبا باثبات ملكيتها فلم يكن تاركا للدعوى (ومثله فيما يظهر ان مستأجر دار الوقف يعمرها باذن الناظر ويفق عليها مبلغا من الدراهم بصير دينا له على الوقف ويسمى في زماننا مر صدرا ولايطالب به مادام في الدار فاذا خرج منها فله الدعوى على الناظر بمرصده المذكور وان طالمت مدته حيث جرت العادة بانه لايطالب قبل خروجه ولاسميا اذا كان في كل سنة يقتطع بعضه من اجرة الدار فليتأمل (رد المختار على در المختار)³³³

1668 ماده

مفلس اولان كمسنه دن اله حق دعواسنده مرور زمان انحق افلاسك زوالي تاريخندن معتبردر. مثلا اون بش سنه دنبرو متماديا مفلس اولوب هنوز كسب يسار ايلديكي متحقق اولان بر كيمسه دن ديكر كمسنه او بش سنه مقدم ذمتنده فلان جهندن شو قدر غروش اله جغم وار ايدي اول تاريخندن برو مفلس اولديغك جهتهله دعوى اده مدم شمدي اده دينه اقتدارك اولمغله دعوى ايدرمد ديسه استماع اولنور.

...

³³³ age, V, s. 421.

مرت مسألة من رد المختار بقوله ومثله ما يأتي فيما لو اُخر الدعوى هذه المدة لاعتسار المديون ثم ثبت يساره بعدها
اه (لحرره)

الخامس استثناء الشارح العذر الشرعي اعم مما في الخيرية من الاقتصار على استثناء الوقف ومل اليتيم والغائب
لان العذر يشمل ما لو كان المدعى عليه حاكما ظالما كما يأتي وما لو كان ثابت الاعتسار في هذه المدة ثم ايسر
بعدها فتسمع كما ذكر في الحامدية 84 (رد المختار على در المختار)³³⁴

1669 ماده

بر كيمسه بر دعوايي بر وجه بالا بلا عذر ترك ايدرك مرور زمان بولنسه اول دعوى حياتنده كندوسندن استماع
اولنمديغي كبي وفاتنده وارثندن دخي استماع اولنملز.

...

لان ما يمنع صحة دعوى المورث يمنع صحة دعوى الوارث لقامه مقامه (تنقيح الحامدي في الدعوى)

رجل تصرف في ارض ورجل آخر رأي الارض والتصرف ولم يدع ومات وعلى ذلك لم تسمع بعد ذلك دعوى
ولده فترك على يد المتصرف لان الحال شاهد والله اعلم سبحانه وتعالى الهادي وعليه اعتمادي (اقول والحاصل
من هذه النقول ان الدعوى بعد مضي ثلاثين سنة او بعد ثلاثة وثلاثين ينة لاتسمع اذا كان الترك بلا عذر من
الاعذار المارة لان تركها هذه المدة مع التمكن يدل علو عدم الحق ظاهرا كما مر عن المبسوط واذا كان المدعي
ناظرا او مطلعا على تصرف المدعى عليه الى ان مات المدعى عليه لاتسمع الدعوى على ورثته كما مر (عن
خلاصة وكذا لو مات المدعي لاتسمع دعوى ورثته كما مر (عن الولوالجية تنقيح الحامدي)³³⁵

1670 ماده

بر دعوايي بر مدت مورث وبر مدت وارث ترك ايدوبده ايكي مدتكم مجموعي مرور زمان حدنه بالغ اولورسه
ارتق استماع اولنماز.

...

³³⁴ age, V, s. 421.

³³⁵ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû 'd-durriyye*, II, s. 6.

1671 ماده

بايع ايله مشتري وواهب ايله موهوب له مورث ايله وارث كييدر. مثلا بر كيمسه بر رصه يه اون بش سنه متصرف اولوب اول ارصه نك اتصالنده خانه سي اولان كمسنه بو مدتده سكوت ايتدكن صكره اول خانه سي آخره بيع ايتدكده مشتري اول ارصه اشبو اشترا ايتديكم خانه نك طريق خاصيدر ديو دعوى ايلهسه مسموع اولماز.

كذلك بر مدت بايع و بر مدت مشتري سكوت ايدوبده ايكي مدتكم مجموعي مرور زمان حدنه بالغ اولسه مشتري نك دعواسي استماع اولنماز.

...

لما مر من ورور الامر بعدم سماع حادثة لها خمس عشر سنة وقد افتتيت بنهيه (من مجموعة عطاء الله افندي)

1672 ماده

متوفانك ديكرنده اولان بر مالني دعواده ورثه سندن بعضلري حقتده مرور زمان بولنمشكن ديكر بعضيسي حقتده صغر كبي بر عذر ايله مرور زمان بولنمديغينه مبني اول مالي دعوى واثبات ايتدكده مدعا بهدع اولان حصه سي كندوسنه حكم اولنور. و بو حكم سائر ورثيه سرايت ايتمز.

...

سئل في ما اذا ترك الورثة الدعوى على زيد بدين لمورثهم المتوفى منذ سبع عشرة سنة وكان فيهم قاصر بلغ رشيدا ويريد الدعوى على زيد بقدر ما يخصه فهل يسوغ له ذلك دون البالغين للمنع السلطاني (الجواب نعم) (تنقيح الحامدي)³³⁶

1673 ماده

بر كيمسه بر عقارده مستاجر اولديغني مقر ايكن اون بش سنه دن زياده زمان مرور ايتمكله اكا مالك اوله ماز. اما انكار ايدوبده مالك دخي او عقار بنم ملكمدر شو قدر سنه مقدم سكا ايجار ايتمشدم دائما اجرتني قبض ايدر ديو

³³⁶ age, II, s. 13.

دعوى ايتدكده نظر اولنور. اكر ايجاري بين الناس معروف ايسه دعواسي استماع اولنور. دكل ايسه استماع اولنماز.

...

الحق لايسقط بتقدم الزمان قذفا او قصاصا او حقا لعبد (كذافي لعان الجوهره)³³⁷

1674 ماده

تقدم زمان ايله حق ساقط اولماز. بناء عليه مرور زمان بولنان بر دعواده مدعى عليه حضور حاكمده مدعينك دعواسي وجهله حالا كندوسنده حقي اولديغني صراحة اقرار و اعتراف ايديويرر ايسه مرور زمانه اعتبار اولنميوپ مدعى عليهك اقراري موجبجه حكم اولنور. اما مدعى عليه حضور حاكمده اقرار ايتميوپده مدعي انك ديكر محله اقرار ايتمش اولديغني دعوى ايدرسه مدعينك عصل دعواسي استماع اولنمديغي كبي اقرار دعواسي دخي استماع اولنماز. فقط دعوى اولنان اقرار مقدما مدعى عليهك معروف اولان خط ويا ختمني حاوي بر سند ريب اولنوبده اول سنديك تاريخندن وقت دعوايي قدر مرور زمان مدتي بولنماش ايسه او صرته اقرار دعواسي استماع اولنور.

...

اذا كان المدعى عليه مقرا تسمع الدعوى ولو طالبت المدة (تنقيح الحامدي) سئل فيما اذا ادعى اخوات زيد عليه بحصتهن من دار ابين المتوفى من خمسة عشر سنة وهو معترف بان الدار التي مختلفة لهم عن ابينهم فهل تسمع الدعوى (الجواب نعم اذا كان المدعى عليه مقرا تسمع الدعوى عليه ولو طالبت المدة اكثر من خمس عشرة سنة كما افتي بذلك العلامة ابو السعود العمادي (تنقيح الحامدي)³³⁸

(الثالث) عدم سماع القاضي لها انما هو عند انكار الخصم فلو اعترف تسمع (كما علم مما قد مناه من فتوى المولى ابو السعود افندي اذ لاتزوير مع الاقرار) (رد المختار على در المختار)³³⁹

³³⁷ el-Haddâd, *age*, II, s. 234-235.

³³⁸ İbn-i Âbidîn, *el-Ukûdû 'd-durriyye*, II, s. 12.

³³⁹ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, V, s. 420.

(طت) كسب (وغيرهما زوجان تخاصما في الدعوى مدة مديدة ثم ادعى الزوج اقرارها له بالمدعى في اثناء الخصومة الظاهرة عند القاضي لاتسمع (في مسائل متفرقة من دعوى القنية انقروي في كتاب الدعوى)

1675 ماده

طريق عام ونهر ومرعى كبي منفعي عمومه عائد اولان يرلرك دعواسنده مرور زمانه اعتبار اولنماز. مثلا بر قريه يه مخصوص اولان مرعايي بر كيمسه بلا نزاع اللي سنه ضبط وتصرف ايتدكدن صكره قريه سي اهاليسي اول مرعايي اندن دعوى ايتسه لر استماع اولنور.

اراء سنه تاريخي في 9 جمادي الآخر سنه 1293

مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر غره رجب 1293

عن اعضاي مجلس تدقيقات شرعيه السيد احمد خلوصي عن اعضاي شوارى دولت سيف الدين

امين الفتوى السيد خليل ناظر عدليه احمد جودت اعلامات مميزي معاوني عبد الستار

رئيس المسودين عمر حلمي عن اعضاي مجلس تدقيقات شرعيه احمد خالد

رئيس ثاني محكمه تمييز السيد احمد حلمي

SONUÇ

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin “Kitâbü'd-Da'va” kısmı 1613 – 1675 arasındaki maddelerden meydana gelmektedir. “Kitâbü'd-Da'va”da bir mukaddime ile iki bâb bulunmaktadır. Mukaddimedeki 3 maddede dava, muddea bih ve tenakuzun tariflerine yer verilmiştir. Birinci bâbdaki 1616. – 1659. maddeler arasında davanın şartları ve ahkâmı ile def'-i dava konuları dört fasl altında ele alınmıştır. İkinci bâb ise murûr-u zaman hakkında olup 16 maddeden müteşekkildir.

Mesud Efendi *Mir'ât-ı Mecelle*'nin “Kitâbü'd-Da'vâ” kısmında Hanefî mezhebine göre telif edilmiş 23 fûru' fıkıh eseri ve 15 fetva kitabı zikretmiştir. Bu eserler arasında ilk dönemde yazılmış İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *el-Câmiu's-Sagîr*'i, Hakîm eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfi*'si bulunmaktadır. Yine Hanefî mezhebinin meşhur eserlerinden Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik*'i, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürer Gürer*'i, İbrahim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-Ebhur*'u ve İbni Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr*'ı kaynak olarak zikredilen eserler arasındadır. Kaynak olarak gösterilen fetva kitapları arasında *Fetâvâ-yı Kâdihan*, *Fetevâ-i Ebussuûd Efendi*, *Fetevâ-i Hindiyeye* gibi eserler bulunmaktadır. 38 eserin tamamına yakınına ulaşılmış ve çalışmamızla ilgili yerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Müftü Mesud Efendi'nin eserinde izlediği yol şu şekildedir: Mesud Efendi *Mir'ât-ı Mecelle* eserinde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* maddelerini tek tek verip altına bir çizgi çekildikten sonra ilgili maddedeki hükümlerin Hanefî mezhebi fıkıh ve fetva kitaplarında geçtiği yerleri Arabça olarak aktarmıştır. Bu usul meşhur fetva kitaplarında da kullanılan nükûl sistemidir. Müellif kaynakların çoğu kere ismini vermekle yetinmiş bazen (*Hindiyeye fi'd-Da'vâ*) gibi bâblarını da belirtmiştir. Kaynak olarak verilen eserler parantez içerisinde genellikle eserlerin meşhur isimleri örneğin; (*Dürrü'l-Muhtâr*, *Dürer Gürer*, *Hindiyeye* vb.) şekilde belirtilmiştir. Bir maddede farklı eserler kaynak olarak gösterildiğinde ibareler aynı ise fikhî metinden sonra şu kitapta da aynı şekildedir (*keza fi'l-Hülâsa*) şeklinde söz konusu eser veya eserlerin isimleri zikredilmiştir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin kaynaklarını tespit etme çalışması bakımından Hocazade Müftü Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eseri pek kıymetli ve değerli

bir çalışmadır. Bu çalışmamızda Mesud Efendi'nin kaynak olarak gösterdiği eserlerin, ilgili cilt ve sayfa numaraları tespit edilmeye çalışılmış, tesbit edilen sayfa numaraları dipnot olarak gösterilmiştir. Zikredilen eserlerden tamamına yakınına ulaşılmış lakin bazı eserler bulunamamıştır. Bulunan eserler arasında da müellifin zikrettiği kısımlardan bazı yerler tespit edilememiştir.

Mesud Efendi'nin *Mir'ât-ı Mecelle*'nin "Kitabü'd- Da'vâ" kısmında hangi maddede hangi eserleri kaynak gösterdiği ve bu eserlere kaç defa atıfta bulunduğu EKLER kısmındaki tablolarda gösterilmiştir. Müellif, 18 defa İbn Kadı Simavne'nin *Câmiu'l-Fusuleyn*'ine, 17 defa İbn-i Âbidîn'in *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*'ına, 15'er defa Mehmed Emin Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ankaravî*'sine ve Muhammed el-Bezzâzî'nin *Fetâvâ-yı Bezzâziyye*'sine, 13 defa İbn-i Âbidîn'in *Tenkîhu'l-Hâmidî*'sine ve 11'er defa Molla Hüsrev'in *Dürer Gürer*'ine, Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetâvâ-i Ali Efendi*'sine ve Alemgir Şah'ın hazırlattığı *Fetâvâ-yı Hindiyye*'ye atıfta bulunmuştur. Toplamda 38 eseri kaynak olarak gösteren Mesud Efendi, 10 esere sadece 1 kere atıfta bulunmuştur. Bu eserler de EKLER kısmındaki tabloda gösterilmiştir. Mesud Efendi, 1653., 1670. ve 1675. maddelerde ise kaynak olarak bir eser belirtmemiştir.

Müellifin zikrettiği kaynak eserler incelendiğinde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin Hanefi mezhebince muteber kabul edilen eserlerden istifade edilerek hazırlandığı görülecektir. *Mir'ât-ı Mecelle*'nin günümüzde çalışılmamış olması bakımından, yapmış olduğumuz bu naçiz girişimimizin İslam hukuku ve özellikle *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* üzerine çalışacak kimseler için yeni çalışmalara yol açacağı ümidindeyiz.

Unutulmaya yüz tutmuş bir eserin gün yüzüne çıkarılmasının ne kadar kıymetli bir iş olduğunun farkındayız. Maksudumuz, şanlı ve şerefli ecdadımızın güzîde eserleri arasında bulunan ve gelecek asırlara ışık tutacağını düşündüğümüz kıymetli eserleri hatırlatmak ve -istikbâlin geçmişten kopuk bir şekilde inşâ edilemeyeceği hakikati gereğince- bu eserleri yeniden mevzu bahis eylemenin elzem olduğunu günümüz insanlarının idrak etmeleri hususunda bir nebze fayda sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzât*, (Yusuf Halaçoğlu, hzl.), Çağrı Yayınları, Ankara 1980.

_____ *Tezâkir-i Cevdet*, (Cavit Baysun, hzl.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

_____ Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul h. 1300.

AĞAKAY, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

_____ "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri", *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 335-341.

_____ "Dürrü'l-Hükkâm", *DİA*, X, TDV, Ankara 1994, 38-78.

_____ "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, TDV, Ankara 1994, 365-371.

_____ "Fetâvâ-yı Ankaravî", *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 438-439.

_____ "Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi" *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 441-443.

_____ "Husumet", *DİA*, XVIII, TDV, Ankara 1998, 417-418.

ALEMGİRİYYE, Allame Hümâm Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2000.

EL-ÂNKARÂVÎ, Mehmed Emin b. Hüseyin, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, İstanbul 1281.

AYDIN, Mehmet Akif, “Borç”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 285-291.

_____ “İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2006, s. 11-26.

_____ “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” mad. *DİA*, XXXVIII, TDV, Ankara 2003, 231-235.

_____ “Mecellenin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1989, IX, 31-50.

BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Meârif-i Celîle, İstanbul 1955.

EL-BAĞDÂDÎ KUDÛRÎ, İmam Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Muhamme, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, Müessesetü'r-Riyân, Beyrut 2005.

BAKTİR, Mustafa, “Mecelle'nin Külli Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 315-321.

BARDAKOĞLU, Ali, “Beyyine”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 97-98.

_____ “Câmiu'l-fusûleyn”, *DİA*, VII, TDV, Ankara 1993, 108-109.

_____ “Delil”, *DİA*, IX, TDV, Ankara 1994, 138-140.

BEDİR, Murteza, “Neseî, Ebu'l-Berakât”, *DİA*, XXXII, TDV, Ankara 2006, 567-568.

_____ “Üsrûşenî”, *DİA*, XLII, TDV, Ankara 2012, 392-393.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye Istilâhu Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970.

BROCKELMANN, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Dâru'l-Mârife, Kâhire h. 1119.

BURSALI, Mehmet Tâhir Efendi, (A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, hzl.), *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.

CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif Ali bin Muhammed, *Tarifât*, ERKAN, Arif (çev.). Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

ÇELEBÎ, Kâtip, *Keşfu'z-zunûn an Esmâi'l-Kütübi'l-Fünûn*, Meârif-i Celîle, İstanbul 1941.

ÇELİKAN, Serkan, “Mecelle’de Yer Alan Örfün Hukukî Değeri İle İlgili Fıkıh Kâidelerinin Hadislerdeki Temelleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. XI, sy. 55, 984-1001.

ÇİFTÇİ, Yusuf, *Ali Haydar Efendi Örneğinde Mecelle’nin Fıkıh Usulüne Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ÇOBAN, Ayşegül, *Mecelle’nin Ta’dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmalica-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2016.

DİNDAR, Bilal, “Bedreddin Simâvî”, *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, 331-335.

DÜZDAĞ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Dinî Lügat İzahlı, Misalli Metinlerle*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018.

_____ *İslam Hukuk Tarihi*, b. 2, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2015.

_____ *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008.

_____ *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, b. 2, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.

ELLEK, Hasan, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, Gümüşhane 2014, s. 120-159.

EMİN EFENDİZÂDE, Ali Haydar, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, İstanbul h. 1319.

EL-ENDERPETÎ, Ferîdüddin Âlim b. el Âla, *el-Fetâvâ’t-Tatarhâniyye*, Nuruosmaniye, İstanbul 1988.

ERDEM, Sami, “Türkçede Mecelle Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy.5, İstanbul 2005, s. 673-722.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, b. 5, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

GÖZÜBENLİ, Beşir, *Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 285-299.

_____ “Hakîm eş-Şehîd”, *DİA*, XXI, TDV, Ankara 1997, 195-196.

GÜMÜŞ, Musa, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 14, İzmir 2013, s. 163-200.

GÜR, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, b. 3, Sebil Yayınevi, İstanbul 1993.

EL-HADDÂD, Ebû Bekir, *el-Cevheretü'n-Neyriyye*, Matbaa-i Hayriyye, İstanbul 2006.

EL-HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed, *Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1998.

EL-HAMEVÎ, Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hasenî, *Ğamzu Uyûni'l-Besâir alâ Mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1985.

ESİRGEN, Seda Örsten, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanûnu mu?”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, 31-48.

GAYRETLİ, Mehmet, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

GENÇ, Gülnaz, *Ali Haydar Efendi’nin “Dürerü'l-Hükkâm” Şerh-İ Mecelleti'l Ahkâm Adlı Eserinin “Hacr” Konusunun Kaynaklarının Tespiti (941 – 949, 957-1007. Maddeleri)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sivas 2019.

HAS, Şükrü Selim, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, *DİA*, XV, TDV, Ankara 1997, 231-232.

_____ “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, XXXI, TDV, Ankara 2006, 549-552.

HASKEFÎ, Alâüddin, *Dürü'l-muhtâr ve hâşiyetü İbn-i Âbidîn*, b. II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.

_____ *Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîru'l-Ebsâr ve Câmiu'l-Bahr*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2002.

HAYDAR EFENDİ, Ali, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul h. 1319.

HEYET, *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık, IV, İstanbul tarihsiz.

HEYET, *El-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü'l-Şürûku'l-Düveliyetü, Mısır 2004.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, b. II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.

_____ *el-Ukûdü'd-durriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

İBN KÂDÎ SİMÂVNE, Mahmud b. İsmâil Bedreddin, *Câmiu'l-füsûleyn*, Matbaatü'l-Ezheriyye, Kahire 1300.

İBN KUTLUBOĞA, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Leipzig 1862.

İBN-İ MANZÛR, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire h. 1199.

İBNİ NÜCEYM, Zeynelabidin b. İbrahim, *Bahru'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik*, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmi, Mısır tarihsiz.

_____ *Eşbah ve'n-Nezair*, el-Mektebetü'l-Asriyyetü, Beyrut 1998.

İBNÜ'Ş-ŞIHNE, Lisânüddin, *Lisânü'l-Hükkâm fî Mârifeti'l-Ahkâm*, b. II, el-Bâbi'l-Halebî, Kahire 1973.

İNALCIK, Halil, "Kanunname", *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, 333-337.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *DİA*, I, TDV, Ankara 1988, 100-101.

_____ "Atâullah Mehmed Efendi", *DİA*, IV, TDV, Ankara 1991, 47.

- _____ “Çatalcalı Ali Efendi”, *DİA*, TDV, Ankara 1993, 234-235.
- KAL’ACÎ, Muhammed Revvas, *Fıkıh Lugatı*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KALEK, Cengiz, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 438.
- KARAHİSÂRÎ, Mustafa bin Şemseddin, *Ahter-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1310.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, b. 6, C. VII., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003,
- KARAMAN, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, b. 11, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- EL-KÂSÂNÎ, Alâüddin Ebubekr b. Mes’ûd b. Ahmed, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- KAŞIKÇI, Osman, “Zaman aşımı”, *DİA*, XXXIV, TDV, Ankara 2013, 114-116.
- KILIÇ, Muhammed Tayyib, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, Ankara Niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- KILIÇER, M. Esad, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 376.
- _____ “Buhârî, Zahîruddin”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 376-377.
- KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- KENANOĞLU, Macit, “Nizâmiye Makmeleri”, *DİA*, XXXIII, TDV, Ankara 2007, 185-188.
- KESKİOĞLU, Osman Keskiöğlü, “Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1966, XIV, 221-234.

KIZILKAYA, Necmeddin, “Zeylaî, Osman b. Ali”, *DİA*, XLIV, TDV, Ankara 2013, 354-355.

KOCA, Ferhat, “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”, *DİA*, XXII, TDV, Ankara 1995, 446-447.

_____ “el-Fetâva’l-Velvâliciyye”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 448-449.

_____ “Kâsânî”, *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, 531.

_____ “Mesud Efendi”, *DİA*, XXIX, TDV, Ankara 2004, 344-345.

_____ “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, TDV, Ankara 2005, 252-254.

_____ “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, TDV, Ankara 2006.-, 64-66.

Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ Sûresi, 59.

LEKNEVÎ, Abdulhay, *el-Fevâhidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, Dâru’l-Mârife, Beyrut tarihsiz.

MADAZLI, Ahmet, “Hacı Torun Efendi”, *DİA*, XIV, TDV, Ankara 1996, 498-499.

MAHMASÂNÎ, Subhi, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), “İslam Hukuku’nun Tedvîni”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, 313-328.

MARDİN, Ebul’ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

MERGINÂNÎ, Burhâneddin, *el-Hidâyetü fî şerhi’l- Bidâyetü’l-mübtedî*, Dâru İhyâ’i-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut tarihsiz.

EL-MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-Ta’lîli’l-Muhtâr*, Matbaa-i Halebî, Kahire 1937.

MOLLA HÜSREV, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır tarihsiz.

MÜFTÜ, Mesud Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle* Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1884.

EN-NESEFÎ, Ebü'l-Berekât, *Kenzü'd-dekâik*, Dâru's-Sirâc, el-Medinetü'l-Münevvere 2011.

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi bakımından Önemi", *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 29, Ankara 2011, s. 93-124.

ÖĞÜT, Salim, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, TDV, İstanbul 1994, s. 260-265.

_____ "Fetâvâ-yı Feyziyye", *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 443.

ÖZCAN, Tahsin, "Mehmet Emin Efendi, Ankaravî", *DİA*, XXVIII, TDV, Ankara 2003, 461-462.

ÖZEL, Ahmet, "el-Âlemgîriyye", *DİA*, II, TDV, Ankara 1989, 365-366.

_____ "Behçetü'l-Fetâvâ", *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, 346.

_____ "Bezzâzî" *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 113-114.

_____ *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, b. 5, TDV, Ankara 2017.

_____ "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, TDV, Ankara 1997, 21-27.

_____ "Haskefî" *DİA*, XVI, TDV, Ankara 1997, 387-388.

_____ "İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, XIX, TDV, Ankara 1999, 292-293.

- _____ “İbn-i Âbidînzâde”, *DİA*, XIX, TDV, Ankara 1999, 293-294.
- _____ “İbni Nüceym, Zeynüddin”, *DİA*, XX, TDV, Ankara 1999, 236-237.
- _____ “Kâdîhân”, *DİA*, XXIV, TDV, Ankara 2001, 121-123.
- _____ “Nablusî, Abdülganî b. İsmâil”, *DİA*, XXXII, TDV, Ankara 2006, 268-270.
- _____ “Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah”, *DİA*, XLI, TDV, Ankara 2012, 188-189.
- ÖZEN, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne, Lisânüddin”, *DİA*, XXI, TDV, Ankara 2000, 224-225.
- _____ “Teâruz”, *DİA*, XXXX, TDV, Ankara 2011, 208-211.
- _____ “Zâhidî”, *DİA*, XLIV, TDV, Ankara 2013, 81-85.
- ÖZKAN, Mustafa, “Medine Vesikası”, *DİA*, Ek II, TDV, İstanbul 2016, 212-215.
- REŞİD PAŞA, Hacı, *Rûhu’l-Mecelle*, Derseâdet, İstanbul h. 1328.
- SADGROVE, Philip Charles, “Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, XXXIX, TDV, Ankara 2010, 438-439.
- SADRUŞŞERÎA, Ubeydullah b. Mes’ûd, *Şerhu’l-Vikâye*, Müessesetü’l-Varak, Amman 2006.
- SAMÎ, Şemseddin, *Kâmûsü’l-a’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1894.
- SEZGİN, Fuat, *Târîhu’t-Türâssi’l-Arabî*, Câmiatü Suudü’l-İslâmiyyi, Riyad 1991.
- SİFİL, Ebubekir, “el-Haddâd, Ebû Bekir”, *DİA*, XIV, TDV, Ankara 1996, 553.

SİNANOĞLU, Mustafa, “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, XV, TDV, Ankara 1997, 456-457.

SÜREYYA, Mehmet, (Nuri Akbayer, hzl.), *Sicilli Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ŞAFAK, Ali, “Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle’ye Bir Bakış”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 263-278.

ŞEN, Temel, *Ahmet Paşa ve Mecelle*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1991.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Tarih Kayı IV Ufukların Padişahı: Kanuni*, b. 3, KTB Yayınları, İstanbul 2011.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet ve EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayıncılık, İstanbul 2018.

TAYŞI, Mehmet Serhan, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 527-528.

TUZCU, Abdullah, *Kur’ân-ı Kerîm Açısından Mecelle’nin Külli Kaideleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012.

TÜRÇAN, Talip (Ed.), *İslam Hukuku*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Burhâneddin el Buhârî”, *DİA*, VI, TDV, Ankara 1992, 435-437.

ÜNAL, Halit, “Bedâiu’s-Sanâi’”, *DİA*, V, TDV, Ankara 1992, 294.

YAMAN, Ahmet, “Kenzü’-d-Dekâ’ik”, *DİA*, XXV, TDV, Ankara 2002, 261-262.

YAMAN, Ahmet ve ÇALIŞ, Halit *İslâm Hukukuna Giriş*, b. 14, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.

YARAN, Rahmi, “Siğnâkî”, *DİA*, XXXVII, TDV, Ankara 2009, 164-166.

YAVUZ, Cevdet, “Dâva”, *DİA*, IX, TDV, Ankara 1994, 12-16.

YAVUZ, Hulusi, “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle’nin Tedvini”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (1823-1895)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 279-284.

YAVUZ, Yunus Vehbi, “el-Câmiu’s-sâğîr”, *DİA*, VII, TDV, Ankara 1993, 112.

YAYLA, Mustafa, “Fetâvâ-yı Minkârîzâde”, *DİA*, XII, TDV, Ankara 1995, 444-445.

YENİŞEHİRLİ, Abdullah Efendi, “*Behçetu’l-fetâvâ*”, İstanbul tarihsiz, 1266.

YILDIRIMER, Şahban, “Mecelle’ye Yöneltilen Tenkitler ve Bu Tenkitlerin Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 2, Sivas 2012, s. 417-445.

YILDIZ, Kemal ve NACAR, Tayyip, “Mir’ât-ı Mecelle’de Belirtilen Mecelle Kaynakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, Konya 2012, s. 87-105.

YİĞİT, İsmail, “Ömer b. Abdilazîz”, *DİA*, XXXIV, TDV, İstanbul 2007, s. 53-55.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, C. VIII, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.

EKLER

MADDE NO	KAYNAK
1613	Dürer ve Ğürer
1614	El-Fetâvâ't-Tatarhâniyye
1615	Fetâvâ-yı Ankaravî
1616	El-Fetâvâ'l-Hindiyye, Dürer ve Ğürer
1617	Tenkîh-i Hâmidî
1618	Ed-Dürrü'l-Muhtâr, El-Bahru'r-Râik, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1619	Kenzü'd-Dekâik, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr, El-Bahru'r-Râik
1620	Fetâvâ-yı Kâdîhan, El-Fetâvâ'l-Hindiyye, Dürer ve Ğürer
1621	Ed-Dürrü'l-Muhtâr, Dürer ve Ğürer, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1622	Ed-Dürrü'l-Muhtâr,
1623	Mülteka'l-Ebhur, Câmîu'l-Füsûleyn, Ed-Dürrü'l-Muhtâr, Dürer ve Ğürer
1624	Fetâvâ-yı Kâdîhan, El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1625	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1626	El-Kâfi, Fetâvâ-yı Kâdîhan, Muhîtu'l-Burhânî, Hulâsâtu'l-Fetâvâ, Zahîratu'l-Fetâvâ, El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, En-Nihâye, Ez-Zahîriyye, El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1627	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Hamevî
1628	Mülteka'l-Ebhur, Dürer ve Ğürer, Hizânetu'l-Müftîn, El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1629	Ed-Dürrü'l-Muhtâr
1630	Ed-Dürrü'l-Muhtâr, El-Bahru'r-Râik, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr, El-Kâfi, Abdülhalîm Haşîyetu li'd-Dürer
1631	Dürer ve Ğürer, El-Bahru'r-Râik, Tebyînü'l-Hakâik, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Câmîu'l-Füsûleyn, El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, Hulâsâtu'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Feyziyye, El-Fetâvâ't-Tatarhâniyye, Tenvîru'l-Ebsâr, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1632	Hizânetu'l-Ekmele, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1633	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Feyziyye
1634	Fetâvâ-yı Ankaravî, Behçetu'l-Fetâvâ, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1635	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye
1636	Câmîu'l-Füsûleyn, Behçetu'l-Fetâvâ
1637	El-Fetâvâ'l-Hindiyye, Hulâsâtu'l-Fetâvâ, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî, Câmîu'l-Füsûleyn, Behçetu'l-Fetâvâ
1638	Ed-Dürrü'l-Muhtâr, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî
1639	Fetâvâ-yı Ankaravî
1640	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye
1641	El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1642	Câmîu'l-Füsûleyn, El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, Kefevî, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Feyziyye, Hulâsâtu'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Ankaravî, El-Fetâvâ't-Tatarhâniyye, Dürer ve Ğürer, Ed-Dürrü'l-Muhtâr
1643	Câmîu'l-Füsûleyn, Hamevî, Fetâvâ-yı Ankaravî
1644	Kefevî
1645	Fetâvâ-yı Kâdîhan, Fetâvâ-yı Ankaravî

1646	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1647	Dürer ve Ğürer, Câmiu'l-Füsûleyn, El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, El-Bahru'r-Râik, Behçetu'l-Fetâvâ
1648	El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1649	Hizânetu'l-Müftîn, El-Fetâvâ'l-Hindiyye
1650	Câmiu'l-Füsûleyn, Fetâvâ-yı Ankaravî
1651	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Kefevî, Behçetu'l-Fetâvâ
1652	Hulâsâtu'l-Fetâvâ, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî
1653	...
1654	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî
1655	Fetâvâ-yı Atâullah, Câmiu'l-Füsûleyn, Behçetu'l-Fetâvâ
1656	El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, El-Havi'z-Zâhidî, Kefevî
1657	Hulâsâtu'l-Fetâvâ, Câmiu'l-Füsûleyn, Muhîtu'l-Burhânî, Fetâvâ-yı Kâdîhan, El-Fetâvâ'l-Hindiyye, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî
1658	Bedâi'u's-Sanâi', El-Fusûlu'l-Îmâdiyye, El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Ankaravî, Fetâvâ-yı Feyziyye
1659	El-Câmiu's-Sağir, Hizânetu'l-Müftîn, Tenvîru'l-Ebsâr, Kefevî, Tenkîh-i Hâmidî, Ed-Dürrü'l-Muhtâr
1660	Tenkîh-i Hâmidî, Ed-Dürrü'l-Muhtâr, Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1661	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr, Tenkîh-i Hâmidî,
1662	El-Havi'z-Zâhidî, Kefevî, Behçetu'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Feyziyye
1663	El-Havi'z-Zâhidî, Kefevî, Hamevî, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1664	Hadîkatu'n-Nediyye, Muhîtu'l-Burhânî, Dürer ve Ğürer, Kefevî
1665	Lisânu'l-Hukkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm
1666	Tenkîh-i Hâmidî, Tenkîh-i Hâmidî, El-Bahru'r-Râik, Dürer ve Ğürer, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Tenkîh-i Hâmidî, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1667	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1668	Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr
1669	Tenkîh-i Hâmidî, Hulâsâtu'l-Fetâvâ, El-Velvâliciyye
1670	...
1671	Fetâvâ-yı Atâullah
1672	Tenkîh-i Hâmidî
1673	El-Cevheretu'n-Neyyire
1674	Tenkîh-i Hâmidî, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr, Fetâvâ-yı Ankaravî
1675	...

SIRA NO	MİR'ÂT-I MECELLE KİTÂB-ÜD-DÂVÂ'DA GEÇEN KAYNAKLAR	ATIFTA BULUNULAN SAYI
1	ABDÜLHALİM HÂŞİYETÜ Lİ'D-DÜRER	1
2	ANKARAVÎ	15
3	BAHR-UR RÂİK	9
4	BEDÂYİ-ÜS SENÂ' KASANİ	2
5	BEHÇET-ÜL FETÂVÂ	8
6	CÂMÎ-ÜL FUSULEYN	18
7	CÂMÎ-US SAĞİR	1
8	CEVHERE	1
9	DÜRER GÜRER	11
10	DÜRR-ÜL MUHTÂR	10
11	FETÂVÂ-İ ALİ EFENDİ ve kefevi	11
12	FETÂVÂ-İ ATÂULLAH AN TATARHÂNİYYE	2
13	FETÂVÂ-İ BEZZÂZİYYE	15
14	FETÂVÂ-İ EBUSSUÛD	4
15	FETÂVÂ-İ FEYZİYYE	5
16	FETÂVÂ-İ HİNDİYYE	11
17	FETÂVÂ-İ KÂDİHÂN	6
18	FETÂVÂ-İ VELVÂCİYYE	1
19	FUSÛL-İ İMÂDİYYE	8
20	HADİKA	1
21	HAMEVÎ HÂŞİYETÜ EŞBÂH	6
22	HÂVÎ	3
23	HAZÂNET-ÜL EKMEL	1
24	HİZÂNETÜ'L-MÜFTİN	3
25	HÛLÂSÂT-ÜL FETÂVÂ	6
26	KÂFÎ	2
27	KENZ (KÜNÛZ-ÜD DEKÂİK)	1
28	LİSÂN-ÜL HÜKKÂM NAKLEN KEFEVÎ	1
29	MUHÎT	9
30	NİHÂYE	1
31	MÛLTEKÂ-İ EBHÛR	2
32	REDD-ÜL MUHTÂR	17
33	TATARHÂNİYYE	4
34	TENKİH-ÜL HÂMİDÎ	13
35	TENVÎR-ÜL EBSÂR	2
36	ZEYLÂİ (TEBYÎNÜ'L-HAKÂİK)	1
37	ZAHÎRATÜ'L-FETÂVÂ	5
38	EZ-ZAHÎRİYYE	2

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Bekir Sıtkı KARAZEHİR

Doğum Yılı ve Yeri : 08/06/1994 – Kocasinan/ KAYSERİ

Eğitim Durumu : Lisans

Lisans Öğrenimi : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - 2017

Yüksek Lisans Öğrenimi : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Meslekî Tecrübe : Diyanet İşleri Başkanlığı – İmam-hatip

İletişim : bekir2krzhr@windowlive.com